

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

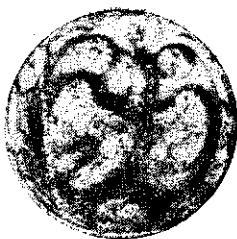
REVISTA ISTORICĂ

PUBLICAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

N. IORGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VOL. XXV, N-le 10-12

OCTOMBRE-DECEMBRE 1939.

Comitetul de direcție: *N. Bănescu*, profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor*, profesor la Universitatea din Cernăuți.

Comitetul de redacție: *D. Berein*, profesor secundar. *V. Brătulescu*, directorul Muzeului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu*, conferențiar la Universitatea din București. *Maria Holban*, profesora la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie. *C. J. Karadja*, consul general. *Emil C. Lăzărescu*, profesor secundar. *St. Mețes*, directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Popahagi*, profesor secundar. *Julian M. Peter*, inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoțeanu*, profesor la Școala superioară de Arhivistică și Paleografie, directorul Arhivelor Statului. Secretar de redacție: *Virginia Sacerdoțeanu*.

Redacția: Manuscrisurile, cărțile de recensat și orice privește redacția, se trimit d-lui N. Iorga, Șoseaua Bonaparte, 6, București III.

Administrația: Abonamentele și orice comandă se trimit la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale”, Str. Banu Mărăcine, 1, București.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odată încheiat, prețul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

BCU Cluj / CUPRINSULITY Library Cluj

Articole :	Pag.
N. Iorga : O nouă istorie universală : a d-lui Corrado Barbagallo	293-315
N. A. Constantinescu : Noua Istorie a Românilor de N. Iorga	315-331
N. Iorga : O rarisimă carte de gramatică franceză în grecește închinată unor fii de boier moldovean	331-333
C. Gölner : Fațma lui Mihai Viteazul în Germania	333-344
N. Iorga : O prefață greacă închinată lui Alexandru-Vodă Ipsilanti, Domn al Moldovei	344-346
Viola Pop : Ardealul autonom și pretențiile naționale românești la dieta din Sibiu de la 1863-64, după o nouă carte maghiară	347-358
N. Iorga : Romanitatea din jurul Brașovului	358-367
Dări de samă :	
Al. Jordan : <i>Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud</i> (Trivan Ionescu-Nisocov)	367-378
Dr. Heinz Brandsch : <i>Die Streuweite der siebenbürgisch-deutschen Schule</i> (N. Iorga)	378
Const. Solomon și C. A. Stoide : <i>Documente Tecucenz, II, sec. XVI-XIX</i> (N. Iorga)	378-379
I. Șiadbei : <i>Cercetări asupra cronicelor moldovene, I, Evstratie Logofătul, Grigore Ureche, Simion Dascalul, Ion Neculce</i> (N. Iorga)	379

<i>Frunză verde...</i> , literatură populară, culeasă de Marg. Budălănescu și dr. G. F. Căușanu, profesori (N. Iorga)	279-280
Sébastien Charléty: <i>Lettres du duc de Richelieu au marquis d'Osmond</i> , 1816-1818 (N. Iorga)	379-380
Bojdan Gh. Agapie: <i>Problema jurătorilor romini, studiu critic de drept vechiu românesc, cu o prefață de prof. Ștefan Gr. Berechet</i> (N. Iorga)	380-381
Cronică:	382-387
Notițe:	387-392

Din N. IORGA:

„ISTORIA ROMÂNILOR”

BCU Cluj / Central University Library Cluj

au apărut și se găsesc de vânzare:

Vol. I partea I, <i>Strămoșii înainte de Romani</i> , 267 pag.	sfârșit
„ I „ II, <i>Sigiliul Romei</i> , 353 pag.	150 lei
„ II, <i>Oamenii pământului (până la anul 1000)</i> , 342 pag.	150 „
„ III, <i>Ctitorii</i> , 353 pag.	180 „
„ IV, <i>Cavalerii</i> , 451 pag.	280 „
„ V, <i>Vitejii</i> , 427 pag.	250 „
„ VI, <i>Monarhii</i> , 520 pag.	300 „
„ VII, <i>Reformatorii</i> , 352 pag.	200 „
„ VIII, <i>Revoluționarii</i> , 398 pag.	250 „
„ IX, <i>Unișcatorii</i> , 402 pag.	250 „
„ X, <i>Întregitorii</i> , 500 pag.	300 „

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXV-lea, n-le 10-12.

Octombrie-December 1939.

O nouă istorie universală: a d-lui Corrado Barbagallo¹

I.

Lucrarea, așa de întinsă, de îngrijită ca formă, de căutătoare a cauzelor și de bogat prezentată, a d-lui Corrado Barbagallo începe, în *Roma Antică*, printr'o prezentare a situației mondiale când apare Roma. Ea poate fi socotită ca inutilă, dată fiind lipsa de însemnătate a cuibului etrusc peste o populație de moșneni văcați de origine latină.

În prezentarea primei epoci se acordă, potrivit cu schimbarea de atitudine intervenită de „vre-o cincisprezece ani“, o valoare reală tradiției. Pentru Liguri se admite venirea din „Asia Occidentală sau din Africa“: argumentul ar fi caracterul antropologic al Ligurilor italieni. Dar Liguri (v. Loira) se află și în Franța, și acolo nu se poate admite explicația unei debarcări de Africani. „Misterioșii“ Veneți sau Heneți ar fi veneți de peste Alpi: e mai natural a-i considera ca originari din Balcani în raport cu Ilirii. Nici Iapigii, Mesapii, Daunli nu-i par autorului sigur Iliri, de și numele Peuceșilor e în legătură evidentă cu insula dunăreană Peuce. Pe Etrusci îi vede viind pe Mare, dar ei n'au porturi. E mai natural a-i aduce pe acești Asiatici, așa de evoluți, prin marile insule de lângă coasta Astei Mici, unde s'au aflat inscripții de ale lor, prin popasul micenian: civilizația de aur, de lei, de rotonde, de acolo, peste agricultorii greci, avind caracterul asiatic, pentru ca în Italia să apară pe Adriatica (după Adria lor), unde Ravenna (v. Porsenna, Rasenna) poartă un nume etrusc; *vicus tuscus* în Roma, Tusculul roman înseamnă ultimul punct de întindere al acestor „Tusci“. Italicii ar fi venit „parte peste Iliria și Adriatica necunoscută, parte de pe malurile meridionale ale Adriaticii“, unul din acele drumuri pe care arheologii le admit prea ușor (p. 10). E vrednică de atenție admiterea (și după Pa-

¹ *Storia universale*, Torino, 1932-38.

troni) a Siculilor-Sicani, pătrunși până în miezul Italiei (pp. 11, 15-6). Și Tibur ar fi, după Dionisiu din Halicarnas (II, 1), o fundație a lor. Numele așezărilor osce și latine nu e căutat filologic, în forma cea mai veche, cea ce poate de sugestii prețioase. Originea numelui de Italia, mărgentă la vechile hotare, rămâne indecisă (p. 13). Aici era locul curioasei inscripții samnite, scrisă de la stînga la dreapta, pe pagina 650.

Pentru originile Romei, arătată ca o colonie (?) a Albei-Longa, care ar fi fost pe la Castel Gandolfo, bibliografia la pagina 16, note 2. Ca și Piganiol (*Essai sur les origines de Rome*), d. Barbagallo ar admite și o influență a neexistenților Pelasgi (p. 16). Se caută, nu cu un mare folos, o necesitate comercială a Etruscilor de a avea Roma (p. 21). Se definește caracterul pur etrusc al legendei fundației. Amintind, cum se știe, că triburile Rămenses, Titienses, Luceres au nume etrusce, se admite că Romulus, care-i pare autorului dubios ca nume, nu e Romanus, ci ar fi contrariul (gluma cu Columb și Columbia nu se potrivește; p. 23); se recunoaște etruscitatea numelor de Romulus și Remus, dar aceasta cred că vine *prin Roma însăși*. Nu spune autorul însuși că este o gîntă etruscă Roma (*ibid.*)? În cei doi eroi aș vedea mai curînd aventurieri decît cuceritori. Lupoalca e de sigur *totemul* lor.

De o organizare „democratică“, pe curții (*de unde numele?*) nu ni se pare a se putea vorbi (p. 26). Pentru a avea ideia justă trebuie *comparația cu alte asemenea fundațiuni* (și la noi). Senatul, „bătrînii“, nu e un element creat, ci unul *creator*. Toată această orînduire romuleană e o simplă ipotesă.

Tot așa „planul grandios“ al „diarhieii“ romano-sabine (pp. 31-2). Numa Pompilius ar fi Sabin, ca și Ancus Martius, atunci cînd analiza numelui lor duce la altă explicație (p. 22). Pentru d. Barbagallo ei sînt făpturi în carne și oase. Ostia („ușile“, sau mai curînd, de la *os*, gura) ar fi o creațiune nouă, personală, a lor. Ce urmează, înseamnă, în altare, în *cellae*, în datinile de nuntă, în religie și jocuri, în oaste, în negoț, în educație (Titulivlu, IX, 36), în inscripții și gramatică, în influența matriarcatului (p. 35) pecetea etruscă. Tarquinii represintă, de fapt, *mutarea la Roma a centrului etrusc* (se citează și *Acta triumphorum*, în *C. I. L.*, I², p. 43). Strălucirea acestei epoci, după mărturiile foarte tîrzii, e însă exagerată. Originea plebeilor, și în

nume, rămâne nelămurită. Nu e îndrăzneț a pune la îndoială și „reforma“ lui Servius Tullius, iar Solon, așezat în față, nu e mai autentic (v. p. 46). Bogată bibliografie, pp. 49-51.

Firește se va admite ca autentic primul tratat cu Cartaginea (p. 54 și urm.), ca și cel cu cetățile latine (p. 59 și nota 1). Însăși autoritatea izvorului, Dionisiu din Halicarnas, cu tendințele lui, era însă de cercetat. E o operă de îndeplinit pas de pas și pentru istoria Romei, ca și pentru a Greciei, ca să nu se aibă o haină strălucitoare, dar de arlechin.

La decemviri aș fi discutat originile orientale ale primei legislaturi (cf. Hamurabi și legile evreiești). Și capitolul galic mi se pare că ar fi cerut substrucții mai adinci. Dar aceasta ar fi pretins un mod de expunere mai puțin descriptiv. Aș fi substituit afirmațiilor târzii mărturia monumentelor, cronologisate întru cât e cu puțință, în loc de a fi prezentate ca o ilustrație pitorescă.

Apoi, cum, de la o vreme, Roma intră în moștenirea orientală prin diadohii lui Alexandru-cel-Mare, rostul acestora, sfărîmători de fapt ai unei tradiții milenare, cerea o oarecare desvoltare. Și războaiele cu Samniții mi se pare că se puteau integra în fasa precedentă (nouă bibliografie, pp. 141-3). S'ar fi trecut de odată la primul act al noii drame, încercarea lui Pyrrhos de a face ca Italia să fie unită cu Epirul. Sensul campaniilor lui peste regiuni ilirice și elenice nu ni se pare prins. Răspingind o tentativă, zădărnicită numai prin accidentul regelui epirot, Roma reluă, în ceia ce autorul numește „cucerirea Tirenienei“, tendințele de unificare ale acestui rege.

Lupta pentru Mare cu Cartaginea e prezentată pe larg, în felul obișnuit. Se reproduce inscripția de pe coloana rostrată, cu formele ei de veche limbă, în lupta de *tristesmes naveis*, și tot arhaica inscripție pentru L. Cornelius Scipio (pp. 204-5). Cu zece ani mai nouă, cu *Poeni et Siculi*, aceia despre intilnirea cu *classis poenica* la pagina 227. Același sens îl are aceia latino-greco-semită din Sardinia, la pagina 233, dar ce se dă ca punic (pp. 221, 231) s'ar putea să aibă altă origine.

Ceia ce urmează trece supt rubrica de „Cucerirea Adriaticei și a Italiei de Nord“. Aici materialul contemporan, deci baza sigură, lipsește cu totul (bibliografia, p. 247). Dar, după vechea calificare, apare, în cartea a IV-a, „Epoca războiului punic al

ideal care o întrece. Acest caracter nu e relevant. Aici însă, călăuzul, unul alfit de sigur, e înțelegătorul de cauze Polibiu. Interesantă inscripția „probabil celtă“ (de fapt o listă de nume, cu un alfabet derivat din cel grec), la pagina 265. Monedele cu elefantul și figura înconjurată de rege (pp. 335, 340) să n'aibă o altă legătură și un alt sens?

Tot pe linia cuceririlor, *ca și cum acesta ar fi rostul Romei*, se prezintă, în cartea a V-a, „Cucerirea Mediteranei“. Aici iarăși credem că trebuia reluat firul succesiunii lui Alexandru-cel-Mare în realizarea unității de pace prin Monarhia universală. Holleaux văzuse și el aceasta. Obiectele succesive ale acestei întinderi războinice contra războiului ar fi putut fi întâiu pe larg definite înainte de a se parafrasa, cu talent, povestirea lui Titu-Liviu, alături de ce se află, de o calitate mult superioară ca simț politic, la izvorul lui grec. O încercare de explicație la pagina 421, dar se crede încă în *necesități italiene* și în consecvențele militare ale înaintării. În timp ce se întinde harta romană, dar *fără nimic din ce astăzi întovărășește cucerirea*, era poate de nevoie să se arate acele transformări interioare care fac și sufletește din Roma, prin elenizarea în sensul elenismului, factorul de istorie universală (sînt numai două pagini, 433-4, despre începuturile noii literaturi, cu două rinduri despre ce înseamnă, în toate privințele, Ennius). Gîndind ca mai sus, nu se mai poate vorbi, la un anume moment, de „o mare crîsă a politicii externe romane“. La pagina 458 tabl'a de bronz a lui Paul Emiliu.

„Cucerirea“ Greciei avea nevoie poate de un alt substrat și de o interpretare cu totul particulară. *În orice parte a lumii rotul roman e altul, adaptîndu-se la permanențele locale*. Mi se pare că *de la această vreme înainte Roma, orice s'ar petrece în relațiile dintre clasele sociale, nu mai e în Roma*¹. Și acolo preal doilea“, în care de fapt e împotrivirea față de al doilea imitator al lui Alexandru-cel-Mare (după Pyrrhos), Hannibal („Grația-lui-Baal“), care lucrează în numele Cartaginiî, dar pentru un

¹ O tablă de bronz cu inscripție iberică, la pagina 500: și aici literele sînt o derivație după cele grecești și aceasta presupune un întreg proces de civilizație. E de pus alături cu o artă ale cărui origini par a veni, cu o tendință spre stilizare, din aceia a peșterilor preistorice (pp. 503-37). În numele Macedoneanului Andriskos (p. 525) e de sigur o influență celtică (cf. Scordiscii, Tauriscii, etc.).

tutindeni trebuie urmărit *aceia ce nu e numai o basă, dar și o transmisiune* (bibliografie, pp. 575-7). În acest timp încă, precum o dovedește inscripția din 132, vechile forme durau în Roma, unde se întrebuițau în astfel de manifestații oficiale arhaice ortografii, ca „poseivel“ pentru *posui* și „poplicus“ pentru *publicus*. Pentru alcătuirile sociale, noua concepție materialistă influențează pe autor cînd e vorba de Caiu Grah, cu ale sale scopuri de „noi forțe sociale“, „nouă burghesie“, „nou capitalism“ (p. 585; v. și p. 597). Aceasta de și trebuie să recunoască nu odată că nu se pot cunoaște adevărate motive ale atitudinilor lui politice. Oricum, nu se pot amesteca pe firul lui Titu-Liviu, rămas acum singur, capitolele de revoluții interne și acelea care urmăresc problemele ce se deschid în afară, ca a lui Iugurtha, care cerea o altă presintare a țării, a oamenilor și chiar a personalității acestul vechiu Abd-el-Cader. Salustiu nu trebuie să influențeze așa de mult, încît să i se primească toată interpretarea : era în acest „barbar“ ceva din amintirea lui Hannibal și din conștiința nord-africană, care n'a dispărut niciodată¹. Amestecul celor două serii deosebite de dezvoltare merge așa de departe, încît avem un capitol „Războiul cimbric și noile succese ale democrației“. Nu e de mirare că năvălitorii apar astfel, în grabă, fără o definiție a caracterului lor (bibliografia, pp. 699 și urm.).

Cartea a VII-a se cheamă „Ultimele crize ale republicei“. De fapt republica *a continuat*, dar cu *adaptări*, și Imperiul însuși are *atîtea faze*. Capitolul e, ca de obicei, lîmpede scris, dar dă impresia de lucruri cunoscute : e o oarecare lipsă de comprehensiune politică. Ilustrația, splendidă, cuprinde mai mult peisajii, în forma de azi, decît material documentar, mai ales monede. Figura mare a lui Mitridate apare în lumina, cam ștearsă, a lui Plutarh.

Prima cucerire a Galiei are trei pagini, care se pot considera ca neindestulătoare, și sensul ei îl căutăm în zădar (interesantă moneda lui „Vercingetorix“, în care el apare regal, după tipul regilor asiatici, ca a lui Mitridate însuși ; p. 820 : discuția asupra ei ar fi de folos ; odinioară Galii nu făcuseră decît să îmîte, ca și Dacii, moneda macedoneană (bibliografia, pp. 849-51).

---

¹ V. și inscripția „libică“ la pagina 605.

În volumul II autorul își propune să prezinte perioada Imperiului, — așa zice: „Imperiilor“ —, nu în biografii, ci ca o dramă. O începe cu lupta lui Cesar cu Pompeiu, urmînd consecvențele ei. Toată această primă parte urmează însă drumul știut. Lipsa portretelor e însă foarte mult simțită. Se poate pune întrebarea dacă în adevăr Cesar, a cărui caracterizare e mai întinsă decît plastică, a voit ceea ce a ajuns pe încetul a face. Am vrea, în locul obișnuitei povestiri anecdotice, presintarea fastelor ca rezultînd din *atmosfera morală a timpului* (bibliografia, pp. 181-2).

Cu cartea a IV-a, intitulată, cu drept cuvînt, „Republica imperială“, se începe de fapt epoca imperială. Epoca lui August e presintată, alternativ, pe planurile extern și intern, fără elemente de apreciere nouă. E interesantă însă și originală judecata asupra dibăciei cu care se acopăr anumite acte neelegante din viața lui August în inscripția de la Ancira (p. 274 și urm.). Tiberiu e calificat de inaugurator al „Imperiului conservator“. Se arată prin ce împrejurări din afară Senatul a trebuit să admită ca urmaș al lui August pe Tiberiu *singur*. Și aici partea personală în definirea personalității domnitorului e împedată. Se încearcă și o combatere a preferinței lui Tiberiu pentru acel războiu germanic, care n'ar fi putut fi dus la capăt (pp. 296-7; bibliografia urmează). „Nebunia“ lui Caligula se ilustrează prin caricatura groaznică pe care o dă Seneca (supt Neron...), în *De constantia sapientis*, VIII, 1.

S'a considerat el în adevăr ca fratele lui Iupiter, și e în aceasta o influență a „elenismului orientalisant“ (p. 336)? Și i se poate atribui căsătoria surorilor cu dînsul, ca la și Ptolemei, așa cum e descris, — și ar fi vrut el o „politică externă“? Claudiu apare ca un republican de convingere, pe cînd el era poate, ca monarh, numai unul *de indolență a intelectualului străin de lume* (pp. 346-7). Și aici calificarea cîrmuitorului e interesantă și vie (pp. 350-2). Autorul a crezut că un capitol întreg poate fi consacrat Messalinei, a cărui apărare o ia oarecum după Mainet, *Messaline la calomnie*. Și, aici, se semnalează critica lui Seneca (p. 364). Reconstituirea sfîrșitului Messalinei (p. 369) e curagioasă. Se va ceti cu interes și schișarea sigură a rolului noii soții, Agrippina (p. 371 și urm.). Neron nu apare, cum va fi fost în primul rînd, un fanatic „sportiv“, venit la Imperiu în plina voluptate a acestor ocupații, la șaptesprezece ani, cu oarecare impațiență de a scăpa

de tutela maternă și de tirania ministerială a libertului Pallas. E sigur însă d. Barboglio de toate crimele lui Neron, până la uciderea mamei? Pentru un tânăr, erau explicabili așa-ziișii *iuvenes neroniani* (și Vespasian va crea *collegia iuvenum*), iar a Institutului jocuri quinquennale și pentru întreceri intelectuale nu se poate considera ca un păcat (cf. p. 397). Intercalarea predicației lui Isus în mijlocul domniei lui Neron pentru a explica izbucnirea de misticism în Romei (p. 409 și urm.), nu e o inovație fericită. Refacerea artistică a Romei e *un merit* al tânărului Împărat (p. 412 și urm.). Neron trebuie înțeles ca represintantul unei întregi generații de „culți“, de „intelectuali“, a căror stăpânire trebuia s'o tale arma soldaților.

Poate fi admisă intenția cuiva de a face Împărat pe filosoful pedagog Seneca (p. 419)? În legătură cu presupusul plan se prezintă gândirea lui Seneca mai larg decît, până atunci, a oricărui gânditor și scriitor roman. Sinuciderile politice fuseseră cerute de Neron, dar stoicismul le privia cu voluptate. Uciderea lui însuși e datorită urii pretorienilor, al căror rol fusese scăzut. De ce ar fi mai ridiculă călătoria lui în Grecia decît a lui Adrian? Se semnaleză în clipa catastrofei nenorocitului domn al lumii mișcarea spre libertate a „poporului roman“, exhibîndu-se și „boneta frigiană“, *πλιύον*, al lui Dio Cassius (LXIII, 29). Sinuciderea lui Neron face parte din obișnuința vremii și nu e lipsită de curaj; ea va fi repetată de al doilea urmaș și poate și de al treilea, căci căderea lui Vitellius în Tibru a putut fi și un act de voință. Că Neron nu era *un cas particular* o arată revenirea „neronismului“, pomenit, peste cadavrul lui Galba, cu Otho și Vitellius. Data aceasta, el fu distrus de brutalitatea soldatescei provinciiilor, care, *atîta timp guvernate*, veniau acum să guverneze.

Cu greu s'ar putea subscrie la părerea că Vespasian „are în istoria Imperiului o însemnătate cît și a lui August, sau puțin mai mică“ (p. 511). Prefer caracterisările lui Renan, în *L'Antechrist*.

Caracterul de basileus divinizat al lui Domițian înseamnă, de sigur, mai curînd unul din curente timpului decît fanteziile unui degenerat (v. p. 515 și urm.). Acel care a ridicat arcul său de triumf pentru cuceririle în Germania și în Britania n'a fost nici un leneș și nici un laș. A scoate necontentit înainte o opoziție permanentă a spiritului republican îmi pare o exagerație,

aşa încît nu poate fi vorba, în judecata mea, de „tentativa nebună de a pune temelja unei monarhii absolute“, pe care, de altfel, supt o formă sau supt alta, o cerea timpul (p. 523). Nici războaiele lui Domițian nu pot fi considerate ca un mijloc de „a umili pe adversarii“ interni. De altfel războiul dacic e slab presintat („a smulge toată Moldova Geșilor“...; p. 524). Nu e niciun sprijin pentru părerea (*ibid.*, nota 1) că abdicarea predecesorului lui Decebal ar fi fost de fapt „unificarea“, deci și „dispariția căpeteniilor mai mici“. Cela ce urmează e, firește, în concepția autorului, „absolutismul invins“ (p. 528 și urm.). De atunci ar fi început un „impero illuminato“ al cărui sens nu-l putem prinde.

Nici războaiele dacice ale lui Traian nu corespund întru toate adevărului („la hotarul Moldovei, la Durostorum și la Troesmis“...; p. 530). Călătoriile itinerantului Adrian permit o bună presintare a provinciilor. Se poate crede totuși că locul acordat acestui Împărat al culturii elenice e cu mult prea mare, chiar și supt această formă. Aici se așează, de altfel, toate considerațiile generale asupra epocii (bibliografia, pp. 602-3) și personalitatea, așa de frumos lămurită în Renan, a lui Antoninus Pius se pierde cu totul în această caracterizare larg abstractă. Însuși Marcu-Aureliu nu există personal, cu atît mai puțin sufletește, în războaiele germanice ale lui, decît pentru cuprînsul cărșii sale de întimitate filosofică (pp. 621-3), și acolo încă e mai mult vorba de însăși doctrina stoică. Judecata asupra discutabilului Comod lipsește.

De aici înainte, autorul se desparte (dar v. și pp. 684 și urm., 687), cu o vădită durere, de ilusia spiritului republican care ar fi fost în adevăr intrupat în Senatul roman. În reformele favorabile celor slabi ale noului drept roman nu se vede influența creștinismului (cf. p. 639 și urm.)? Importantă nota (p. 644, nota 3) despre întinderea de către Caracalla a dreptului de cetățenie. Se încearcă salvarea, de sigur grea, a tinărului de suflet sirian Elagabal (de la *eli*), prefăcut în Heliogabal (de la *Hellios*) (p. 646 și urm.). Maximin Tracul merita altceva decît două pagini (656-7), și încă mai mult *rolul însuși al Sud-Estului european, care acum domină*. E aici *problema vitalității în rivalitate a provinciilor*.

Abia acum creștinismul ocupă (p. 669 și urm.) un modest loc.

Montanismul pare rău definit, și s'ar crede greu, chiar din acest al treilea secol, într'un creștinism devenit aroganta religie a bogățiilor și puternicilor (bibliografia, pp. 674-6).

În alt domeniu, e greșită ipoteza că Aurelian a lăsat Dacia „Vandalilor, *o a chi l'avesse voluta*“ (p. 679). Nu e aici locul de a reveni asupra adevăratei explicații: transformarea provinciei în teritoriu de federați. Se reproduce părerea „înșelării“ prin crearea unei noi Dacii. Dar *autorul e contra teoriei reemigrării Românilor* (p. 680, nota 1).

Fără îndoială că în regimul „tetrarhiei“ orientalisarea are un larg loc. Aici caracterisările mai pe larg ale împăraților, afară de a lui Dioclețian, lipsesc cu totul, locul fiind prins de opera reformelor. Luptele epocii constantiniene ocupă multe pagini (pp. 740-3). Rolul creștinismului după edictul de la Milan e fixat cu precizie; pp. 739, 746, 756-7). Se expun bogat urmările supt împăratul Constantin (p. 747 și urm.). Dar alegerii noii capitale pe Bosfor i se dă, fără îndoială, prea puțin loc. Caracterizarea, nemiloasă pentru moralitate, dar plină de recunoaștere pentru opera politică a lui Constantin e pe deplin îndreptățită (p. 771 și urm.; bibliografia, pp. 777-9).

Volumul se mintuie cu un mare capitol despre „Occident și Orient“ de la 337 la 395 (p. 780 și urm). Luptele dintre fiii lui Constantin, apariția lui Iulian sînt povestite în proporții mai mari decît războaiele lui Traian însuși. Se îndreptățește întoarcerea noului împărat la formă înaltă a păgînismului (p. 802). Și i se laudă virtutea (pp. 803-4). Partea aceasta e lucrată după izvoare. Se caută și explicarea dispariției reacțiunii răgîne odată cu protagonistul ei (pp. 815-6).

Luptele cu Goții sînt presintate exact (pp. 820-1). Se vede că pentru toată această parte autorul se sprijină pe cercetări personale. Cu dreptate se semnaleză importanța pledoariei demne a lui Symmachus, în numele Senatului, pentru păgînism (p. 827 și urm.). Și rolul lui Teodosiu în lupta dintre cele două credințe e larg presintat (p. 832 și urm.; bibliografia, pp. 839-40)¹. Se face locul cuvenit, în schimbarea ideilor, Sfintului Augustin și celorlalți scriitorii ai epocii (p. 868 și urm.). Toată această parte e deosebit de solidă și une ori cu vederi originale.

¹ La pagina 842 statuia nu e a lui Teodosiu.

Pentru primul capitol din ultima parte, d. Barbagallo află un titlu potrivit: „*il regno dei magistri militum*“ (p. 884 și urm.). Pentru caracterizarea moravurilor vremii se face un larg împrumut de la Salvianus (p. 827 și urm.). Numai sensul însuși al acestor schimbări lipsește (pp. 902-3, 905-8; bibliografia, pp. 93-41) dar un „Prospero di Tiro“ pentru Prosperus Tiro).

II.

Evul mediu se împarte, pentru d. Barbagallo, în aceste perioade: „Reluarea invaziei“ (— 534), „Întunecul (*sic*) evului mediu“, „Prima renaștere“ (750-814) și „Tragedia celor trei Imperii“.

Se începe cu înfățișarea fastelor regalităților barbare din Apus. Se caută pentru condițiile economice caracterisări generale care nu se pot aplica orișărui dintre noile regate. Nu i se poate atribui lui Teodoric gândul de a realiza sinteza romano-barbară (p. 31). Se caută pretutindeni; într'o expunere sintetică, motivele. Dar formulele pentru Imperiul din Răsărit înainte de Iustinian (p. 48) sînt premature. Nu se pot întrebuița pentru epoca, încă nedefinită, de la început, mărturii din secolul al XI-lea. Și cea mai mare greșeală de metodă e a pune Imperiul, care e totuși în prima linie cel din Răsărit, al lui Carol-cel-Mare — al urmașilor lui nefiind decît contrafacerea acestuia —, *ca un Stat între State*, pe cînd *el singur e Statul*, celelalte formațiuni politice fiind numai *tendințe către Stat*. Și cum se poate spune, atunci cînd în Asia Mică s'au dat atitea lupte contra emirilor arabi, că, „până la jumătatea secolelor al XI-lea“, aceste regiuni au fost „inviolate de cuceriri barbare“ (p. 50)? Cîteva rînduri după această afirmare de „inviolabilitate“ se vorbește doar de flota arabă în Mediterana, și s'a uitat puțința de străbateri din Siria prin trecătorile Munților Taurus. Nu se poate spune nici aceia că, odată cu decăderea Asiei Mici, începe „agonia Imperiului“: doar acolo și-au aflat, după cucerirea Constantinopolului de cruciați, la 1204, refugiul și Imperialii legitimiști și „drept-credincioși“ din Niceia și cei din Trapezunt. În ce privește hrănirea Imperiului prin comerț, se cunoaște drumul de caravane până la Tebriz și de acolo spre Mediterană, dar nu și acela de la Cherson prin Caucas spre Asia Centrală, cu atît mai puțin (p. 51) spre China (e vorba, pentru alt drum, și de Indochina). Nu văd, între obiectele acestui comerț, și „sarea Rusiei Meridionale“, și între-

buloțarea chihlimbarului Balticei la Constantinopol se poate dovedi tot așa de puțin, fără a mai pomeni de minereurile germane și lina Spaniei.

Nu cunosc nici o mare operă a Împăratului Iustin contra unor eretici a căror înșirare cuprinde secte de mult dispărute (p. 54). Caracterizarea entusiastă a lui Iustinian e dreaptă, dar politica lui, sprijinită pe doctrina eternității și universalității Imperiului, care nu poate fi atinsă de usurpări, oricât de îndelungate, nu poate fi taxată de „marea aventură” (p. 55). Nu recunoaște autorul însuși că dominațiile barbare din Apus nu puteau represinta decit o „eclipsă”, și nu un „definitiv apus” (*ibid.*)? Războaiele, nu de cucerire, nici de recucerire, ci de „restaurare”, din Apus nu vin după o perioadă în care diplomația constantinopolitană ar fi fost de o „blamabilă umilință”. Formațiunea politică a Vandalilor a putut avea și o basă romană, care s’ar recunoaște în sugestia din moneda cu „Karthago” a lui Hilderic, publicată de autor la pagina 29. De observat și politica agrară a Goșilor în luptă, care li cîștigă pe țărani Italiei (p. 78, nota 1), dar nu trebuie exagerată reforma, de caracter, nu social, ci fiscal (v. p. 78). Relevez și ofensiva visigotă la Ceuta (p. 80). Apoi întrebuițarea lui Lydus pentru situația financiară a Imperiului la un anume moment (p. 81 și nota 1). Monedele reproduse (p. 82; posed una de aur) nu țintesc la o pretenție imperială din Italia pe numele lui Totila, ci, cu toată diadema, de două feluri (una asemenea cu a lui Iustinian e la Ravena), cu care el e încununat, inscripțiile monedei din Pavia („*felix Ticinus*”) nu-l califică decit de rege („*Dn. Baduela rex*”). După ultimele lupte, contra lui Teia, de la care nu sînt monede, se putu proceda la refacerea vechii forme provinciale, pe care istoricul italian o desfășură tot așa de larg.

În ce privește atât de lungul războiu, înfățișat dramatic, e vrednic de laudă sistemul de a se lega de dînsul tot ce se petrece prin alte regiuni de primejdie și luptă. Dar lipsește tocmai ce este mai italian: atitudinea populației romane, care, la un moment, voia să facă din Belisariu un rege al ei. Firește, autorul italian tratează până în amănunte războiul „roman” pentru Italia. Interesant și rostul ce-l are în Italia *curtis*, ca și *curte* la noi (corespunzînd la *curtis dominica*; p. 96).

Mult mai nouă și mai sigură e expunerea schimbărilor în

spiritul dreptului (pp. 62-4). Caracterizarea ultimă a lui Iustinian îl prezintă ca pe următorul unui plan de reintegrare neted conceput. I-am opus concepția unul întrebuițator al împrejurărilor ce se oferiau; studiul atent al izvoarelor întărește această părere. El arată în Belisariu un conducător autonom, un *condottiere*, mai legat de Suveranul său, unul singur, decît cel din evul mediu tîrziu. Dar autorul nu numai că atribuie lui Procopiu pamfletul contra lui Iustinian, dar își însușește invinuirile lui (pp. 100-1).

D. Barbagallo întrebuițează obișnuitele măguliri ale contribuabililor la schimbarea de Împărat pentru a face pe baza lor un întreg sistem al lui Iustin al II-lea. Și de la această construcție, care nu se poate susține, trece la „trădarea“ în Italia a lui Narses, în care crede, ca și Ferdinando Gabotto, cu tărie (p. 105 și urm.). Adaugă chiar că părăsirea Italiei era în concordanță cu presupusa politică de pace cu orice preț a lui Iustin, pe care crede că a descoperit-o și în Spania (pp. 108-9). Oricum, acest capitol bizantin, original și convins, de o frumoasă formă literară, se așează între cele mai bune părți ale noii istorii universale italiene¹. În această parte de cercetări proprii și bibliografia (p. 113 și urm.) e deosebit de bogată și bine rînduită.

Capitolul următor arată, poate nu fără exagerare, decăderea, în toate domeniile, a acestei prime vieți medievale. Notele despre scriitorii timpului, Papa Grigore, Grigore de Tours, sînt juste. Se recunoaște marele rol, universal, ce are episcopul, fără a se căuta originea lui în ceea ce am numit *Romaniile* (pp. 135-6). Astfel se trece la expunerea, pe basă internațională, a începutului și dezvoltării mănăstirilor. Alături, o bogată biografie a Papei Grigore I-lu.

Revenind la istoria politică, se vede în slăbiciunea Imperiului hotărîrea Longobarzilor stăpînitori ai Italiei de a nu-și cere de la el o confirmare (p. 145). Foarte dreaptă aprecierea că regii longobarzi se recunoșteau legați de Imperiu (și titlul de Flavii), dar nu ca „succesori ai Împăraților romani în Italia“ (p. 147; se relevă și, la Iordanes, *De summa temporum*, c. 2, termenul *imaginarie*). Se urmează cu întărirea puterii pontificale, Papa fiind în Roma adevăratul *praefectus urbi* (p. 149). Dar asupra

¹ *Scoldascio* (p. 111) e scultetul, Schulteissul germanic.

crisei bizantine în epoca lui Foca și Heracliu se trece neîngăduit de ușor (Heracliu nu e „Armean“; p. 151); s'ar zice că abia a existat cruciata epică a lui Heracliu. Se vorbește mai mult de presupusa-i intenție de a muta capitala în Africa (?) și de măsurile lui financiare (p. 154).

Capitolul despre Arabi nu putea să aibă pretenții de originalitate. Și aici se atribuie victoria arabă asupra Bizanțului și Persiei prin ușurarea socială și fiscală pe care o reprezentau. De fapt provinciile romane *s'au predat*. Se putea adăugi și reacțiunea raselor semite și hamite, supuse unei ordini romane străine de dîsele și care și prin eresii arătaseră dorința unei independențe a rasei lor. Să fi fost oprit avîntul musulman în Anatolia prin interesul amenințat al marilor proprietari (p. 179)? Ce se adaugă în acest capitol cu privire la Apus e prea puțin și prea risipit. Încă mai puțin se leagă adausul despre Imperiul bizantin în acest secol al VII-lea (pp. 183-5)¹.

Cucerirea arabă în Egipt trece aproape neobservată. Se poate crede că și Franța merovingiană e vitreg tratată. Cu mirare se întîlnește și aici (pp. 191-2), măcar în parte, părerea că biruința lui Carol Martel (din... Marte, ni se spune), la Poitiers (Moussay-la-Bataille, observă autorul) ar fi o dată mare a istoriei. Printr'un paragraf despre Italia regelui longobard Liutprand se face o legătură, nedibace, cu dinastia isauriană din Bizanț (p. 196 și urm.): și prin măsurile fiscale luate de Împăratul Leon se caută raportul cu împrejurările italiene. Dorința d-lui Barbagallo de a prezenta sintetic viețile naționale și locale nu duce totdeauna la rezultate fericite și pentru că se pleacă de la fapte, nu de la principiile guvernatoare (bibliografia bogată, pp. 206-9).¹

Nu se va găsi că marea schimbare dinastică din Franța trece prea răpede. Însemnătatea ei stă în acela că *pentru prima oară Papa își arogă dreptul de a face un rege*. Autorul vede multe motive, pentru Pipin, care nu pot fi verificate asupra izvoarelor, și Papa însuși e prezentat ca jignit de hotărîrile recentului sinod de la Bosfor („Ieria“ e „Giro“, „Hieron“) (pp. 220-1). Și nici în nalvitatea demnitarului bizantin, care întovărășia pe Papa ca pe un om al Împăratului său, n'am putea crede (p. 222). Și negociațiile din cele două adunări galice ar putea fi revlsuite.

¹ Se poate crede că Neustria e *das Neueste* (p. 188, nota 1)?

Precisările privitoare la schimbările juridice din Bizanț sînt, și ele, prea netede pentru a fi cu totul adevărate (p. 217).

Se trece la fasa următoare: Împăratul însuși făcut *de Papa*. Aceasta e în legătură și cu patriciatul lui Pipin, treaptă intermediară. Pe de altă parte, din moneda Papei Adrian, care-l reprezintă purtînd pe cap ceva care e mai curînd o coroană și în jur cu legenda „D. Adrianus Po. R.”¹, exerga *Victor*, pe cînd, pe cealaltă parte, crucea e între cele două litere, R. M. care înseamnă Roma (p. 234), s’ar vedea arogarea de însuși Pontificele a autorității imperiale (cf. și p. 253). Monedă bate, cu aceiași cruce romană și cu *Sanctorum Principum* ai Romei², ducele de Benevent, nu Arichis (p. 240), ci Grimoald (v. și p. 260).

Carol însuși apare pe o monedă de aur ca rege al Francilor și Longobarzilor, patriciu al Romei (p. 273; alte monede, pp. 274-5).

E nouă partea privitoare la cearta religioasă, avînd un fond politic, cu Bizanțul (p. 247 și urm.)³. Se relevează și pasagiul cronicii de la Moissac în care Irina, nouă Atalie, ca în cutare din scrisorile lui Carol, e presintată ca usurpatoare, *nu contra fiului, ci contra ideii înseși a Imperiului, care rămîne a se intrupa în alt cineva (sibi nomen imperii usurpavit; Mon. Germ. Hist., I, pp. 305-6).*

Proclamarea imperială se arată pregătită de poemele lui Angilbert și Teodulf (p. 254, note 2). Interpretarea ei și ca atribuirea puterii de pontifice nu se poate însă învedera (v. p. 258 și urm.: „superpontifice“). Mai e nevoie a se releva ce absurdă e ideea căsătoriei cu Irina și căderea ei din cauza acestui proiect (pp. 261-2)? Nu se pot admite nici concesii făcute de Carol în ce privește motivul încoronării sale, ca să se ajungă la această legătură (p. 262). Și *niciodată*, nici supt Mihail, Bizanțul n’a recunoscut imposibilitatea teoretică a unui alt Împărat, în altă parte (v. p. 263). Urmează amănunțita expunere a reformelor lui Carol în toate domeniile, precedînd un capitol economic. Lipsesc relațiile, discutate în ultimul timp, cu Imperiul arab din Bagdad.

¹ *Populus Romanus*.

² Nouă e partea care scoate în lumină opoziția lui Alcuin la botezul forțat al Saxonilor (pp. 243-4).

³ Sebeos, nu Sebes.

Adversarii și concurenții noii forme imperiale apar în capitolul următor, unde Bizanțul joacă un rol inferior valorii sale (p. 317 și urm.).

La Ludovic Pius se arată pe larg lucrul nou că sfinții lui l-au făcut să încerce a supune pe Papa și teritoriul lui regulelor laice, de drept germanic, prefăcându-l într'un demnitar numit de el, cu un *ministerium sibi creditum*, pentru care se cere confirmarea imperială (pp. 320-2; dar nu e de admis ca motiv gelosia Bisericii galicane față de Roma). Restul e povestit foarte pe scurt, și se trece la situația generală a epocii.

Povestirea se rela apoi cu întemeierea noilor State (Danesi în Anglia, Normanzi în Franța). Vorbind de Unguri, autorul crede că ei au ocupat „fărilor slavo-bulgare, ca Basarabia, Moldova, Valahia“ (p. 345). I se pare că atunci, într'o lume „haotică“, erau în Dacia „Huni, descendenți ai tovarășilor lui Attila, Români, moștenitori ai colonilor strămutați de Traian, chiar și Bulgari, dar, în enormă majoritate, triburi slave, care imigraseră, în măsura în care triburile germanice se depărtaseră, îndreptându-se spre Apus“ (p. 344). Firește că, dacă în Balcani e un riu Morava, nu este și o Moravie „vasală a Imperiului bizantin“ (p. 345, nota 1). Dar lista năvălirilor maghiare în Apus e bogată și sigură (pp. 345-7).

Pe scurt e redată istoria Statului bulgar. Evident însă că locul acestei dezvoltări era în cea mai strinsă legătură cu Imperiul bizantin, din care, de alminterea, teoretic și face parte¹. Urmează după Saracini, Slavii, dar numai cei cari atacă Italia, deci nu în afară de locul și rolul lor.

Față de toate aceste serii istorice sfârșitul Carolingienilor e neingăduit de resumat (pp. 355-6). Interesantă inscripția pe pecetea lui Carol-cel-Gros (pp. 363-5): *Karolus Imp. A[u]g[ustus], Renovatio regni Fran.*: cum se vede, e vorba numai de „înnoirea regatului Francilor“. Dar să nu fie vorba de „Francesul“ Carol cel Simplu? În față, Italianul Guido de Spoleto se intitulează pe sigiliul său: „Wido D. g.² imper. augustus“.

¹ Spune vre-un izvor că Țărița bizantină Maria, a Bulgarului Petru, era „dolce e bellissima“ (p. 349)? V. și, la pagina 407, pentru Adelaida: „la bella e dolce“ (p. 407).

² Pentru prima oară acest „Dei gratia“.

În toată această parte, ca și aiurea, de altfel, ici și colo, pecețile spun *altă* istorie. Astfel pentru rivalul lui Guido, Berengariu, care e pe sigiliu numai *Berengarius rex*, pe cînd un dinar al lui poartă o tovărășie cu celalt „rege“, Arnulf de Carintia, căci, de o parte, cu crucea la mijloc, e „Arnulphus rex“, iar, de alta, la mijloc fiind o clădire bisericească, poate a lui Carol-cel-Mare, Aachen, *Berengarius rex* (p. 370). În Germania, Conrad se intitulează pe două peceți: *Chuonradus rex* (p. 371). Hugo de Provența, alt candidat la Imperiu, pe dinarul său bătut la Pavia, unește cu numele de „Ugo“ cel de „Lohtarius“, al fiului (p. 404). Cu totul altfel apare, în asemenea reprezentării, purtînd coroana și hlamida romană, cu sulița și globul în mină, „Otto Imp[erator] Aug[ustus]“ (*ibid.*).

Peste neobișnuitul șef intelectual care e regele Alfred din Anglia, se trece acum la împrejurările interne, mai ales de codificare a dreptului, dar și de legături cu barbarii, Ruși și Arabi, și la Bizanț. Apoi se ajunge, fără nicio pregătire, la Statul scandinav al Chievului. Marile stăpîniri ale lui Nichifor Foca și Ioan Țimische n'au măcar o pagină întreagă. Se va reveni asupra celui d'întăiu numai în relație cu Italia. La înoirea Imperiului de Otto, rolul Adelaldei, moștenitoarea, e coborît la al unei simple soții de Impărat. Se trece ușor asupra deosebirilor dintre cei trei Ottoni. Al doilea apare, într'un Ivoriu bizantin, binecuvîntat de Hristos, cu soția sa: curioasa înscripție spune: „Otto, imp. Ρομαν.“ și „Θεοφανὸς impac.“ (p. 410).

Toată istoria ulterioară, în Apus ca și în Răsărit, trece cu o răpeziciune fulgerătoare: pentru Bizanț trebuie să se recurgă la scheme cronologice (p. 426). Mai larg expunerea de împrumut despre Statele musulmane. Dar sînt apropieri reușite între produsele artei „arabe“, de o parte, și modelele lor, din alte domenii, de alta (pp. 455-7). Tot așa și transmiterea elementelor ei în Apus (pp. 458-9).

III.

O sintesă a stării lumii apusene în secolul al XI-lea deschide volumul imens, de aproape 700 de pagini, consacrat părții a doua a evului mediu.

O separație pe regiuni și epoce ar fi făcut înțelegerea mai ușoară. Cu același sistem de îndrăzneală sintesă se tratează și-

liniile de refacere a Statelor. Cînd se ajunge la definiiri teritoriale, cel mai mult spațiu îl iau împrejurările sud-italiene și siciliene. Cu o intercalare de istorie englesă, se va trece la cucerirea normandă a Angliei, urmîndu-se până la 1300 dezvoltarea noului Stat engles, iar, în ilustrații, și până tîrziu în epoca modernă. Numai pe urmă un capitol de un desemn limpede e închinat Bisericii în luptă cu Imperiul. Expunerea e iarăși fugitivă, dar figura lui Grigore al VII-lea se desface în de ajuns.

Cruciatale formează capitolul IV. Ele se urmăresc și în prefața specială, dar mărturisesc că expunerea e departe de alte presintări în volumele precedente. Nimic nu se alege din mărturiile divergente; nu se caută ca singură basă scrisorile contemporane; nu se stabilesc raporturile cu Bizanțul, în care suirea pe tron a Comnenilor e dată ca un lucru știut; nicio orientare în lumea asupra căreia se întinde această epopee cavalească supt steagul crucii¹. Ideia de a reuni creațiunile creștine de cruciată în Orient și Occident e ingenioasă, dar realizarea ei în *aceleași* capitole intîmpină foarte mari greutăți. Ușor, cu considerații generale, se pregătește atacul Apusenilor, la 1204, contra Bizanțului sfîșiat de lupta pentru tron, fără care cruciații nu și-ar fi putut atinge o țintă răsărită numai tîrziu. De fapt nu se poate vorbi, ca rezultat, de un „Imperiu latin” decît doar în ce privește noile legături de vasalitate cu împărțitorii și cîștigătorii francezi și italieni de provincii răsăritene, ci numai de un *Imperiu bizantin, cu Latini*, intrați în toate normele Bizanțului afară de religia personală a stăpînitorilor: am arătat-o în *France de Constantinople et de Morée*. În această privință lumina o aduce și pecetea, de la pagina 705, a Împăratului Balduin. De o parte, *de-asupra*, e Împăratul purtînd coroana Comnenilor, sceptrul și crucea, cu inscripția: Βαλδουίνος δεσπότης; de alta cavalerul cruciat cu coif și: „Bald. Di. Gra. imp[er]ator Rom., Fland., Hain. Com.“. Toată această parte e pe larg expusă, dar nu se arată intenția venețiană de a face din Constantinopol însuși centrul exploatații lor comerciale². Între cauzele de slăbiciune ale fundației *întîmplătoare* din 1204, se uită rolul jucat de stăpînitorii

¹ Sigiliul regelui de Ierusalim, Amalric (p. 690), îl presintă ca pe un Împărat bizantin pe tron, purtînd sceptrul și globul.

² Împărțirea teritoriului, la paginile 702-3, nu e întru toate exactă.

vlahi ai unei noi Bulgarii, tinzind la stăpînirea Constantinopolului.

De aici se sare oarecum la situația Bisericii, care aparține altei dezvoltări. Iarăși presintare sintetică, dar fără o legătură intimă. Se cuprinde și noua răsărire de eresii, între care e pusă fără mult rost mișcarea de nou creștinism popular a Sfintului Francisc, cu pomenirea, în treacăt, a încercării *romane*, deci cu totul altceva, făcută de Arnaldo de Brescia (se revine însă la paginile 783-4). Prigonirea ereticilor în Sudul Franciei atrage o povestire prea puțin stăpînită, într'acolo, și istoria Franciei nu apare supt un alt raport, în legătură cu dezvoltarea ei organică. Și Simon de Montfort, cu aventura lui iberică, e atras aici¹. Și iată-ne, la capătul altor excursii disparate, înaintea expedițiilor în Egipt la începutul secolului al XIII-lea. Ba se vorbește pe urmă și de instalarea Cavalerilor Teutoni „lingă Brașov“ (cu ambele nume străine), în „Transilvania, già denumînata *Siebenbürger (sic)*“ (pp. 752-3).

Lupta comunelor italiene contra Imperiului formează capitoul V. Agitația lui Frederic Barbarossa apare frămîntată și cu alte interese și procese de dezvoltare. De mare interes e pecetea lui de aur. El apare, nu ca rege germanic și împărat în Apus, ci ca *Împăratul, înfățișat după tipul bizantin*: coroană cum nu se mai purtase în Vest, cu lungi *pendeloques* și plete impletite. De o parte e: *Fridericus Dei gra. Romanorum imperator*, de alta, cu vederea unei biserici romane, inscripția: *Roma caput mundi regit orbis terrarum rotundi* (p. 808). Capitoul se va continua cu drama lui Frederic al II-lea, a cărui pecete de tinăr reproduce pe aceea a bunicului omonim (p. 829). Așa-zisa pecete ca „rege al Siciliei“ e de fapt pentru Ierusalim („Fridericus Di. Gra. imperator Romanorum semper Augustus, rex Ierlm.“). Pecetea pentru Sicilia („et rex Sicilie“) e la pagina 837. Foarte bogată bibliografia, p. 854 și urm.

A șasea carte, foarte întinsă, cuprinde sfîrșitul evului mediu, a cărui limită e fixată tot la 1455. Se începe cu largă presintare a organizației franceze supt Ludovic al IX-lea, pentru ca procesul lui Filip-cel-Frumos cu Papa să urmeze. Capitolele regional-naționale se conservă, cu o bogată presintare a vieții

¹ La pagina 744, icoana lui Hristos e de sigur veche bizantină.

italiene în această epocă. Partea culturală, literară și artistică lipsește cu totul. Aceasta nu intră însă în planul unui istoric neconținut preocupat de situațiile și tendințele economice, care nu sînt și nu pot fi principiile înseși. Aici lipsesc și caracteristicile personale, atît de dese în volumele precedente. De puncte de vedere noi în această răpede ochire, care nu vrea să scape însă amănuntele, nu poate fi vorba. Împrejurările Bisericii (schisma, husitismul) sînt prezentate deosebit. O legătură organică lipsește pentru toată această parte, plină de fapte și admirabil ilustrată.

Pentru Estul și Sud-Estul european s'au rezervat, desfăcute din rest, ultimele pagini, care nu sînt puține. Totul e abia întrevăzut. Se întîlnesc, și lucruri de corectat în altă ediție, ca: „Nicopole, l'attuale Securisca“ (p. 1159). Cele mai însemnate momente, și pentru istoria lumii, din această regiune, sînt terminate în cîteva rînduri. Metoda care a fost aleasă produce lipsă de proporții și desordine. Unele fapte și situații se întîlnesc mai deschis în manuale¹.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

IV.

În primul volum închinat istoriei moderne se începe cu ceea ce autorul numește „il riassamento dell'Europa“. Dar se revine adesea la trecut, ca în ce privește Polonia (pecetea lui Vladislav, duce de Cracovia, Sandomir, etc.,- p. 15, nu e regală). Asupra epocii, *strict medievale* totuși, a regelui Casimir se vorbește îndelung. Se trece apoi la Statul rusesc, cu note asupra structurii interne. Pe urmă numai se vine la Imperiul lui Mohammed al II-lea și al urmașilor. Observațiile de detaliu pot fi multe: nu vîd Ospitaleri în bătălia de la Nicopol (p. 351); Moldova nu pierde —, d. Barbagallo se gîndește la Chilia și Cetatea-Albă, — „două orașele în Moldova, două în Basarabia“ (p. 36); nu se poate vorbi de coloniile genovese „Crimeia și Azov“ (*ibid.*); nu se pot pune pe aceeași linie, cu putere de Sultani (!), „beglerbegii, beii și iubașii“ (!) (p. 41). În genere, expunerea nu atinge punctele principale. De aici trecerea, naturală, de la Războiul celor două Rose engles (cu întindere asupra situației materiale) și la ce-i corespunde în Franța, în

¹ Largă bibliografie, p. 1175 și urm. A se îndrepta Kuscev (Makuscev) Hereček (Jireček).

Peninsula Iberică (se cuprinde și descoperirea Americii), pentru a se ajunge la un tablou al Italiei secolului al XV-lea (și cu Papalitatea în această vreme); un larg paragraf despre mișcarea spiritelor.

Cu al doilea capitol se trece la războaiele italiene până la 1517. De și supt acest nume se cuprinde mai tot ce s'a petrecut în Europa în acest timp, se poate găsi că, fie și din punct de vedere italian, proporțiile sînt prea largi.

Urmează un capitol despre descoperirile maritime („alla conquista delle Indie“) (p. 289 și urm.)¹.

Supt titlul descoperirilor, dar cuprinzînd tot ce se petrece oriunde în Europa, se merge în primul capitol al Cărții a doua până la 1530. Cum nu se pune nicio problemă, nu poate fi loc la nicio discuție. Nici asupra concepției persoanelor, care nu sînt caracterisate. Se trece la vremea cea mai strălucită din zburciumata carieră a lui Carol Quintul, iar Cartea a III-a începe cu drumul prăbușirii lui². De sigur prea puțin loc s'a acordat represintanților Reformei religioase (v. p. 522 și urm.).

De la pagina 576 înainte povestirea atinge Răsăritul european. Pentru Imperiul Otoman se recurge aproape numai la informația baltilor venețieni la Constantinopol. Orientul extra-european e pus deosebit la urmă, lăsîndu-l într'o isolare de unde putea fi scos (bibliografie). ~

Volumul II de Istorie modernă se deschide cu o prefață polemică, în care se promite și explicația contra-reformei prin alte motive decît cele religioase, — ceea ce nu se poate admite în întregime numai pentru că atitudinea principilor, supuși firește dependențelor politice, variază —, și se atacă aceia cari n'ar fi înțeles, ca autorul, că Istoria Universală nu e „un mosaic, care trebuie să se compue din toate bucățile din care a fost alcătuită în trecut viața lumii, fiecare lucrat cu aceiași grijă și modelat în aceleași dimensiuni“, ci „represintarea unei vaste mișcări în care multe din acele povestiri pe care istoriile particulare le desvoltă pe larg, trebuie să fie numai atinse și, vice versa, trebuie să ne întîndem la lămurirea unor fenomene și unor raporturi

¹ La bibliografie — și Șincal și Cronica lui Ureche.

² A se îndrepta în Varád (Orade) „Verad“, la pagina 450.

pe care acelea abia le ating" (am văzut cit de neîndestulător a fost îndeplinit acest escelent plan).

De fapt, în tratarea contra-reformei nu e atita inoie prin faptul că se arată că unli dintre stăpinitori înțeleg motivele de alt ordin care duc la revoluțiile religioase. Incolo, sint lucrurile care s'au știtut și spus până acum. Se caută pe această linie, la nobili și la burghesi, cauzele „războaielor religioase“ din Franța (fără a se pomeni, la cei d'întăiu, obișnuința unor lupte care, contra străinilor, sint acum închise). Se trece apoi la o întărire a absolutismului, ale cărui cauze profunde trebuiau căutate. Se urmărește această tendință și în Nord, în Răsărit¹.

Cartea a II-a prezintă însăși lupta care se începe în numele osebrilor de religie.

Se va înfățișa apoi ridicarea burghesiei în ultimul șfert al acestui secol al XVI-lea (p. 123 și urm.). În acest capitol se intercalează analiza unor opere de cugetare revoluționară, ca „Republica“ lui Jean Bodin și toată activitatea de pamflete a timpului, trecindu-se apoi la Țările-de-Jos².

Cartea a III-a e consacrată Orientului european, începindu-se cu Polonia și Rusia. Pentru Imperiul Otoman se dă puțin în afară de războiul cu Veneția și de cruciata de la Lepanto³. Războiul cu Casa de Austria rezultă din pasiunea lui Sinan-Pașa, și nu dintr'un plan al Porții (cf. p. 197). De altfel totul se incheie în jumătate de pagină. Pentru cele din lăuntru obișnuita informație de baili. Se acordă importanță invierii, trecătoare, a puterii persane (după călători europeni) (p. 203 și urm ; nouă și frumoasă ilustrație) și legăturilor de comerț cu Europa, apoi Imperiului mongol în India. Nu se poate zice că această întindere disproporționată față de spațiul acordat Imperiului Otoman se datorește concepției organice, dinamice de care se vorbește în Prefață. Se poate face același observație pentru viața iaponeză în această epocă. Până acuma acestei istorii, și celei chineze, nu s'a aflat locul potrivit în dezvoltarea generală istorică.

¹ Lucrarea lui Rutkowski, citată la pagina 59, nota 3, nu e în „Actele“ Academiei Maghiare, ci în cartea despre Ștefan Báthory, alcătuită de Academiiile din Cracovia și Budapesta.

² P. 158, nota 1, a se îndrepta Kervyn de Lettenhove.

³ P. 195 ; Ulugi-Ali, nu Aluch-Ali.

Cu Franța lui Henric al IV-lea începe perioada următoare, căreia nu i se poate afla definiția adecvată (p. 267 și urm.; mai mult laturea materială). În față stă Spania lui Filip al III-lea (cu specială privire la comerț). Pentru Italia se află mai mult starea de spirit, pentru a se trece la puterea și la planurile Casei de Savoia, privindu-se atunci și problema unității italiene. Estul european vine pe urmă, în legătură cu problema rusească.

De aici înainte se urmăresc pregătirile Războiului de treizeci de ani (p. 339 și urm.), dar pornindu-se de la Anglia Stuartilor. Războiul însuși e povestit larg și interesant (p. 366 și urm.).

Revoluția din Anglia se intercalează nedibactu (p. 393 și urm.), dar catastrofa lui Carol I-iu se explică prin reaua moștenire, financiară și militară, lăsată de tatăl său, Iacob I-iu. Se rectifică și personalitatea lui Carlo-Emmanuele de Savoia, care nu ar mai fi campion al „unei mari Idei naționale“ (pp. 399-400). Se arată și rezultatele de sărăcire pentru Franța, Spania ale războiului (p. 423 și urm.). Aspectul Europei occidentale după războiu și continuarea dramei engleze, care ocupă o mare parte din această secțiune, întregesc capitolul.

Cartea a V-a se strânge în jurul lui Ludovic al XIV-lea, începându-se cu Fronța și cu supliciul lui Carol I-iu. Un colțșor (pp. 526-9) e consacrat Imperiului Otoman, mai mult pentru războiul Candiei cu Veneția. Se va regăsi istoria Turcilor pe acest timp în capitolul II, intitulat, curios, „Franța și Turcia contra Europei“ (p. 550 și urm.). Se ține samă și aici de situația internă. Tendința e de a face din Ludovic „ambitiosul“ fără margini și fără cruțare pentru ai săi (p. 581). Invasia în Olanda e înfățișată într'o caricatură contemporană (p. 583) Numai după împrejurările din Apus se continuă cu Imperiul Otoman de la 1669 înainte (p. 592 și urm.). Dar se revine acolo, în Apus (p. 602 și urm.), rupându-se, la 1683, firul. Încheindu-se cu pacea de la Carlovăț, se dă un capitol de ultimă sintesă (bibliografia, p. 657 și urm.).

Am ținut să urmăresc întreaga construcție a celei mai noi Istorie Universale. Față de dinsa, mențin sistemul intrupat în a mea *Essai d'une synthèse de l'histoire de l'humanité*. Ea are nevoie totuși de multe schimbări, mai ales pe baza stărilor de spirit și

a introducerii, dar potrivit cu singurul lor rol, și a altor națiuni, lăsate acolo la o parte. Împrejurările vor hotărî dacă gîndul meu, care e așa de greu de urmărit, își va afla atît de mult dorita înfăptuire.

N. Iorga.

Noua Istorie a Românilor de N. Iorga

VIII.

Revoluționarii.

Volumul îmbrățișează *epoca pregătirii și agitației revoluționare* la Romîni, al cărui început e descoperit de autor cu o jumătate de secol mai de timpuriu de cum o socotiam, din chiar deceniul Revoluției americane, și dovedit atît prin revoluția lui Horea, cit și prin caracteristice simptome contemporane în Principate; ele apar aici pe la 1777, cînd ideia reformei umanitare cedează spiritului revoluționar, și țîn pînă la 1848, cînd, odată cu ultima lor manifestare, se pune hotărît pe planul întîlu *ideia Unirii*, care determină o altă epocă. Volumul se împarte în patru cărți, primele două privind deceniul anterior mării Revoluții, a treia timpul de atingeri a societății românești cu acest fenomen frances precum și evoluția politică și spirituală a Romînilor pînă la 1821, iar a patra tratează atingerea și participarea Romînilor la revoluțiile Sud-Estului, de la 1821 la 1848.

I. *Spiritul revoluționar și mișcările produse de el înainte de 1789.*

Primele „tendințe revoluționare“ le descopere d. N. Iorga în agitația boierilor, cu simpatii mari în popor, pornită la 1778, contra proaspăt venitului Fanariot Constantin Moruzi, în Moldova; ele pornesc din *francmasonerie*, care-și avea adepți între boieri și chiar în clerul înalt. Manolachi Bogdan și Ioniță Cuza, „cei mai capabili de acțiune dintre boierii Moldovei“ (p. 7), apar deci ca primii martiri ai Ideii revoluționare la Romîni. Fuga beizadelelor lui Alexandru Ipsilanti ar fi provocată tot de același spirit nou (pp. 9-10). Clauza Domniei pe viață din 1774 e definitiv călcată și față de Țara-Românească prin exilarea meri-

tosului reformator Alexandru Ipsilanti, tronurile revenind la nefericita situație d'inaintea războiului, din cauza miserabilei „lupte dintre Fanarioți“ (p. 11). Dar decadența politică nu va aduce încetinirea activității culturale, în spirit nou; se vede în ea „tendința de a se crea o bibliotecă de lucrări teologice... în Iași, în românește“, cu nuanță „laicisantă și practică“ (pp. 12-13, 15); curentul acesta va înființa și o tipografie de „*tendință națională grecească*“ (p. 15). Noul *spirit apusean* se mai afirmă în lirica și în gramatica lui Ienăchiș Văcărescu, „boierul de largă cetire“ (pp. 16-18).

De la începutul epocii chiar, se distinge „curentul spre Viena“ (p. 19), în care peste legături materiale se simte prestigiul și acțiunea lui Iosif al II-lea, care devine și pentru Români, — mai ales pentru acei de supt coroana lui —, „marele reformator“ (p. 20). Pe această linie se surprinde tăgăduirea prerogativelor papale, în spirit iosefin, la cărturarul unit Petru Maior; apoi „zgomotul furtunos al mulțimilor în plină mișcare revoluționară“ (p. 22) precedă deslănțuirea *răscoalei lui Horea*, înfățișată pe larg în toate legăturile și amplitudinea ei (pp. 22-3). Provocați de noi jigniri, *iobagii* se răsculau, convinși că „Împăratul e contra iobăgiei“ (p. 23), că el cunoaște și compătimizește soarta lor. Țărănimea în genere ajunsese a gândi laic „și începuse a lucra militar“, prin regimul grăniceresc. Se circumscrie teritoriul răscoalei în „partea cu cele mai vechi biserici... cu amintirea unei străvechi autonomii supt popi și protopopi“ (p. 25). Dar vlădicii și cărturarii rămân surzi și muți în 1784, — afară de Darabant de la Oradea, care cerea colegilor „înțelegere pentru fericirea neamului“ (p. 26).

Răspingînd multe presupuse inspirații străine în pornirea răscoalei, d. N. Iorga smulge „din fioroasa, măreața și dureroasa legendă“ „adevărul... simplu“ al acestei „*jacquerii românești*“, dar găsindu-î asămănări cu revoluția americană; se citează din documentele ardelenene, editate de d-sa, cu „răsplata contra nobilimii“ care oprise recrutarea în masă; se arată extinderea revoluției, în care însă „e greu să se fixeze o ordine de luptă, un plan și, în acestea, rolul lui Horea“ (p. 30); se dă portretul real al acestuia (pp. 30-31), cu ultima lui nădejde la Împăratul, care se face dovada că fu „de o desăvîrșită indiferență față de o mișcare populară, al cărei crunt caracter putea servi..., sperînd

pe privilegiații dușmani ai oricărei reforme"; interesantă comparația cu Mihai la Mirislău, retras și el ca Ilie în fața steagului imperial (p. 32). Mișcarea țărănească n'a influențat măsurile lui Iosif al II-lea în chestia libertății țăranilor; după ea urmă însă o serie de măsuri utile pentru cultura și buna circuire a poporului de jos.

Cartea a II-a pune chestiunea „*libertății românești înaintea Europei*”, Rusia dorind să vadă mai bine „independente” țările noastre „decît să le vadă austriece” (p. 37). Dar ambele Imperii, cu toată divergența dintre intențiile lor, se vor înțelege în formă ca și astăzi, în 1939, pentru anumite revendicări comune, spre a porni la războiu cu Poarta, la trei luni după sfidarea de la Cherson. În primejdioasa amenințare cu dispariția definitivă a Statelor românești din partea Imperiilor, înțelese acum asupra prăzilor, nu expunerea operațiilor militare va da materie acestei cărți, ci acțiunea foarte energică a lui Mavrogheni, „un Morosini grecizat” (p. 52) cu „însușiri de organizator și de războinic pe care nu i le poate tăgădui” nimeni (p. 43), și *ideile*, uimitor de contemporane, profetice chiar, ale unui Ioan Cantacuzino, care salvau mîndria și interesul națiunii, fiecare în genul său, în toropeala și lipsa de conștiință a clasei conducătoare. Ni se arată cum Alexandru Ipsilanti din Iași se aplecă îndată spre Austriaci (p. 44), împins de enormele cereri turcești; ambele țări cereau ocupația austriacă, spre a le feri de pustuirea războiului (p. 47), dar „dictatura salbatică a lui Mavrogheni” pune la respect pe boierii munteni, și el își menține principatul, în timp ce Moldova, cu Domn cu tot, se lasă ocupată de o slabă oaste austriacă. Energia lui Mavrogheni făcu pe Turci să-i încredințeze și tronul Moldovei, — realîsindu-se „unirea militară a celor două țări” —, pe timpul războiului. Se desvăluie o stupidă conducere a frontului austro-rus (p. 56); cele două oști erau gata să se încalere, dar se înțeleg a împărți Moldova pe linia Siretului (p. 58). Cooperația militară înlesni biruința lui Suvorov la Rîmnic, după care încetă colaborarea din nou. Prințul Coburg ocupă Bucureștii, ca guvernator, avînd un Divan și cerînd supunerea absolută cu „jurămintă”, dar boierimea admite pe Leopold al II-lea numai ca *protector*, „afirmînd puternic privilegiile țării... pentru binele de obște” (p. 64). Dintre boieri se înalță distinsa figură a lui Ioan Cantacuzino, care trata cu boierii moldoveni *unirea*, într'un „Stat creștin mare și puternic”

cu un *Domn ales* în frunte (p. 65), pe cînd în Moldova Potemchin apare, în 1789, ca „stăpîn“ și ca „viitorul Suveran al celor două țări reunite într'o nouă *Dacie*“, făcîndu-se chiar pregătiri (p. 66). După armistițiul din Reichenbach apare Ioan Cantacuzino cu un memoriu, cerînd ca, „Romînii fiind o nație“, să vie, peste țara, întregită chiar cu raielele, „un Domn ales“ de către o „Adunare Națională de toate cele trei Stări“, — prima imitație directă a Revoluției franceze la noi (la 1790); se mai cerea protecția Rusiei și Austriei, *neutralitatea și oaste națională*. „Era evident glasul altei epoci“ (p. 70), subliniază autorul.

II. Supt revoluție (cartea a III-a).

Primele atinge i ale societății românești cu „revoluția europeană“ se fac „prin cetiri din ziare și de cărți... prin secretarii și preceptorii de pe lângă Domni“, în ce privește Principatele, și tot așa în Ardeal, unde e mai puternică influența întinsei *diaspore macedo-romîne*. Ni se dă primul capitol sintetic de reînnoire națională a acestei vîguroase ramuri a poporului român, care a dat mulți oameni de samă, până la Rhigas din Veleștin, autorul imnului de libertate, „imitat după *Marseillesa*“ (p. 82) dar pentru o altă cauză, străină de neamul său.

Mișcarea spiritelor în Ardealul românesc (cap. II) se produce într'o vibrație comună, pe de-asupra celor două confesiuni, cărturarii fiind în stare a urni în lupta pentru drepturile naționale pe toți vlădicii; ea se pregătea, supt regimul lui Leopold al II-lea, care, mai pornit decît fratele său, în contra „oligarhiei maghiare“, luă măsuri pentru „revoluția de sus, la care trebuia să participe și burgheșii“ (p. 83). Se dă analiza punctelor din programul românesc ardelean, cuprins în scrisori particulare, ca și în „cărțica de implorare“ (*Supplex libellus*), arătîndu-se cît se greșește numînd-o astfel (p. 87), ea fiind de fapt o afirmare de drepturi ale „întregii nații valahice din Ardeal“ (p. 92), alcătuită „în numele tuturor Romînilor de supt scepștrul habsburgic“ (p. 87), cari se cer constituiți într'un „civicus status“; se cerea și *egalitatea* cu celelalte popoare, fără deosebire de clase, cu *Soborul*, „Adunarea lor Națională“ deosebită (p. 88).

„Adunarea Națională a clerului de ambele confesiuni“ se și ține în 1792, dictată de „spiritul revoluționar“; ambii vlădici din Ardeal, contra voinții lor, sint trimiși la Viena, „ca deputații State-

lor Generale de la Versailles cu vre—o doi ani în urmă“, spre a spune „dorințele infocate ale întregului neam“ (p. 91). Păcat că Împăratul moare înainte de a—și face revoluția; supt urmașul lui, „tot în sens revoluționar“ Români se vor adresa la „opinia publică“ (p. 92). Se arată și prețioase legături cu Principatele în acel timp de luptă ardeleană (p. 93).

Anii de războiu purtat de Împărăție cu Revoluția franceză fură sterpi „pentru desvoltarea ideilor noi în Ardeal“, în afară de tipărituri bisericești ori populare (pp. 95-8) și de îndrăznețul proiect „de spirit revoluționar“ al *Societății filosofesti* (p. 98); pe cind bătrînii corifei Micu și Șincai erau infrinși de „monarhul din Blaj“, apar tineri ca Iorgovici, trecut și prin Parisul revoluționar (p. 101).

Intr'un larg capitol (al III-lea) se îmbrățișează întreagă viața politică, religioasă și culturală în Principate, omișindu-se de astă dată intrigile Fanarului, cu dese schimbări de tron între 1792 și 1799, pentru a se prinde firele „intărilor pătrunderi ale spiritului revoluționar“ la noi. De și Mihail Suțu n'avea „înțelegere pentru idelle noi“ (p. 104) la București, supt influența lui Iacov Stamate, care imbină cele două herburi, dovedind și o conștiință romană, „noua Domnie moldoveană a lui Suțu căuta să aibă un sens reformator“ (p. 108); acțiunea culturală se lăția peste hotarul raielilor cu lucrările lui Amfilohie de Hotin (pp. 109-111), ba chiar peste Nistru, la Dubăsari și Mohilău (p. 107), dar se notează „nemulțămiri caracteristice din partea boierimii tinere“ contra lui Suțu (p. 115). Un spirit „european“, dar nu revoluționar, izbucnește, mai ales în Muntenia, din Prefața Trilodului lui Grigore Rîmniceanul, din care se extrag splendide pasagii de iubire a naturii (pp. 112-5) dar și din atitudinea croncarilor mărunți (p. 118); se analizează spiritul ne-boierului Dionisie Eclesiarhul (pp. 118-20).

Este epoca pătrunderii la noi a factorilor Revoluției franceze, ca agenți sau consuli ai Republicii, pe timpul cind Scaunul era ocupat de „Alexandru-Vodă francofilul“, Moruzi (pp. 118, 121), dar „spiritul revoluționar pătrundea acum și prin elementele refugiate aici din Polonia mișcărilor revoluționare“ (pp. 122-4).

Turcia însăși tinde a se transforma prin „reformele revoluționare“ ale lui Selim al II-lea și linia Dunării turcești, prin mișcarea autonomistă a lui Pasvantoglu din Vidin, a cărui ascensiune se urmărește în deosebi prin spusele Eclesiarhului

(pp. 125-7). Socotind și pe celalt „Bonaparte“, cum îi zice autorul lui Ali-Pașa din Ianina și pe ceilalți dahii de pe Dunăre, autonomi, erva „revoluției orientale“ se trezia supt influența celorlalte, „care tot mai mult se apropia, din două părți, spre hotarele turcești“ (p. 129). Se trece răpede asupra lui Hangerli, omul Capudanului, ambii însărcinați de a o inăbuși, prin care se redeschide sălbateca eră a extorsiunilor, „o cumplită execuție a locuitorilor“ (p. 129). Dar „intriga fanariotă, adaoasă la nemulțămirea unei țări, care de mult nu mai fusese tratată astfel“, aduse execuția celui care de sigur nu merită compătimirea noastră. Stăpînul păgin al colțului românesc al Crainei și domn al Dunării, Pasvantoglu, din care Bulgaril ar voi să facă un protagonist al mișcării lor de trezire națională, cum rezultă din studiul d-nei Theophilowa, asupra căruia cel ce semnează această dare de samă a publicat, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, n-le 7-9, 1939, o samă de considerații noi, privind caracterul mișcării, Pasvantoglu, deci, ni se înfățișează ca biruitor; Ostenia este la discreția lui, orașele ruinate și prădate: „țările noastre nu mai erau guvernate“ în cursul acestei răzmerițe din Imperiul Otoman, iar Fanarioții ce se strecoară pe tronuri după 1799 sint numai „fantomе ale unei autorități dispărute“ (p. 133). Știri privind mișcările publice nu lipsesc în acest timp: sint semnalate, în treacăt: o jalbă la Sultan pentru privilegiul și o plîngere a boierilor către Țar (pp. 133-5), care intervine în favoarea cererii adresate Porții, și astfel s'a dat hatîșeriful-șartă din 1802, cu însemnătatea unei „adevărate *Constituții* a țărilor românești, potrivit cu dorințele arătate de dinsele inesei“ (p. 136): Domnia pe șapte ani și cu preferirea pămîntenilor la boierie. Acesta era anul „aparentei pacificări generale a Europei prin pacea franco-inglesă de la Amiens“, pe cînd, la noi, Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi „încep mai lungi Domnii“, ca o consecință a stărilor europene: „Tot ce se petrece în țările românești era în funcțiune de acea situație internațională care evolua pe liniile trase de Revoluția francesă“ (pp. 138-9); se fixează astfel neconținuta legătură a gîndului și faptei românești de marile lîni ale vieții europene.

Crearea crezului roman prin cultură.

Un larg capitol cultural (al IV-lea) ni înfățișează „crearea crezului roman“, ieșit din marea frămîntare de idei a acestui sfîrșit de

secol luminat, prin contribuția celor trei mari ținuturi de viață politică și culturală: Muntenia, Moldova și Transilvania. Ajutat de un boier „format în Apus”, Mitropolitul Iacov întocmi „raporul pentru reorganizarea învățămîntului”, inspirat de „ideile revoluționare”, astfel că Academia, școala „cu totul nouă, de cea mai nobilă inspirație”, domină în Moldova (p. 142), adăogîndu-se și spiritul „de cărturarie mistică” al noului Mitropolit Veniamin, a cărui uriașă voință se dovedea în imposanta lucrare „Viețile Sfinților”, pe care el o dedică întregului „neam rumînesc” (pp. 144-6), sau „romănesc”, cum se scrie în al doilea volum Cărți populare se tipăresc (pp. 148-9), și altele de teologie, în Ardeal, dar se remarcă fenomenul *centralisării* activității culturale românești la Buda, unde „vor merge, nu numai fruntașii intelectualității din acele părți (ardelene)..., plecați de la Sibiu și Brașov, ci chiar „oameni din țările libere” (p. 151). Acțiunea culturală la Buda, la începutul noului secol, „guvernarea literară” acolo a lui Petru Maior, apariția tirzie, „după o grea gestație”, a *Lexiconului* din Buda (pp. 163, 172), cultura istorică în tot felul de istorii populare, pornind de la originea romană, venirea acolo a lui Molnar, cu a lui *Istorie Universală*, a lui Țichindeal, luptînd aprig pentru a desface pe ai săi de Sirbi (p. 153), ni dau un tablou aproape ignorat al puternicei mișcări culturale românești de la începutul renașterii; el se completează cu silințele de trezire *națională* „prin carte, în Banatul Timișan” (pp. 154-5).

Noul spirit însă va triumfa cu îndrăzneală în alcătuirea *Analelor* lui Șincai, începute la 1795, nu ca o expunere completă, ci ca o „operă de erudiție și de polemică” (p. 156), grăbită fiind de volumele privitoare la noi, „de o remarcabilă precisiune și de un vast orizont cultural”, ale lui J. Chr. Engel (p. 156); dar „inflăcărata scriere” a lui Șincai, concepută în vechiul spirit erudit al secolului al XVIII-lea, menită a fi tradusă și în latinește, — și, pentru izvoare, d. N. Iorga socotește că nu e tirziu a se realiza chiar astăzi, — n’avu norocul de a vedea lumina până tirziu, „în vremea Unirii” (p. 157). Tot din Buda, unde era corector la *tipografia pentru Români*, Șincai, „prin scrierile sale și ale altora”, își făcu datoria „de luptă și propagandă”: se remarcă și cunoștința lui despre cea vastă diasporă macedo-romină (p. 157). Tot acolo Clain va da, în Calendar, „cu toată pătrunderea critică”, o „Istorie populară a Românilor” (p. 160), iar, după 1809, acțiunea culturală din Buda

va avea timp de dolsprezece ani ca fruntaş pe Petru Maior, a cărui rodnică şi aprigă luptă naţională se descrie în şase pagini pline de vigoare. Cele două *Istorii* date de el formează o „pledoarie, o apărare de drepturi” (p. 165), care nicăiri, la ceilalţi „apostoli ardeleni ai unui nou naţionalism”, „nu se înfăţişează aşa de complet” şi cu aşa de multe calităţi utile (p. 166). Polemica stîrnită şi aprig susţinută fu continuată chiar după moartea lui de un Bojinca (p. 169). În timp ce *Viena* însăşi atrage pentru tipărituri boieri şi clerici din Muntenia, la *Buda* se încoronază activitatea culturală cu o serie de tipărituri bisericeşti.

Două capitole (V şi VI) redau istoria politică şi prefacerea adîncă a stării de spirit a ţărilor noastre între 1804 şi 1821, supt influenţa spiritului *frances napoleonian*. Se începe cu legăturile ce se înfiripează cu mişcarea sirbească, pornită ca un „covent traco-illric”, fără şefi clerici, dar în colaborare cu fraţii lor din Austria, cari se bucurau de o „autonomie vrednică de invidiat”, încălcînd de trei generaţii asupra Romînilor (p. 176). Ambii Domni din Principate intră în legături cu Adunarea Sirbilor, şi se fixează poziţia Rusiei, Austriei şi a lui Napoleon; atitudinea acestuia faţă de Principate evoluiază de la ideia cesiunii lor către Austria la acela a integrităţii Turciei, retrăgînd chiar concesii acordate ţărilor noastre şi, în fine, după primirea un i „deputaţii de boieri”, cari-i „aduceau dorinţile poporului românesc întreg”, la ideia alungării Fanarioţilor, pe care o şi cere Sultanului (pp. 179-81). După schimbarea Domnilor la 1806 şi trecătoarea restauraţie a lui Constantin Ipsilanti, creatorul de oştire, cu planurile lui, între cele două partide boiereşti (pp. 183-4), timp de şase ani Istoria celor două ţări va sta supt influenţa războiului ruso-turc (pp. 185-203), cu ale cărui vicisitudini se împleteşte într'o expunere plină de lucruri noi: boierii primesc dreptul de a se încunjura cu gardă (p. 186), tendinţa lui Constantin Ipsilanti în scurta lui restauraţie de „Domn al amînduror ţărilor”, de a se ţinea ca un „factor de sine stătător” în războiu, cu tendinţe „dincolo de Dunăre”, manifestate energic prin crearea „polcului lui Caragheorghe” şi a „legiunii greceşti” (pp. 187-8); la retragerea lui silită, el lăsa chiar o „gardă naţională”, de model frances revoluţionar (p. 189), recomandînd o „monarhie ereditară a Daciei” (p. 190).

Un nou demers al boierilor la Napoleon e lămurit acum în fața noilor proiecte catastrofale pentru cele două țări (pp. 191-2); totuși pacea de la Tilsit consfințește hotărârea rusescă la Dunăre. Pentru războiul din nou întreprins și vigoarea ofensivei turcești se folosește larg informația, supusă criticii, a lui Dionisie Eclesiarhul, pentru rolul lui Camenschi, înlocuit apoi de „asprul“ Cutuzov, — eroismul lui Ahmed nazirul se compară cu acțiunea lui Napoleon la Lobau (p. 198) —, și pe trei pagini se expun prea limpede faptele de politică internațională care au împins la *cesiunea Moldovei de peste Prut* (pp. 200-3).

Tot supt influența ideilor, dacă nu acțiunii lui Napoleon, se va desfășura și „mișcarea spiritelor până la 1821“ (cap. VI). Pe această linie istorică desprindem : manifestarea boierimii mărunte, prinsă și de noul spirit (pp. 179, 205), sensul „oblastei“ în Basarabia (p. 204) și plîngerea locuitorilor de acolo pentru *abusurile jugului strein* (p. 206), și ceia ce este acum un fapt cu totul nou, contrar spiritului din secolul precedent, este chiar apariția în acest colț sud-estic european a deșteptării naționale supt forma *naționalismului grecesc*, în această „ultimă fasă a unui fanariotism, care era mai curînd un clasicism elenic arhaisant“ până aici ; „ambli Domni... apăreau ca Greci, lucrînd grecește, pentru cauza greacă“, acesta fiind „programul lor de viitor“ (p. 206). De și avînd mai puțină conștiință de neam, se remarcă preponderența elementului românesc în boierimea ce încunjură pe „Grecul“ Caragea și pe instrăinatul Callimachi (pp. 208-9). Se lămurește astfel bine recrudescența activității culturale grecești în „Dacia elenizată“, avînd legături cu centrul cultural grec mutat la Viena, unde noul clasicism elenic se aliază cu „spiritul occidental“ spre a trezi pe Greci la lupta liberării; de acolo el radia spre București și Iași, unde își mai pierdea din „ascuțișul revoluționar“ (p. 210). Acțiunea grecisantă se analizează în noile tipărituri legitime din ambele școli domnești (pp. 212-5), în literatura grecească a unui Filippide, „spirit universal, cu scăpărări geniale“, „scriitor de limbă greacă, dar de suflet românesc“ (p. 217), — mai sus, la p. 78, se arătase că și ca singe ni aparținea, — adresîndu-se Românilor „pentru a li întări conștiința de sine“ (p. 216); în același sens se cercetează Dionisie Fotinò, cu mult inferior aceluia, „compilatorul grec, incolor și fără idei generale“, care provoacă pe Emanuil Băleanu a încerca o bogată sintesă istorico-geografică (p. 221).

Astfel ajungem la ultima *imitație napoleoniană* în țările romine: codurile date celor două țări de către Caragea și Callimachi, analizate în genesa lor și în partea luată de boierii români la redactarea lor, pe baza unor lucrări gata făcute mai dinainte de Clucerul Nestor și poetul grec Cristopol, pentru Muntenia, și „de inițiativa boierului de țară Andronachi Donici“, pentru Moldova (pp. 225-9); nu se trece cu vederea diferența de spirit dintre cele două coduri, cu „robia“ și chiar „șerbia“ menținute în codul muntean al lui Caragea, de o „alcătuire confusă și grăbită“ (p. 229), și cel moldovean, evident superior, precum și elementele apusene trecute în ele prin „codul austriac“ (p. 228).

Mai departe se descopăr tainicele legături ale lui Caragea cu Eterea, „mișcarea revoluționară de caracter ruso-bizantin“ (p. 229), naționalismul lui elenic și fuga din Scaun (pp. 230, 232) și celea cu „acțiunea națională a boierilor munteni“, cari aveau în frunte pe Vornicul Filipescu, cel care se opune planului Eteriei și care precisează limitele epocii fanariote, „pentru că avem Domni străini, nu pămînteni de la Mavrocordat“ (pp. 229, 234), ca și pe Golești, și de aceia se mai zice și: „partidul lui Goleșcu“ (p. 231); și, din partea Porții, se dă explicația „că s'au numit *Fanarioți* numai din cauza necredinții Domnilor de țară“ (p. 236). „Adunarea pentru drepturi“ a celor o sută patruzeci de boieri pregăti o jalbă la Poartă, cu „reservarea tuturor dregătorilor, afară de servitorii speciali ai Curții, pentru boierii de țară“, renunșind la punctul privitor la Domnia pămînteană, jalbă care, nefiind susținută cu energia necesară, avu un rezultat contrar: reglementarea turcească a urmării la tron în așa fel că ea însemna o „singeroasă jignire adusă sentimentului românesc“ (pp. 235, 236). Mecanismul fixat se și puse în mișcare, aducind pe Scaunul muntean o momie și pe cel moldovean „un agent al Eteriei“ (p. 237).

Un capitol (VII) va completa înfățișarea acestui fenomen al schimbării stării de spirit, privind renovarea literară din Principate: „Scrisul cel nou la Romîni liberi între 1812-1821“. Se arată cum, pe nesimțite, prin traduceriile lui Poteca și scrisul lui Asachi biruile „caracterul apusean“ și afirmația originii romane, astfel că „nu se poate vorbi nici de o înviere, pe basă romană, adusă din Ardeal“, a vieții naționale, amorțite până atunci (p. 242). *Încă o legendă care se stingea acum la lumina*

criticii istorice, într'o discretă presintare: „mînunata legendă duioasă care i s'a făcut" lui Lazăr, cel care rămîne totuși apostolul școlii românești, „de o întunecată energie neinvinsă" (p. 246). Dovezi: „predicația lui ardeleană" cade într'un mediu „care voia școală românească" (pp. 244-5); în Moldova, Asachi rostia, înainte de 1820, cu multă vigoare și talent, crezul său roman (pp. 247-8), iar, în Muntenia, erau „alături de Lazăr și alții, cari și înainte de a-și căpăta învățătura în aceeași Italie, puteau vorbi tot așa, încă de la 1818" (p. 249). Cu prea multe precisări, în paguba altor portrete, ce am fi dorit mai largi, pentru Lazăr, Tudor și alți luptători politici, se fixează rostul și valoarea inferioară a citorva scriitori noi, precum Conachi, Momuleanu, în față de „smeritul geniu" al lui Anton Pann și mai ales de „nobilul spirit" al lui Gh. Asachi, cu „apelul la misiunea latină și romană", sau de talentatul ardelean desțărăt, Budai Deleanu.

3. Romîni și revoluțiile naționale (Cartea IV).

Mișcările din 1821 se definesc ca o „crisă revoluționară" (cap. I), în care acțiunea eteristă se va atinge numai intru cit interesează rosturile românești, dar se trece răpede asupra începuturilor mișcării pandurilor lui Tudor, care „n'a făcut să tresară un popor întreg, de și el vorbea în proclamații de o „adunare a poporului din toate județele țării" (pp. 264-5), cerind prin jălbi dreptatea de la Împăratul păgin; cu precizie și pe scurt se disting elementele spirituale din acțiunea lui Tudor (p. 266). Nici Tudor, care vorbea în chip vag despre „dreptățile norodului", înțeles ca „poporul suveran al Revoluției franceze", nici vicleanul Ipsilanti, cînd îngina frase despre „dreptăți pe care firea au dăruit omului" și de „tiranie", n'avură nimic a face cu ținta dorită de revoluțiile simultane din Apus. Proiectul atribuit lui Tudor, cu „ordinea de lucruri constituțională ca în Franța și cu oaste românească", s'ar datori unor intelectuali de felul lui Poteca (p. 279). Atitudinea congresului de la Laybach, a Țarului în special, fu decisivă pentru sfîrșitul celor două revoluții (pp. 268-9). Tudor apare în București „complet desorientat" de răpedea sa biruință, incapabil de a lua din mina boierilor administrația și nici de a evita usurparea ei de către eteriști, cari aduceau al treilea guvern, într'o situație anarhică (p. 270). Se relevă greșeala lui de a-și fi părăsit „basa așa de sigură din

Oltenia", timida lui legătură cu „oçirmuirea“ boierilor cari-l desprețuiau și cum abia la urmă se precisează atitudinea lui contra Fanarioșilor și dorința-i de a fi „intr'un glas cu cei din Moldova“ (pp. 271-3). Desnodământ tragic al celor două acțiuni „fără plan și organizare“ (pp. 273-6); profundă e caracterisarea finală a raportului în lupta pentru viața cea nouă la cele categorii ale națiunii: „încercarea țărănească“ a lui Tudor, „încercare de vitejie nenorocită“, nu atinsese nivelul revendicărilor cerute de *boieri*, dar și acestea erau mult „inferioare declarațiilor așa de mindre“ făcute de *intelectuali* (p. 276).

Revendicările de drepturi din 1822 ocupă, ele numai, un capitol întreg (II), foarte complicat în expunere din cauza feluritelor grupări de boieri din cele două țări, fiecare înaintind arzul său sau jalba sa, ori redactînd memorii către Curțile suzerană și protectoare. Analisa larg făcută interesează supt raportul desvoltării conștiinții politice și a celei naționale, al culturii și energiei diferitelor tabere ori clase sociale de la care emană. Spre a se desvinui de relațiile cu Eterea, boierii munteni refugiați la Brașov fac un aspru rechisitoriu „Fanarioșilor“ (pp. 279-80) și cer de la Țar o ordine constituțională precisă și respectarea autonomiei din secolul al XVII-lea, apoi reforme sociale și fiscale. Moldova însă va elabora cele mai multe proiecte de reforme: unul, de o „extraordinară îndrăzneală“, cerea *unirea*, independența, oaste, etc. (p. 282). Și arzul boierilor mari „conservatori“ ai Moldovei, refugiați în Bucovina, denunță păcatele cîrmuirii fanariote, dar cere numai un „decemvirat“ în locul Domnului pămîntean (pp. 288-9). Mai puțin îndirjit contra Grecilor, pentru a menaja pe Vogoridi, care dădea concursul, arzul boierimii moldovene de starea a doua, „căr_vunarii“, în care s'ar recunoaște „gîndul și stilul lui Andronachi Donici“ (p. 291), cerea cîrmuirea prin Domni *aleși* de „toți pămîntenii“, prin care se înțelegea totalitatea boierilor mari și mici; prin acest arz, trimis de Pașa din Silistra la Poartă, se căpătă în fine Domnia pămînteană, marele eveniment istoric al timpului, datorit unei „porniri revoluționare, ajutată de o dibace intrigă“, aceia a lui Vogoridi, care trăsese nădejdi că va obține tronul (p. 292).

Delegația munteană trebui să-și redacteze arzul la Silistra chiar, folosînd memoriile diferitelor grupuri, cu Domn viager și naționalizarea claselor dominante (p. 293). Se trec pe primul plan

siliințele ce primii Domni naționali și-au dat pentru a domina ambițiile personale, partidele și necesitățile erei noi, în deosebi lupta ce Ioan Sturza trebui să o angajeze cu opoziția boierimii mari, cu „ligile“ secrete făcute contra Domnului (pp. 297-9), „proiectul de Constituție“, care ar fi anulat de fapt stăpînirea marii boierimi (pp. 301-2), prevăzînd separația puterilor, o Adunare restrînsă, libertate și egalitate. Istoria Moldovei în cei șase ani se definește ca „lupta unei părți din boieri pentru alcătuirea noului Stat“, zădărnicită de lupta dirzei opoziții contra Domnului (p. 302). Cererea de garanții pentru liniștea țărilor din partea Porții în 1824 prileji un nou avînt spre reforme; „proiectul republican“, propunerea lui Roznovanu, cea cu egalitatea fiscală și solidarizarea claselor, cum și ideile de organizare din Iunie 1824 (pp. 303-5), toate avură ca efect luarea deciziilor din convenția ruso-turcă de la Acherman, care însă nu se reproduc de autor; aceste drepturi, ca și altele cîștigate până atunci de cele două țări romine, se datorau stăruințelor continui „făcute de clasa superioară a Romînilor pentru ieșirea din lumea abuzurilor îngrămădite de-a lungul a trei secole“ (p. 306). Partide adverse, conjurații și chiar încercări de răscoale nu lipsesc în Muntenia, de și Grigore Ghica dispune de altă autoritate față de ai săi; în fața lor opera de cirmuire internă e trecută supt tăcere (pp. 307-310).

Cercetarea Domniei pămîntene se face din nou în capitolul al VI-lea supt raportul literar; intelectualii nu luaseră parte la agitațiile politice (p. 313). Revoluția indeplinită după 1821 este glorificată de Moldoveni (p. 314), iar în Muntenia se discerne din scrieri „spiritul studențesc național și monarhic“, care „va avea o mare influență timp de treizeci de ani, asupra desvoltării societății românești“ (p. 315), și conștiința *dacică*. Elaborarea culturii noi se infățișează prin: „Societatea literară“ a boierilor, la care se adaugă Eliad (p. 316), activitatea de publicistică la Buda și Viena (p. 317), Dinicu Golescu și alți scriitori, de valoare inegală, problema limbii, frumos pusă de Momuleanu (p. 320), scăderea valorii noilor tipărituri bisericești, dar se relevă prefața plină de conștiință romană a celor de musică (pp. 321-3), – ideea romană se urmărește și în Moldova (p. 324), – și lărgirea orizontului cultural prin: „invierea în acest mediu de clerici a gândirii lui Cantemir“ (*ibid.*). Se constată în fine că până la 1826 în

fruntea mișcării culturale și a premenirii spirituale se află tot clerul „cult și patriotic“ (p. 325) și se încheie cu opera de renovare a școlilor și larga concepție națională, exprimată, atunci, de un Vasile Popp (p. 331).

În jurul Regulamentului Organic.

Istoria celui-alt sexeniu, al Interregului (1828-1834), se va trata în două capitole: unul dedicat laturii politice supt predominarea rusă, altul dezvoltării spiritului național. Războiul rusesc, care determină evenimentele, nu e de loc urmărit și nici pacea din 1829; se va înfățișa cea ce interesează mai mult: lupta și „neconținută mișcare către organizări libere a poporului românesc“ (p. 332). Țările erau *unite* în aceeași administrație provizorie a ocupanților, dar raporturile ideologice între dinșii și ai noștri se constată că de data aceasta au lipsit. Oligarhii au rosturile politice în mina lor, dar „activitatea reformatoare a boierilor“ continuă, ei avînd misiunea de a alcătui Regulamentul Organic, — „comitetul moldo-valah“. La textul redactat, în care Moldovenii aduceau ideea *unirii* și a *prințului străin*, „Petersburgul nu adusesese nimic din propria sa ideologie“ (p. 366), și se găsește că și discursul lui Chiselev în Adunare „oglindește tot felul de a gândi al generațiilor reformiste“ de la noi (pp. 338-9). După caracterizarea acestei *Charte*, — „un mare volum de regulamente“, care „se substituia cuprinsului principial, strict și logic al unei adevărate Constituții“, instalînd „o administrație birocratică, destul de complicată pentru ca să permită toate abuzurile“ (p. 342), — se urmăresc începuturile vieții parlamentare în desbaterile celor două Adunări, supt conducerea „monarhică“ a lui Chiselev, până la 1834, discursul lui Iordachi Golescu (p. 345) măsurile economice (pp. 346-7), grija de organizarea școlilor și a educației (pp. 349-50), de limbă chiar, — și se arată cei d'întăiu profesori în toată țara.

Pentru dezvoltarea *spiritului public* în acești șase ani, în cari „de fapt Chiselev domnise peste țările noastre“ (p. 353), se dă un capitol deosebit (VII); de la început se anunță ce pas enorm se făcuse, „în această vreme de înaintare în toate domeniile“, în cea ce privește „fixarea limbii literare“ (p. 355), purificată de barbarisme. Rolul de samă îl va ținea acum presa nou creată: „Albina românească“ a lui Asachi și „Curierul“ lui Eliad, cu tipo-

grafiile lor (pp. 356-8), pe cînd, la Buda, Carcalechi, ajutat de Bofinca și de Gojdu, relua „Biblioteca românească“, o publicație care „întrecea cu mult ca formă“ pe cele din Principate, avînd preocupări de Istorie totală a neamului; prin atitudinea-i față de primii corifeli ai culturii, ea realiza și „înfrățirea literară românească“ (p. 360). Prin aceste reviste și prin călătoriile unui Cipariu, Eliad ș. a. se face dovada legăturii culturale în toată Romînia (pp. 361-2). Noile idei naționaliste biruie în lucrările Mitropolitului Veniamin și chiar în opere cu scop practic (p. 365). În resumat, nimic nu scapă autorului din noua dezvoltare culturală pe toate țărimurile, cu slăbirea unui gen și nașterea altora, cu sporul publicațiilor și valoarea lor, dînd numele, intenția autorilor, locul de unde s'au adăpat ori au imitat și diversitatea preocupării lor, în această primăvară a vieții culturale românești. De la modestul abecedariu, în care palpită o simțire curată, până la traduceri din Homer, din scriitori francezi, englezi, germani, totul e pus la contribuție. Se presintă nașterea fabulei la Asachi și Eliad, elegia cu Cîrlova și se dă o profundă cercetare a începuturilor de teatru în ambele țări (pp. 373-6).

Cartea a IV-a, și deci volumul însuși, se încheie cu lupta politică din cele două țări pentru a cuceri, după 1834, libertatea de acțiune înăuntrul a Domnilor, atît autonomia reală (se remarcă două fapte muntene: gestul lui Alexandru Ghica de a trata direct cu Poarta și împotrivirea Adunării la ingerința consulului în chestiunea Regulamentului Organic), cît și organizarea noilor instituții publice, potrivit Regulamentului. Expunerea acestui „avînt național supt primii Domni“ al noului așezămînt se mărginește la primii ani de Domnie până pe la 1838, cu dificultățile lor, provocate atît din partea Turciei, care, din cauza „modernizării“ formale, socotia Principatele ca niște „provincii“ (pp. 379-80), cît și din partea Rusiei protectoare, ai cărui consuli făceau necentenite ingerințe și intrigi (p. 389). Se adăugiau nemulțămîrile și pretențiile nemăsurate ale „unei clase (boierești) deprinse a governa după plăc și care acum avea dreptul, de care mai ales în Moldova s'a usat foarte larg, de a înfățișa plîngerii la consulatul rusesc“ (p. 382). Astfel se inaugură la noi cîrmuirea modernă, prin constituirea Ministeriilor, a Divanurilor administrative și a celorlalte instituții prevăzute în Regulament.

Perioada „Revoluționarilor“, introdusă ca nouă despărțire în sinteza Istoriei Romînilor, pe o durată de vreo șaptezeci de ani, se îndreptățește prin liniile principale date expunerii, prin *idelle dominante* ale epocii și *noua stare de spirit* care se elaborează în acest timp, și mai cu samă prin afirmarea, orișicît de timidă une ori și distanțiată la răstimpuri, a drepturilor naționale, politice sau sociale, căci acestea inflăcărează din timp în timp clase întregi ale națiunii: țărani ardeleni supt Horea, dacă nu, supt Tudor, elementul militar oltean, pandurii, supt acesta din urmă, boierii din Principate, la diferite momente istorice (în 1778, 1791, 1802, 1818, 1822, 1930-34), iar pe cărturarii întregului neam, din toate părțile, în decursul întregii epoci, prin scrisul lor, care se modernisează treptat, în fond ca și în formă, de la Buda ungară până la Dubăsarii de peste Nistru.

Spiritul revoluționar se distinge, nu numai în răscoalele politice ori sociale din 1784 și 1821, dar și în toată lupta ardeleană pentru drepturi politice și naționale și pentru *egalitatea* cu celelalte nații, de la 1790-92, cînd s'a produs acea mare fierbere între cărturari și clerici, cu „Ădunări“, cu suplici și delegații la Împărat și la dietă; același spirit se distinge și în lupta națională a boierilor ostili Eteriei, în imitația „napoleoniană“ a celor două Coduri din 1816-8, în memoriul lui Ioan Cantacuzino din 1791, în diferitele memorii, proiecte și arzuri, pornite mai ales din Moldova la 1822, în deosebi în arzul „cărvunarilor“ din 1822, în proiectul de Constituție și „proiectul republican“ de la 1824, tot din Moldova, și în fine în alcătuirea însăși a Regulamentului Organic, datorit insistențelor și colaborării boierilor din cele două țări și merit a camufla o Constituție moderată: prin el se inaugura în Principate un regim quasi-constituțional și în parte reprezentativ.

Evident că perioada „revoluționară“ se simte până la 1848 cel puțin, cînd mișcări s'au produs în cele trei țări romîne; ea întrece deci limita care i s'a acordat aici, după cum s'a întîmplat și cu despărțirile precedente, a Monarhilor și a Reformatoților, — dar, ca și acolo, un principiu nou trece pe planul întăiu la datele alese de autor, și el va da caracterul și numele epocii care urmează. Din aceste considerații rezultă că volumul VIII aduce o *sintesă nouă*, o creațiune originală în Istoria Romînilor, izvorită din concepții noi, produs al unei profunde revisuiri a izvoarelor

epocii. Încă o serie de clișee, păreri și concepții ale istoriografiei noastre, s'au înlăturat, și citeva legende s'au discreditat în lumina puternică a criticii istorice folosite de d. N. Iorga.

N. A. Constantinescu.

O rarisimă carte de gramatică franceză în grecește îchinată unor fii de boier moldovean

La 1846 a apărut în tipografia lui Joseph Baumeister această carte: Γραμματική τῆς γαλλικῆς διαλέκτου, συντεθεισα μὲν μετὰ πάσης ἐπιμελείας κατ' ἀκριβοῦς διορθώσεως παρὰ Γεωργίου Βεντότη, τύποις δὲ ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ καὶ ἐπιμελείᾳ Πολυζώῃ Λαμπανιτζιώτη, τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, καὶ ἀφιερωθεῖσα τοῖς εὐγενεστάτοις καὶ χαριεστάτοις υἱοῖς τοῦ ἐνδοξοτάτου ἀρχοντος καὶ Μεγάλου Βιστιαρίου τῆς Μολδαβίας κυρίου κυρίου Ματθαίου τοῦ Κατακουζηνοῦ.

E vorba de Polizoî din Labanița, despre care am vorbit nu odată în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*.

Prefața are acest cuprins:

Εὐγενεστάτοι καὶ χαριεστάτοι νέοι,

Τὸ πρὸς πάντας ἔμφυτον, εὐμενὲς καὶ φιλόξενον τοῦ ἐνδοξοτάτου ὁμῶν Πατρός, τὸ μέχρι κἄμοῦ τοῦ ταπεινοῦ ἐραπλωθέν, εἰς Ἰάσιον τι διατρίβοντος, πρὸς παρακίνησιν ἐκδόσεων τινῶν βιβλίων, οὐκ ὀλίγον τὸ χρήσιμον εἰς τὸ γένος μας φερόντων, ἐξέκασέ με εἰς τὸ νὰ κηρύττω ἐς ἄει καὶ πανταχοῦ τὰ λαμπρὰ καὶ υπερφυῆ αὐτοῦ προτερήματα, οὐχ ἦττον τὰ ἔμφυτα ἢ τὰ ἐπίκτητα. Καὶ γὰρ ἐκάτερον ἐκ πρώτης τοῦ ζῆν γραμμῆς, ὃ δὴ λέγεται, συμπροήχθη, ὥστε τὸν κολοφῶνα τότε νῦν εἶναι κατέχειν ἀμφοτέρα. Ἄλλ' ἐπειδὴ χωρὶς τινὸς πραγματικοῦ τῆς ἐμῆς διαθέσεως δείγματος ἔπεται μοι ἡ τῶν παμπονήρων κολάκων ἐπιτίμησις, ἔδοξέ μοι ἐν τι τῶν ἀξιολόγων καὶ ἐπωφελῶν βιβλίων τῇ αὐτοῦ μεγαλοπρεπεῖᾳ προσφωνῆσαι (τοῦτο γὰρ ἐπ' ἐμοὶ καὶ διὰ τοιαύτου τὰ τῆς ἐμῆς προθυμίας ἀναδειχθῆναι δύναται, καὶ τυχὸν οὐ μεμπταῖος δόξω τῆς παρβήσιας, εἰ γὰρ ὕδωρ προσενεχθέν ποτε βασιλεῖ οὐκ ἀχαρὶ δῶρον ἔδοξε, ἀποβλέψαντι τῇ προθυμίᾳ, σχολῇ γ' ἂν τὸ ἐμὸν τοιοῦτον ὄν τάναντία, ἀνάσχοιτο) πρὸς δείγμα τῆς πρὸς αὐτόν μου εὐγνωμοσύνης, καὶ τῆς ἐκεῖνων ἀπαλλοτριώσεως

Ἐπανελθὼν τοίνυν εἰς Βιένναν ἀπὸ Βλαχομπογδανίαν, εὔρον τὴν Γαλλορωμαϊκὴν Γραμματικὴν συντεθειμένην καὶ ἐτοίμην εἰς ἐκδο-

σιν, δι' ἣν ἤδη πρὸ πολλοῦ εἶχα διορίσει νὰ συντεθῆ ἀπὸ ὑποκαίμενον ἑκατέρας τῆς διαλέκτου, τελείαν ἔξιν ἔχον ἐν ἑαυτῷ. Εἶθ' οὕτως ἔγνω ἰδίους ἀναλώμασι τύποις ταύτην ἐκδοῦναι, ἐκκαίόμενος ἀπὸ τὸν ζῆλον καὶ προθυμίαν ὅπου ἔχω πρὸς ὠφέλειαν τῶν ὁμογενῶν μου, ἀμα δὲ εὖρον καὶ εὐκαιρίαν καὶ μέσον δι' οὗ ἠδυνάμην ὁ προσμελέτων ἐκτελέσαι, ἣν δηλαδὴ ἐπόθουν ἀφιέρωσιν, τὸ μὲν δι' ὃ προέφην αἴτιον, τὸ δὲ ἵνα καὶ τὴν ἐν παντὶ νεοφανέντι βιβλίῳ ἐπικρατοῦσαν καλὴν συνήθειαν διατηρήσω, ἐφ' ᾧπερ αὐτὸ τοῦτο ἑκατέρωθεν ἔχῃ τὴν σύστασιν, ἐνδοθεν δηλονότι καὶ ἔξωθεν, τοῦ χάριν ἀπεφάσιστα αὐτὴν τὴν παροῦσαν νεοφανῆ, καὶ πρώτως εἰς τὸ γένος μας ἤκουσαν Γραμματικὴν (ἣτις ἐρμηνεύει τὸν τρόπον καθ' ὃν δύνανται οἱ ταύτης ἐρασταὶ βῆδιον ταύτην τὴν πᾶσι τοῖς ἐν τέλει κοινὴν τὴν τιμίαν διάλεκτον ἐκμαθεῖν), ἵνα τῷ εὐγενεστάτῳ Πατρὶ ὑμῶν ἀναθήσω. Στοχαζόμενος δὲ τὴν μικρότητα τοῦ βιβλίου, εἰ καὶ μέγα κατὰ τὴν ὠφέλειαν, καὶ τὸ μεγαλεῖον καὶ ὕψος τοῦ ὑποκαίμενου μεταμεμέλημαι, «Καινὸν γάρ μοι καὶ ἀπεικὸς ἔδοξε, λύραν ἀναθεῖναι Ἀπόλλωνι», τὸ τῆς παροιμίας καὶ γε οὐκ ἀπεικίως, μὴ γάρ τὸ σοφόν, ἢ τὸ δίκαιον, ἢ τὸ συμπαθὲς καὶ φιλόδοξον μόνον τῇ θαυμασίᾳ αὐτοῦ ψυχῇ συνέδραμον; Οὐμένουν, ἀλλ' ἀπασαι αἱ θεοειδεῖς ἀρεταὶ αὐτῇ συνδραμοῦσαι ταύτην ἱερὸν αὐτῶν ἐνδιαίτημα ἀπειργάσαντο, ἃς οὐκ ἂν ἐγὼ μυθήσωμαι, οὐδ' ὀνομήνω, οὐδ' εἶμοι δέκα μὲν γλῶσσαι, δέκα δὲ στόματ' εἶεν, φωνὴ δ' ἄρρήκτος χάλκιον δέμοι ἦτορ, ὡς φησὶν ὁ τοῦ Μέλητος. Ἐὼ πρὸς τοῦτοις λέγειν τὴν κατ' ἄκρον λαμπρότητα τοῦ γένους· ποῖον γάρ ἄλλο ὑψηλότερον, καὶ ἐνδοξότερον, τοῦ Καττακουζηνῶν γένους; Τί θαί τίνι ἢ λύρα ἀνάλογος; Οὐκ ἄλλω πάντως, ὅτι μὴ ὑμῖν τοῖς εὐγενέσι χρυσοῖς αὐτοῦ θλαστοῖς, ὡς ἤδη ἀναλογοῦσα κατὰ τὴν μικρότητα τῇ ὑμετέρᾳ ἡλικίᾳ, ἵνα, ἐτοίμην ταύτην εὐρόντες μέλος, δι' αὐτῆς ἐναρμόνιον ἐνστήσητε, ζηλωταὶ γινόμενοι τοῦ ὄντως Εὐγενεστάτου ὑμῶν Πατρός, καὶ οὐ μόνον κατὰ ταύτην τὴν διάλεκτον, ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶν εἶδος παιδείας καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς τέλειαι γενόμενοι, εἰκόνας ἀπαράλλακτοι τοῦ Πατρὸς ὑμῶν ἀναδειχθῆτε. Ὅν ἀξιώσοι ὁ πανάγαθος Θεὸς ἰδεῖν ὑμᾶς κατ' ἄκρον ἐγκρατεῖς τῆς αὐτοῦ πρὸς πάντα θαυμαστῆς εὐφυΐας καὶ πολυπειρίας, πρὸς στηριγμὸν καὶ ἀμετάπτωτον εὐδαιμονίαν τοῦ πανευγενοῦς οἴκου σας, τοῦ τῶν Καττακουζηνῶν Γένους, εἰς οὐκ εὐαρίθμων ἐνιαυτῶν περιόδους, ὡς αὐτὸς ἐφίεται, κἀγὼ ὁ ταπεινὸς διὰ παντὸς εὐχομαι.

Δέξασθε τοίνυν, εὐγενέστατοι καὶ χαριέστατοι νέοι, τοῦτό μου τὸ νεοφανὲς δῶρον, ὅπερ θαρρῶν ἐτόλμησα ὑμῖν πρώτοις προσφωνῆσαι, διὰ

τὸ σέβας καὶ ὑπόκλησιν ὅπου προσφέρω πρὸς τὸν εὐγενέστατον ἄρχοντα Πατέρα σας ὡς πρῶτον καρπὸν τῆς εἰς τὴν τῶν Γαλλῶν διάλεκτον ἐπιμελείας μου, διαφυλαττόμενος νὰ κάμω τὸ ἴμοιον πρὸς τὸν εὐγενῆ Πατέρα σας μὲ ἄλλο μεγαλύτερον, καὶ ἀξιολογώτερον ὅπου ἤθελε τύχη, τοῦτο μὲν πρὸς δαίγμα τῆς εὐγνώμονός μου πρὸς αὐτὸν διαθέσεως, τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ἀξιοθῆναι καλεῖσθαι τοῦ λοιποῦ ἐνὸς τοιοῦτου ἀξιοπρεπεστάτου καὶ ἐκλαμπροτάτου οἴκου καὶ φαμηλίας.

Ἐν Βιέννῃ, 1786, Ἰούνιου 20.

Ταπεινὸς καὶ ὑποκλινῆς ὑπερέτης.

Πολυζώης Λαμπανιζιώτης
ὁ ἐξ Ἰωαννίνων.

Deci acest Epirot din Ianina, acum la Viena, se prezintă ca petrecind citva timp la Iași, cu gindul la „tipărirea unor cărți care aduc nu puțin folos neamului nostru“. Acolo ajunge a cunoaște pe boierul Matei Cantacuzino, al cărui rol în timpul războiului ce a izbucnit îndată între aliații ruso-austrieci și Turci l-am însemnat în *Istoria Românilor*, VIII. Apreciază foarte mult însușirile lui, firești sau și căpătate. S'a hotărît deci a-i închina una din acele cărți. Dar e prea puțin pentru cineva care se coboară dintr'un astfel de neam. Și deci dedicația se va face fiilor încă nevristnici. Părintelui i se va oferi un mai vrednic dar.

N. Iorga.

Faima lui Mihai Viteazul în Germania

Conferință ținută la cursurile de vară ale Universității Populare „Nicolae Iorga“ din Vălenii-de-Munte.

Cînd, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, societatea apuseană se îndrepta spre Principatele Romîne, sperînd să se pornească de aici acțiunea decisivă împotriva Imperiului Otoman, succesele militare ale lui Mihai Viteazul au fost urmărite și comentate cu cel mai viu interes. Se pune însă întrebarea cum s'a oglindit figura lui Mihai Viteazul, eroul acestor lupte, în mîntea contemporanilor săi din țările apusene, și ce factori au influențat opinia publică din Germania în atitudinea ei față de Voievodul Romîn. O altă problemă este rîspîndirea faimei unei personalități și felul cum popularitatea pătrunde în conștiința unei generații întregi.

Ne mărgenim a analiza azi un singur izvor de informație, acel al broșurilor contemporane, ziarele epocii lui Mihai Viteazul. Unele din aceste broșuri au fost publicate; citeva le semnălam pentru întâia dată în această conferință; multe rămân încă de sigur necunoscute, în diferitele biblioteci europene.

Numele broșurilor de informație este cit se poate de variat: *Avviso*, *Neue Zeitung*, *Nachricht*, *Nouvelle*, *Lettera*, *Brief*, *Copia*, *Historia* etc.

Broșurile despre faptele lui Mihai Viteazul au fost redactate fie în versuri, fie în prosă. Informațiile rimate erau recitate la tirguri pe o melodie stereotipă de așa-numiții „*Bänkelsänger*“, cari vindeau după acela auditorilor textul recitat.

Izvoarele de informație ale acestor editori erau foarte deosebite. Greutățile comunicațiilor, — o scrisoare ajungea din Ungaria în Germania cite odată abia după un an¹, — făcea ca orice șvon să fie comentat cu sete și transmis cunoscuților². Însă în cazul acesta nu lipsește mențiunea „*fama est*“ sau „*rumores sunt*“. Mai sigure sînt povestirile comercianților, cari se întorceau acasă din tirgurile unde au avut ocașie să discute cu negustorii din alte țări. Factorii poștali, „*tabelarii*“ (nuncii³), cari sosiau în orașe, erau îndată încunjuțați de oameni dornici de știri noi. O valoare mai redusă o au povestirile mercenarilor⁴, cari se disting prin plasticitatea descrierii faptelor războinice, dar sînt în general întrefesute cu invenții fantesiste ale povestitorilor. Variate sînt și știrile culese de oaspeți și studenți ce călătoriau de la o universitate la alta. Persoanele care aveau nevoie de informații sigure, ca editorii broșurilor, dispuneau de corespondenți, cari li le furnisau regulat.

Foarte interesante sînt informațiile provenind din Constantinopol, represintînd opinia capitalei turcești și reacțiunea populației

¹ E. Zigerius, *Ein schrift eines fromen Predigers aus der Turckey...*, Magdeburg, M. Lochner, 1550: „Diser Brief ist ein gantz Jar auff dem Wege gewesen, umb der lenge und andere hinderunge wegens“.

² Justus Jonas accentuiază în traducerea în limba germană a istoriei turcești a lui Paolo Giovio, *Ursprung des turckischen Reychs*, Augsburg, H. Stainer, 1538, fol. 85 b, că autorul n'a întrebuințat zvonuri de stradă. „Dieses buch, welches D. Paulus Jovius nicht auss gassen merlin... zusammengebracht“.

³ Bretschneider, *Quellen zur Geschichte der Reformation*, Leipzig, II, p. 503, „Mitto tibi narrationem nuncii...; vir optimus est et fide dignus“.

⁴ *Ibid.*, VIII, p. 19: „Heri huc veterunt scholastici hungarici, qui narrant...“.

față de înfringerile suferite în Țara-Românească. Redactorii lor erau constrinși să procedeze cu mare prudență, ferindu-se uneori a transmite anumite știri. Chiar conducătorii orașului Ragusa s'au văzut constrinși a interzice cu pedeapsă de moarte „di mandare informazioni sugli affari dei Turchi all'Occidente”¹.

La Veneția, punte între Occident și Orient, se încrucișau știrile din toată lumea. Comerțul cel mare levantin presupunea o perfectă cunoaștere a pregătirilor de războiu din Constantinopol, a mișcărilor trupelor turcești și a atitudinii Imperiului Otoman față de Statele europene. Veneția era o adevărată piață de „avvisi”. Încă la începutul secolului al XVI-lea se găseau pe Rialto, printre duhgentile zarafilor, ale giuvaergiilor și ale celorlați negustori un birou de informație care strângea și vindea informații, „notizie scritte”, despre evenimentele economice sau politice².

Unele „avisi” cu privire la luptele purtate la sfârșitul secolului al XVI-lea între Creștini și Turci în Principatele Române sînt datate din Praga, reședința Împăratului Rudolf, și din Viena, unde se adunau știrile sosite din Levant, pe marea cale de comunicație care se întindea pe malul Dunării.

Veneția Germaniei era Nürnberg, sediul dietelor, orbita vieții comerciale și culturale a Statelor germane. De aici trecea drumul care lega Bruxelles de Viena și făcea legătura comercială între Veneția și Statele germane. Interesele multilaterale ale burgheșilor din Nürnberg determinau o afluență considerabilă de știri foarte variate. Conducătorii politici ai diferitelor ducate germane aveau acolo, la Nürnberg, corespondenții lor speciali³.

Informații regulate despre evenimentele din Țara-Românească furnisau „birourile de informație”, cum era la Augsburg acel al lui Jeremias Krasser și Jeremias Schiffler. Faptul că găsim diferitele ziare manuscrise din Biblioteca familiei Fugger reproduse în broșurile contemporane este un indiciu că librarii respectivi întrebuințau același izvor de informație ca și bancherii Fugger.

Știrile semnalate, reproduse în diferitele broșuri, nu oglindesc

¹ I. Dujev, *Avvisi di Ragusa, documenti sull'imperio turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia, Orientalia Christiana, Analecta*, t. 101, p. XV.

² R. Grasshoff, *Die briefliche Zeitung des XVI. Jahrhunderts*, Leipzig, Vollrath, 1877, p. 26.

³ Așa scria Melanchton unui prieten din Nürnberg; Bretschneider, *o. c.*, I, p. 110: „Turcicos rumores et italicos isthuc melius nostis quam nos”.

totdeauna fidel luptele lui Mihai Viteazul împotriva Turcilor. Opinia publică din Germania a fost influențată în atitudinea ei față de faptele lui Mihai de propaganda eficace de autoglorificare a tânărului Sigismund Báthory și de prejudecățile Bisericii catolice.

Sigismund Báthory avea la începutul campaniei împotriva Semilunii abia douăzeci de ani, și în sufletul lui de om slab și neformat se impregnau în mod confus și neasimilat învățăturile diferiților săi preceptori. Pe lângă represintanți demni ai culturii umaniste se găseau în jurul lui aventurieri, poeți de ocazie, mai avizi de galbeni decît de adevăr, lingușitori și intriganți. Tânărul nevropat se complăcea în atitudinile și ambițiile unui Principe al Renașterii. „Pe atunci Italia era stăpînită de idelle antichității și idealul era, ca în timpurile de virtute învingătoare ale ei, să se cîștige glorie. De glorie îi vorbeau toți acești pensionați ai micii Curți din Alba-Iulia¹⁴. Îmbătat de setea de glorie, Sigismund Báthory aștepta nerăbdător prima ocazie să îmbrace frumoasele armuri italiene și să plece în războiul sfînt cu o ceată de istoriografi cărora să li dicteze seara faptele sale eroice săvirșite în decursul zilei. Toți istoricii aceștia vor trîmbița atunci în lume succesele militare ale lui Mihai Viteazul ca victorii datorite geniului militar neîntrecut al principelui Transilvaniei.

Liga Sfîntă, patronată de Papa Clement al VIII-lea, încerca să grupeze în jurul ei toate forțele active ale creștinismului pentru lupta sacră împotriva Semilunii. Apeluri călduroase au fost adresate potențailor creștini, cari răspundeau ca de obicei cu adesiuni în principiu, promisiuni, obiecții și contrapropuneri. Marea ofensivă plănuită împotriva Turcilor ar fi fost sortită să rămîie un proiect, ca multe alte proiecte similare, îngropate în praful unor arhive princiare, fără contribuția militară decisivă a lui Mihai Viteazul. Lupta angajată împotriva Turcilor primește tot mai mult aspectul unei cruciate. Ajutoar bănești sînt trimise din Roma lui Sigismund Báthory, Iesuiți și Capucini sînt desemnați la Roma ca să însoțească soldații în luptă, iar steagurile sînt sfîntite cu solemnitate mare în biserica Sfîntului Petru. Broșurile contimporane, și mai ales cele italiene, vor prefera, din aceste motive religioase, să preamărească pe Sigismund Báthory, însoțit

¹⁴ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1935, I, p. 117.

în Țara-Românească de nunțiul papal Alfonso Visconti, decît pe „schismaticul“ Domn al Țării-Românești¹. După informațiile unui redactor de „Messeberichte“, principele Transilvaniei ar fi cerut din Roma să i se trimită preoți catolici, ca să fie instituți în noile provincii cucerite (Țara-Românească, Moldova)².

Semaialul ofensivei creștine a fost dat prin măcelul Turcilor de la București. Sigismund Báthory nu se sîla să afirme că isprava n'a fost făcută de Mihai Viteazul, ci de oștenii lui, fiind Voievodul român „speriat de isprăvile dușmanului, șovăitor și nehotărît“³.

Spaima produsă la Constantinopol prin înaintarea lui Mihai Viteazul a fost întrebuințată de Turcoalce ca să potolească plînsul copiilor cu amenințarea „Susa, sus, Mihai-Beg ghelir“⁴. Se aștepta aștepta sfîrșitul Imperiului Otoman. Poporul de rînd își aducea aminte de vechea profeție turcească, spunînd că gloriosul Constantinopol va fi cucerit într'o Vinere înainte de rugăciunea solemnă⁵. O broșură germană a reprodus cu această ocazie mult răspîndita pseudoprofeție turcească a cuceririi de „Qyzyl elma“⁶, interpretată de Bartolomeiu Georgijevic⁷ și de toți savanții secolului al XVI-lea ca fiind Constantinopolul⁸.

Fac deosebire față de verstunile „oficioase“, emanate din antu-

¹ Cf. L. v Pastor, *Geschichte der Päpste*, Freiburg-i.-B., Herder, XI, pp. 209-215.

² G. Frachetta, *Tre Orationi al sereniss. et pietosiss. Sigismondo Batori...*, Verona, G. Discepolo, p. 155.

³ Iorga, în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 18: „Hostium successibus deterritum, mutantem et vacillantem“.

⁴ Citat după Al. Jordan, *Mihai Viteazul în folklorul balcanic*, *Rev. ist. rom.*, V-VI, Extras, p. 13, nota.

⁵ Cf. J. Denis, *Les pseudo-prophéties concernant les Turcs au XVI siècle*, *Revue des Études islamiques*, Paris 1936, II, pp. 201-20.

⁶ *Narratio oder gründliche Erzählung aller gedenkwürdigen sachen so sich in Ober und Nieder Ungern, Podollen, Wallachey... zugetragen*, Viena, Gregor Hubner, 1596.

⁷ B. Georgijevic, *Prognoma sive praesagium Mehemetorum.. de suae sectae interitu*, Anvers 1545.

⁸ A. Fischer, *Qyzyl elma, die Stadt (land) der Sehnsucht der Osmanen*, *Zeitschrift der D. Morgenländischen Gesellschaft*, Berlin 1929, t. 74, p. 79; J. Denis, *o. c.*, expune în mod documentat confuzia făcută de Georgijevic înlocuind Qyzyl elma-Rim, Papa-Roma, cu Constantinopolul.

raju lui Sigismund Báthory, broșurile contemporane¹. Nu se trece cu vederea ajutorul principelui ardelean, însă conducerea ofensivă și succesul ei sînt atribuite lui Mihai Viteazul. Iacob Franc-Lautenbach intitulează o publicație despre campania de iarnă: „Die Moldauer und Walachen thun den Tartaren und Türcken grossen schaden und abbruch“². Același obiectivitate o păstrează și „Fuggerzeitungen“ manuscrise³. Biruința „cocoșului cu vigoare de foc“ Mihai asupra „marelui și infricoșatului leu al Răsăritului“⁴ la Ruscuiuc (13 Februar 1595) e prezentată ca „înfringerea cea mai mare și cea mai penibilă“ suferită vre-odată de Turci⁵.

După Calendarul rimat, „Quadripartita Historia“, de Samuel Dilbaum, s'ar fi desfășurat în iarna anului 1595 două acțiuni de războiu paralele: incursiunea în Sudul Dunării, făcută de oștenii ardeleni, și înfringerea Tatarilor de Mihai Viteazul:

„Wie dann der Sibenbürger bald
in Bulgarey fiel mit gewalt,
erschlage darinn die Türggen all...
Der Weyda thette auch darneben
tartarisch volck darniederlegen
so ihm begegnet under wegen
bey tausent und fünffhundert Mann“⁶.

Descrierile luptei de la Călugăreni, reproduse în broșurile contemporane germane, sînt variate. Unele atribuie victoria obținută contingentelor ardeleni comandate de Alber Király⁷, altele menționează vitejia oștenilor romini⁸, însă niciuna din aceste „Newe

¹ *Von der Niederlage der Tartern und Türken...*, Praga 1595; *Verborgene Schreiben aus Ofen und Constantinopel an einen führnemen Teutschen Potentaten...* Viena 1595; *Warhaffige Newe Zeitung aus Siebenbürgen Walachey und Moldaw...*, Nürnberg, Christoff Lochner.

² J. Franc, *Historicae Relationis continuatio...*, Ursel, N. Heinrich, p. 137.

³ Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, III¹, pp. 22, 237.

⁴ B. Wallher, *Brevis et vera descriptio rerum ab... Dn. Ion Michaeli...* *gestarum*, in Papiu Ilarian, *Tesaur*, I, p. 23.

⁵ *Verborgene Schreiben aus Ofen und Constantinopel...*, Viena 1595 „...das des Türkischen Keysers grösste und eusserste Niederlage“.

⁶ S. Dilbaum, *Quadripartita Historia anni 1594*, Augsburg 1595.

⁷ *Zwo warhaffige Zeitung, die Erst, wie die Fürsten in Sibenbürgen dem Tyranischen Bluthund, widerumb einen Abbruch gethan...*, Regensburg. A. Strobel, 1595; V. Marchthaler, *Rerum a Sigismundo... Transilvaniae Principe contra Turcas gestarum brevis enarratio*, 1595. fol., 15 b, 16 a.

⁸ *Jüngst beschehene Zeitung auss Oberrn Ungern und Sibenbürgen*, Praga, J. Schuman, 1595.

Zeitungen", nu menționează intervenția personală decisivă a lui Mihai Viteazul. Un curier al lui Sigismund Báthory vestește la Roma victoria obținută, făgăduind că se va trimite Papei în curînd steagul verde al Profetului, cucerit la Călugăreni¹. Principele fanfaron s'a prea grăbit cu această promisiune, neștiind că steagul promis a fost trimis de adevăratul invigător, Mihai Viteazul, Împăratului Rudolf al II-lea. „Și am cîștigat un steag verde al Proorocului lor, Mohammed, foarte prețuit de dînsul", scrie însuși Mihai, „pe care l-am trimis Măriei Sale Împăratului: nu știu dacă Ardelenii îl vor fi lăsat să treacă²." Nu este primul contact al lui Mihai Viteazul cu Curtea de la Praga. Încă în April un sol al lui Mihai este atestat la Praga „cu scrisori către Majestatea Sa, avînd strictul ordin să le dea numai în mîna însăși a Împăratului³." Probabil se descriau în această scrisoare izbînzile împotriva Turcilor. Prin solul românesc agentul Curtio Pichena primește știri despre pregătirile Turcilor împotriva lui Mihai Viteazul⁴.

Lupta de la Călugăreni nu s'a bucurat de aceleași mijloace de publicitate ca și cucerirea Tîrgoviștii și înfrîngerea Turcilor la Giurgiu, presidate de Sigismund Báthory. Rolul lui Sigismund fusese de simplă paradă. Niciun plan, nicio intervenție personală a lui nu se înseamnă de izvoare, este justa caracterizare a d-lui profesor N. Iorga⁵.

Propaganda de autoglorificare a lui Sigismund Báthory, inscenată cu dibăcie, a influențat și redactarea foilor de informație, vestiind în mil și mil de exemplare faptele eroice ale principelui Transilvaniei. După lupta de la Lepanto n'a fost o altă faptă războinică atît de prea-mărită în tipăriturile timpului ca această cucerire a Tîrgoviștii, apărută abia de o garnisoană de 1.200 de oameni.

¹ J. Frey, *Calendarii historici continuatio*, Frankfurt, W. Dietrich, 1596; cf. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, Parent-Desbarres, 1841 II, p. 279.

² Makusev, *Monuments historiques des Slaves méridionaux et de leurs voisins*, Belgrad 1882, II, p. 71; cf. A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan-Pașa din 1595*, *Mem. Acad. Rom., Secția Istorică*, seria III, t. IV, Extras, p. 18.

³ N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, *Mem. Ac. Rom. Secția Istorică*, seria III, t. V, Extras, pp. 4-5.

⁴ Hurmuzaki, *o. c.*, III², pp. 92-3.

⁵ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 222.

Ce deosebire între statura bărbătească a eroului de la Lepanto și figura nevropaticului erou din Tîrgoviște, care își trimbîță în lume biruințele!

Diferitele minuni apărute la Tîrgoviște sînt povestite contemporanilor creduli cu un lux de amănunte. Un vultur ar fi zburat de la Piatra Craiului pe cortul lui Sigismund, unde ar fi stat nemișcat, ca vestitor al binecuvîntării cerești pentru lupta pîrîțului ardelean împotriva Semilunii. O cometă apărută pe cer ar fi încurajat pe creștini și înspăimîntat pe Turci¹.

Mult au contribuit la faima lui Sigismund Báthory gravurile contemporane cu privire la asediul Tîrgoviștii și înfringerea Turcilor la Giurgiu². Toate aceste gravuri sînt tender țioase, arătînd că victoria s'ar datora numai principelui Transilvaniei. Faimosul desemnator și editor din Veneția, Giacomo Franco, reprezintă ca momentul decisiv al asediului o luptă învierșunată de cavalerie, ce se potrivea foarte bine pentru talentul lui de desemnator³. Gravurile germane sînt destinate să ilustreze un text alăturat, la care se referă cifrele operei, facilitînd urmărirea diferitelor faze ale asediului⁴. O acvarelă a marșului armatei victorioase după cucerirea Tîrgoviștii împedoste exemplarul cărții lui Veit Marchthaler păstrat în Biblioteca de Stat din Viena⁵.

Sigismund Báthory, obosit de grijile unei domnii în împrejurări atît de dificile, abdică și predă Transilvania, în April 1598, Imperialilor. Cu abdicarea lui și dispariția propagandei de autoglorificare, broșurile de informație încep să reproducă acum cu o mai mare obiectivitate luptele lui Mihai Viteazul, apreciînd în terminii cei mai elogiosi succesele lui militare împotriva Turcilor, din toamna anului 1598.

După alungarea cetelor prădalnice turcești din Țara-Românească,

¹ J. Frey, *Calendarii istoriei continuatio...*, Frankfurt-a-M., Christ. Egen. Erben 1596; S. Eilbaum, *Bericht und Kurtze Erzählung dess Heroischen Gemüts auch herrlicher und löblichen Thaten welche... S. Batori... bewisen hat*, München, Adam Berg 1596; Hurmuzaki, *o. c.*, III², p. 491.

² Cf. I. Băcilă, *Stampe privitoare la Istoria Romînilor*, în „Anuarul Inst. de Ist. Națională”, Cluj 1930, V, pp. 175-307; A. Sacerdoțeanu și E. Virtosu, *Unirea Romînilor*, „Arhivele Bucureștilor”, 1938, no. 4, planșele XXVIII-XXXV.

³ *Ibid.*, planșa XXVIII.

⁴ *Ibid.*, planșele XXIX-XXXIII.

⁵ C. Göllner, *Anciennés estampes concernant les faits de Michel-le-Brave*, „Études Roumaines”, no. II, supt tipar.

Domnul român trece Dunărea și înalță victorios până la Cladova¹.

Vechiul motiv de folclor despre un rege vindut dușmanilor de sfetnicii săi necredincioși a fost brodat în jurul încursului lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării.

În versuri stingace se povestesc faptele lui Mihai Viteazul în fața poporului uimit de atît curaj. Poetul anonim continuă că acest viteaz luptător împotriva Semilunii ar fi fost vîndut Turcilor de doi boieri necredincioși. Scrisoarea de trădare, uitată însă de unul din cei doi trădători pe masă a fost predată de un servitor credincios lui Mihai Viteazul. Trădătorii sînt judecați și condamnați la moarte.

Indignat de această trădare, Voevodul român atacă apoi cu îndrăjire pe Turci și-i bate în fața Nicopolei².

În folklorul balcanic Turcii recurg la Marcu Crăișorul ca să ucidă pe Mihai Viteazul. Marcu nu-și îndeplinește misiunea primită, înțelegînd că Mihai începuse lupta împotriva Turcilor ca să desrobească pe creștinii subjugați din Peninsula Balcanică³.

La 16 Octombrie 1598 Mihai Viteazul trimetea arhiducelui Maximilian o descriere amănunțită a acestei campanii, care a contribuit mai mult la faima lui în Apus decît victoriile de la Călugăreni, Tîrgoviște și Giurgiu. „Până la Sofia am ars peste 2.000 de sate, și pe cei de acolo, cari erau creștini sau Bulgari, după socoteala mea peste 1.600 de suflete, cu toată averea lor, marl și mici, i-am dus peste Dunăre, și celor mai săraci pretutîndeni în țărișoara mea, unde s'a putut, li-am dat atîta loc ca să-și capete hrană“⁴.

O copie sau extras al acestei scrisori s'a publicata de un editor din Nürnberg, Christof Lochner, sub titlul „Warhaffte Beschreibung... wie der Höchstgeborene Michael Weyda. Fürst

¹ N. Iorga, în Hurmuzaki, o. c., XII, p. 401.

² *Zwo warhafftige Neue Zeitung... die ander vott dem Michael Weywoda Fürsten in der Walachey, welcher durch zwen seiner eigenen Râth, umb zwo Thonnen Goldt dem Türcken verkaufft...* Praga, Joh. Kolb, 1601.

³ Al. Jordan, *Mihai Viteazul în folklorul balcanic*, în *Rev. ist. rom.*, V-VI; Extras, pp. 12-13.

⁴ N. Iorga, în Hurmuzaki, o. c., XII, p. 411; după traducerea d-lui profesor N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 280.

in der Walachey, die Türkischen Basse zum offtermalen erlegt..."¹. Relatarea Domnului român a fost în unele părți complectată cu alte știri ce circulau cu privire la această încursiune, însă miezul scrisorii s'a păstrat nealterat. Această versiune a ispitit după scurt timp și pana unui poet popular, resumind în versuri faptele lui Mihai Viteazul după descrierea făcută de eroul însuși².

Neobositul ostaș porni cu armată, după hărțuielele cu Turcii, spre Transilvania, unde cardinalul Andrei Báthory luase locul vărului său Sigismund. La Șellmber, Mihai s'a ciocnit cu armata lui Andrei Báthory. Atacul impetuos al cavaleriei romine a fost represintat de renumitul gravor german Georg Kopp într'o splendidă gravură de aramă, descoperită de noi la Viena³.

Pretutîndeni se înălțau în bisericile cîntecele evlavioase de mulțămire pentru victoria cîștigată⁴ anunțată la Viena populației prin bubuituri de tun⁵. Se aștepta o nouă ofensivă a lui Mihai Viteazul împotriva Turcilor⁶.

Portretul capului tăiat al nefericitului Andrei Báthory și calul lui se trimet superstițiosului Rudolf al II-lea⁷, care nu părăsia niciodată palatul său de reședință, temindu-se, în urma unei profeții a lui Tycho Brache, de pumnalul asasin al unui călugăr. Una din puținele distracții ale lui era să admire caii frumoși plimbați în fața fereștii⁸. Așa era „presintat“ augustului admirator, cu alți cai, și calul cardinalului Báthory. Auzind că animalul necheza mareu, împăratul se plecă de trei ori din fereastă, privindu-l cu curiositate. Proorocii și alchimistii consultați își ex-

¹ *Gross Wardeiu... Warhafft Beschreibung wie der Hochgeborene Michael Weida Fürst in der Walachey die Türkischen Basse zum offtermalen erlegt...* Nürnberg, Chri stof Lochner, 1598.

² *Warhafftige Neue Zeitung von dem Fürsten auss der Walachey, wie er dem Türcken fünff Stätt hatt eingenommen...*, Neuss, A. Reinhenckel, 1599.

³ C. Göllner, *Estampe*; cf. K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon*, VII, München, Fleischmann, 1839, p. 142.

⁴ *Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshändel...*, Ursel, Christ. Egen. Erben, 1600; Hurmuzaki, o. c., XII, p. 482.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Continuatio...*, 1600; Hurmuzaki, o. c., III⁹, p. 338; Veress, *Documente*, VI, pp. 11, 13.

⁷ *Continuatio* citată.

⁸ *Ibid.*

primară Împăratului părerea că nechezatul ar fi un bun augur pentru schimbările recente din Transilvania¹.

La 1-*tu* Novembre Mihai își făcea intrarea solemnă în capitala Transilvaniei, Alba-Iulia.

Fastul cu care trăia Mihai acolo și ținuta lui personală au impresionat chiar pe spectatorii apuseni. „A fost un bărbat frumos, de statură dreaptă și vliolu“², scrie un contemporan. Primirea impresionantă făcută la Alba-Iulia lui David Ungnad e relatată de tipăriturile contemporane cu toate amănuntele. Comisarul imperial, însoțit de „mareșalul Curții“ Domnului român, este primit în audiență de Mihai Viteazul cu tot fastul obișnuit la o Curte domnitoare din Apusul Europei. Un banchet e oferit de Mihai în onoarea lui Ungnad, care-i oferă cu această ocazie o frumoasă medalie împodobită cu pietre scumpe. Visitind Alba-Iulia, Mihai arată cu o deosebită satisfacție două tunuri turnate de Sigismund Báthory pentru dînsul, dar reținute de cardinalul Andrei Báthory³.

Urmează lupta de la Mirislău, bătălia de pe valea Teleajenului și timpul greu de pribegie. Însă și acum curiositatea publicului cetitor e satisfăcută de scurte știri cu privire la fostul Domn al Țării-Românești, Transilvaniei și Moldovei⁴.

Victoria de la Goroslău dăduse un nou lustru faimei militare a lui Mihai Viteazul. O impresie mare făceau la Praga cele 110 steaguri presintate Împăratului prin contele Tommaso Cavrioli⁵. Rudolf al II-lea îi adresează o scrisoare de mulțămire foarte măgulitoare⁶.

Un viitor glorios i se deschide lui Mihai. Orașenii se string curioși în fața bisericilor să afle victorii noi împotriva Turcilor.

¹ A. Gindely, *Rudolf II. und seine Zeit*, Praga, C. Belmann, 1863, I, pp. 44-5.

² *Continuatio...* 1600, p. 34: „Gemelter Weyvoda war ein schöner, gerader und gerühriger Mann“.

³ *Ibid.*, pp. 32-5; cf. Iorga, în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, p. 536.

⁴ Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio* (Seit Herbstmesse 1601), Licht, W. Keizelius; J. Franc, *Historicae relationis continuatio* (Herbstmess 1600 – Fastenmesse 1601), Magdeburg, J. Bötcher; Iorga, în Hurmuzaki, *o. c.*, XI¹, p. 1135; Veress, *Documente*, VI, pp. 293, 301, 328, 335, 348.

⁵ *Ibid.*, p. 425; C. I. Karadja, *Steagurile cucerite de Mihai Viteazul în lupta de la Guraslău*, An. Ac. Rom., Secția Istorică, XIV (extras).

⁶ Iorga, în Hurmuzaki, *l. c.*, p. 1217.

Comercianții se întilnesc la tirguri și cetesc folle de informație fără a găsi povestită așteptata campanie a lui Mihai împotriva Turcilor. Ucigașii lui Basta au curmat brutal toate speranțele puse în Domnul român ca apărător al culturii occidentale.

„În toate părțile lumii i-a mers numele de viteaz“, scrie Starvinos, „de aceea a fost străpuns de halbarda unui mercenar valon din oștenii lui Basta“. Asasinatul din cetatea de la Eger și acela săvârșit pe cîmpia Turzii au aceleași motive. Gloria militară și prestigiul personal al lui Wallenstein, ca și acela al lui Mihai Viteazul, depășiau limita popularității îngăduite unui „general“ de suspiciunea habsburgică.

Eropeia eroului român e tragică. Fațma faptelor sale a fost multă vreme acaparată de Sigismund Báthory, iar, după dispariția acestuia, Mihai căzu victimă faimei sale.

C. Göllner.

O prefață greacă închinată lui Alexandru-Vodă Ipsilanti, Domn al Moldovei

Ni se trimete, fără a se arăta înaintea cărții cărți se află, această prefață către Alexandru-Vodă Ipsilanti, Domn al Moldovei, datată din Pesta, la 1801.

Τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ ὑψηλοτάτῳ Αὐθέντῃ, κυρίῳ μοι κυρίῳ, Ἰωάννῃ
Κωνσταντίνῳ Ἀλεξάνδρου Ἰψηλάντῃ, τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ
ἡγεμόνι πάσης Μολδοβλαχίας.

Χαλεπῶς, γὰρ μοι δοκεῖ, καὶ λίαν δυσφόρως, ἢ μάλλον τωθασκῶς ἔχειν, τὸ μηδένα λόγον ποιεῖν τοῦ κοινοῦ καλοῦ, ἀλλ' ἀρετὴν τοιαύτην εἶναι κακίας ἤττονα γίνεσθαι, ὡς ἐπιρροπεστέραν ἐντεῦθεν πρὸς τὰ χεῖρω τὴν τῶν ἀνθρώπων προαίρεσιν μετατίθεσθαι, ὀλιγώρως τε ἔχειν πρὸς τὰ καλά, καὶ ῥαθυμώτερον διακεῖσθαι πρὸς τὴν τῶν βελτιόνων κατάληψιν, πᾶ μὲν σπάνει διδίων ὀνησίμων καὶ μέγα τὸ κλέος φερόντων τῆς τῆς ἀληθείας ἐφευρέσεως ἀδηλίᾳ σκιαζομένης, πᾶ δὲ πρὸς τὴν ἐκτάδην πολυλογίαν δεμαινόντων καὶ κατορροδούντων.

Ἄλλὰ καὶ ἡ μνήμη, ἕσα δὴ καὶ ῥίπεις, τὸ παρὰ τὸ παραμῆνον ἐν ψυχῇ καὶ ἐνθαπτόμενον ἐμπόρευμα τοῦ καλοῦ κατὰ ζῶσαν ἐτι ἐφ' ὁμοίοις εἰστέπειτα δ' ἀμαρτίαν φυλάττεσθαι εὐχερῶς ἔχει.

Τούτων τοίνυν ἕνεκα καὐτός, Κράτιστε Ἡγεμών!, πρῶν οὐπω ἀφειμένος δονακίσκου καὶ μέλανος, οὐκ ἔγνων δεῖν, ἐν παραβύσῳ ἢ ἐν γωνίᾳ ἀκλεῆ κεῖσθαι καὶ ἀδῆλον παραρρέριφθαι Μοῦσαν ταύτην, ἀσάνδαλόν τε καὶ χιτωνίσκον φέρουσαν διερρώγωτα ἐς τὰ πολλὰ καὶ βακώδη, ἀλλ' ἔλαεινόν τι καὶ γούδες περιτρώξας τῆς τοιαύτης ἕνεκα καταπτώσεως, ἡμφιεσάμην φάρος ἑλλαδικόν τουτί δὴ τὸ ἐπιχώριον, ἕτερον μὲν τοί γε τοῦ πρώτου, ἐξάλλους ἔχον στολάς, καὶ τούτων ἔσαι περὶ γλουτὸν καταβαίνουσαι διασχίζονται, καὶ οἶόν εἰσί πως συνυφασμέναι τῷ ἔλῳ τοῦ σώματος κάλλει τε καὶ μεγέθει. Ἐπεὶ, ὡς καὶ ἄλλοι τε ξυμβαλεῖν ἔχουσι, καὶ αὐτὸς δὲ συνορῶν οὖν ἤκιστα εἰμι.

Τὰ τοῦ ἴσοειν, τὸ τῆς διηγήσεως ἀσαφές καὶ περιβολαῖς καὶ περιόδοις ἐπεστραμμένον, ὡς μὴ συνῆδον αὐτοῖς, οὐ προσίενται, φιλοῦσι δὲ τὸ σαφές, ὡς οὐ μόνον, κατὰ τὸν εἰπόντα, σοφόν, ἀλλὰ καὶ συμβαῖνον σφίσι μάλιστα. Ἐν ταύτῃ δὲ ἡγαπήθη ἕως σφόδρα τὸ εὐχαρι καὶ ὡς ἔχον φύσεως διηγούμενον καὶ δαιμονίως τὸ εὐληπτον περιπτύσσεται, τέλος σκοπιμώτατον τὴν ἀλήθειαν ἔχον.

Καὶ γὰρ κακία παρ' αὐτῆς κωμωδουμένη καὶ ἀγαθοπραξία ἐξαιρουμένη μετρίους ὡς τὰ πολλὰ καὶ ἐπιδιδόντας τοὺς παρ' ἑκάτερα τῆέασι βέποντας, ὥστ' ἐντεῦθεν οὐ θραχὺ τὸ σεμνὸν καὶ τὸ αἰδέσιμον ἐπισύρειν, ἐρώσάν τε προκεισθαι σκαπανεῦσι τε καὶ σιδηρεῦσι καὶ πολλῆς γέμουσι τῆς ἀσβολῆς, συνήθη τε εἶναι τοῖς πρὸς ἔπλα καὶ Ἄρεα βλέπουσι, μηδὲ γυναῖξί χερνήτιτι δυσκολαίνουσαν μετακελευούσαις τὰ κατ' αὐτὴν ταῖς χαριεστάταις τῶν φράσεων. Οὕτω τοίνυν τρυφώσῃ ἐσθῆτι χαίρουσα ἐξ ὑπερηφάνου ὕψους, βέουσά τε τῷ λόγῳ κατὰ πηγάδα καλλιῤῥεΐθρον διεκδιδοῦσαν τῶν πρᾶνῶν, πρόεισι παρ' ἑμοῦ τοῦ υἱοθετήσαντος συνεσταλμένη τε καὶ κατεπτηχυῖα πελάτις, καί γε πελμάτων τῶν ὑμετέρων προπροκυλινδουμένη. Ἄλλως τε γάρ, ἔδει ταύτην ἢ κῆμα θαλάσσιον ὑπελθεῖν, ἢ κατὰ πετρῶν ἡλιθάτων βαλεῖν ἑαυτήν, ὄρεσί τε καὶ σπηλαίοις εὐρέσθαι ἀποκρυβήν, καὶ κατὰ Προφήτην φυγάδα κήτει θαλαττίῳ καταποθῆναι.

Νῦν δὲ Σέ, τὸν γνήσιον αὐτῆς Πατέρα, τὸν νοητὸν φημί Μουσηγέτην εὐμοιρηκυῖα προστάτην, τοιοῦτο μὲν οὐδέν, ἐπιδείκνυσι δ' ἑαυτήν, ὡσπερ ἐκ παστοῦ νόμφην, καὶ ὡς ἐκ λίμνης περικαλλοῦς ἥλιον φρονέουσα Διὸς τετιμῆσθαι αἴσῃ, τῷ τοῦ Σοῦ Πανεκλάμπρου ὀνόματος περικλεεὶ κύδει. Ὡ, καὶ τὸ ἀπὸ συνέσεως μὲν ἐπιπρεπὲς ἀξιάπαινον, καὶ ἡ πολυπειρία θαυμαστή τις καὶ ἀξιάγαστος, τὸ δὲ παρὰ πολὺ τῶν ἄλλων ἐν λόγοις τε καὶ σοφίας πάσης, ὀπόσῃ τε ἡμετέρα καὶ δση τῶν θύραθεν, κρατῆρα εἶναι περιχειλῆ τὸ οἰκιστότατον ἐκεῖνο καὶ ἐξαι-

ρετον χαρακτηρίσιμα δείκνυται. "Ἐνθεν τοι καὶ πρὸς ἀξίαν τὴν τοῦ Σοῦ Ἵψους Ἡρώων καὶ Διὸς μῆτιν ἀτάλαντον προθεμένῳ τινὶ ἄσαι, ἐπενδιᾶζειν ἔπεισι καὶ συστέλλεσθαι μὴ δυναμένῳ κατ' ἀξίαν διατρανώσαι τὸν ἔπαυον, εἰ καὶ τὴν γλῶτταν ὄρνιθος δίκην μουσηγέτου ἔσομμένῳ, ἀλλὰ κατὰ τὰ λυρικά καὶ μελίφθογγα κρούματα φορμίζειν :

Τίνα Θεόν, τίν' Ἡρωα ;

Τίνα δ' ἄνδρα κελαδήσομεν ;

Τοσοῦτον δυσπροσίτου ταύτης καὶ δυσξυβλήτου οὔσης, οὐ μὴν τοῖς καθ' ἡμᾶς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς τῶν ἀνόπιν γενομένων ἀρίστων.

Πῶς γὰρ οὐ, ὅποτε τοῦ λόγου λόγον θέμενος, οὐ πόρρω τῆς ἀλουργίδος τοὺς πατέρας λόγων τίθης, ἀλλ' ἐγγὺς ἄγων τοῦ Θρόνου, καὶ δωρεαῖς διαθάλπων συχναῖς, καὶ τιμῆς οὐκουν ἐλαχίστης μεταδιδοὺς δεικνύεις Σαυτόν, καὶ φιλοσοφίαν οὐρανοβάμονα ὡς μέγα τι χρῆμα οἰόμενον καὶ πλείστου τιμώμενον, καὶ σοφιστὴν ἐγκωμιάζοντα καλιβρήμονα καὶ τοὺς νομοτριβεῖς ἄνδρας περὶ πλείστου μάλα τιθέμενον Τῷ τοι καὶ ἡ Ἑλλάς, τὰς αὐτῆς ἐλπίδας τῷ Σῷ ἐπεριδοῦσα Ἵψει, οὐ παύεται κατ' Ἀγαμέμνονα ἐκείνον τὸν Ἀτρεΐδην εὐχομένη. Ἄν γὰρ Ζεῦ τε Πάτερ, καὶ Ἀθηναίη, καὶ Ἀπολλων τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδιμονες εἴεν Ἀχαιῶν.

Καὶ πάντως γε οὐδ' ἀπὸ θυμοῦ αὐτῆ τὰ τῆς εὐχῆς ἔσαι οὐδ' ἀποτέλλεται, τῆς κυδαλίμου Σῆς διαγωνιζούσης φύτλης, ἐπὶ τε εὐκληρίᾳ τῶν ὑπὸ τοῦ ἐν ἀναθήμασι τοιούτοις ἐπ' ἀγκῶν καὶ εὐκλείᾳ τοῦ Γένους τῆ Σῆ Γαληνότητι προσιεμένου, προστασίᾳ τε καὶ σεμνώματι.

Τῆς ὑμετέρας θεοσεβειστάτης τε θεοφρουρήτου Ἵψηλότητος.

Ἐν Πέστη, αἰα' Μαρτίου κ'.

Ἵποκλινέστατος ἐλάχιστος δοῦλος

Δημήτριος ὁ Γοβδελας.

Gobdelas a fost, cum se știe, nu numai un scriitor de o mare erudiție, pe care în domeniul filologiei clasice o dovedește chiar această Prefață, un matematic și chiar un scriitor în limba franceză, prin a sa „Istorie a lui Alexandru-cel-Mare“, apărută la Varșovia, dar și un dascăl prețuit la Iași, unde matematica sa grecească s'a lovit de a lui Gheorghe Asachi și n'a putut învinge.

Ardealul autonom și pretențiile naționale românești la dieta din Sibiu de la 1863-64, după o nouă carte maghiară¹

I.

În prima parte a cărții autorul se ocupă de chestiunea „Celor trei nații” și constată că nici în timpul cind Ardealul era condus de principii, nici înainte, nu putem vorbi de o conștiință națională. Ungurii, Sașii și Secuții au fost membri unor „nații”, nu pe baza naționalității lor, ci fiind „nemeși”. Dovada cea mai bună e faptul că oricine n'a avut pămint strămoșesc, degeaba era de naționalitate maghiară, sasă sau secuiască, n'a putut fi membru al „nației”. Autorul caută să explice de ce nu s'a dezvoltat și o „nație romină”. Românii au trăit la început supt cnejii și voevozii lor. La dezvoltarea Statului feudal, Românii cari au trăit pe pământ regal, fiindcă aceste pămînturi au ajuns prin donații sau ocupații cu forța în mina particularilor, au devenit lobagi, și din cnejii devin doar „nemeși”.

Nu se poate dovedi că plingerile țăranilor romini s'ar fi deosebit intru citva de plingerile lobagilor unguri. În luptele naționale de mai tirziu există de asemenea o mare asemănare. Luptele Ungurilor față de Curtea din Viena au cerut tot așa de multă jertfă și au avut un rezultat tot așa de mic ca și luptele Romînilor.

Pretențiile naționale românești de acela au fost ascultate așa de tirziu, abia la 1848, pentru că nemeșii unguri au vrut să menție cu orice preț privilegiile lor constituționale, cum, de altfel, s'a întâmplat în orice altă țară. La răcirea națiunii romine față de Unguri au contribuit radicalismul unilateral, care a culminat prin unirea Ardealului cu Ungaria și faptul că Ungurii au vrut să impule limba maghiară ca obligatorie în școlile primare și pentru ajungerea la orice post.

II.

E o cale foarte greșită, crede el, aceia pe care au urmat-o până acuma istoricii, cari, privind întimplările de la '48, s'au

¹ Mester Miklós, *Az autonom Erdély és a Román nemzetiségi követelések az 1863-64-évi nayszebeni ország gyulesen*, Budapesta 1936.

ocupat numai cu înălțarea propriei lor națiuni, micșorând meritele celorlalte sau chiar nevorbind de ele. De aceea autorul vrea să arate în mod cât mai obiectiv mișcările naționale românești de la început, adică de la Adunarea din Blaj. Arată prin raportul lui Carol Szász, ministrul Instrucțiunii Publice, către primul ministru, cât de greșit au fost interpretate întâmplările de la Blaj. El, deși era un om de mare cultură, totuși nu vedea cauzele sociale și național-politice și era convins că opoziția Românilor contra unirii e la îndemnul Curții vieneze, care prin ei vrea să împiedece unirea Ungariei cu Ardealul.

După aceasta se descrie adunarea de la Blaj. Simlon Bărnuțiu a fost acela care prin tăria sufletului și prin pregătirea politică a întărit legăturile între popor și intelectuali și a dat poporului său un program național. Autorul îl numește Ludovic Kossuth al Românilor și prezintă cuvântarea lui pe Cimpul Libertății, a cărei idee principală e că fiecare Român este dator să lupte pentru menținerea individualității naționale, căci numai libertatea națională poate fi libertate adevărată. Singurul defect al lui Bărnuțiu, zice autorul, e că n'are un program pozitiv. E contra unirii, dar nu spune cum își închipuie el în cadrul Ardealului autonom viața națiunilor. El spune că fiecare națiune are dreptul să-și alcătuiască o unitate pentru progresul cultural al ei, dar nu ni arată cum se poate realiza această integritate culturală din punct de vedere politic. Autorul recunoaște însă că mișcarea Românilor din Blaj a fost o mișcare națională cu un program de nivel european. Dar neagă cu tărie că același nivel ar fi avut mișcarea lui Horea, Cloșca și Crișan, căci, zice autorul, e imposibil ca genialul Bărnuțiu sau Avram Iancu, acest suflet nobil, să fie moștenitorul moral și spiritual al acestor tobagi ignoranți. Autorul neagă de asemenea, influența prea mare a Curții. Sune că intențiile Vienei au favorizat mișcările naționale ale Românilor, dar faptul că Românii trebuiau să se atașeze Austriilor, cari n'au avut nicio înțelegere pentru aspirațiile lor politice, era o mare durere a conducătorilor.

III.

Luptele de la 1848-9 s'au născut din ciocnirea a trei programe politice diferite :

1. Ungurii au ținut morțiș la integritatea constituției independente, dobândită la 1848.

2. Împăratul a vrut să facă un Imperiu cit mai strins și unitar prin revocarea concesiilor constituționale.

3. Pretențiile constituțional-juridice ale Romînilor, care n'au putut fi îndeplinite nici prin proiectele constituționale germane.

Kossuth, conducătorul revoluției maghiare, a ajuns prea tîrziu la convingerea că în cadrul Statului trebuie asigurată viața autonomă a naționalităților. Astfel numai după exil s'a gîndit, împreună cu Teleky, la o confederație a națiunilor de la Dunărea-de-jos pe baza drepturilor naționale egale. Însă aceasta nu s'a putut realiza. După răscoală, la Dieta din 1861 s'a discutat chestiunea națională, care, de și numai ca problemă de limbă, a asigurat drepturi mari naționalităților. Astfel fiecare cetățean avea dreptul să folosească limba maternă în scrisori oficiale; autoritățile oficiale trebuiau să vorbească cu locuitorii în limba lor.

Referitor la Ardeal, Dieta de la Budapesta a grăbit chemarea deputaților ardeleni pentru proclamarea definitivă a unirii. Împăratul însă, fiind contra, declară că, unirea fiind făcută fără învoirea Sașilor și ai Romînilor, nu poate fi proclamată ca lege. Dieta însă răspunde că unirea a fost aceea care a dat libertate individuală, deci nu poate însemna un pericol pentru libertatea Romînilor. În Dieta de la 1861 optsprezece deputați și trei senatori au reprezentat interesele Romînilor și au făcut și un proiect de lege, dar Francisc-Iosif a dizolvat Dieta, astfel că nici proiectul Ungurilor, nici al Romînilor n'a fost combătut.

IV.

Habsburgii, pe baza diplomei din Octombrie și Patentei din Februar, au tîns spre federalizarea monarhiei. În sensul acesta constituția Imperiului ar fi fost basată pe ținuturi regale autonome. Fiecare ținut ar fi avut cîrmuire internă prin Dieta sa, Finanțele, Războiul și Afacerile Externe fiind conduse de deputați trimiși la Sfatul imperial din Viena. Autorul constată că acest proiect era foarte asemănător cu planul lui Kossuth. Însă Ungurii s'au opus acestuia, căci, de și e adevărat, ceea ce au constatat mulți istorici, că independența Statului maghiar a existat secole întregi numai pe hirtie și în realitate a stăpînit voința Vienei, însă această voință a fost păstrată în cadrele constituției maghiare, și independența e un lucru așa de mare, că orice națiune ține morțiș măcar la recunoașterea ei formală.

Romii sperau că, dacă țin la independența Ardealului, și națiunea romină o să ajungă la drepturi politice egale în cadrul constituției regionale a Ardealului. Autorul laudă spiritul Romiilor din Ardeal, căci ei au privit întâmplările politice totdeauna real.

La începutul deceniului 1860 pe teren cultural și social autorul înseamnă o mulțime de apropieri între Romii și Unguri, însă constată că acestea sînt spontane și transilvanismul nu e atât de conștient, încît să fi avut o înrîurire asupra vieții politice.

În ce privește evenimentele care preced Dieta de la 1863-4, după revoluția de la '48, sub absolutismul austriac fiecare națiune a suferit de cîrmuirea strictă. Pentru Romii a însemnat totuși un progres, căci episcopatul de la Blaj a fost transformat în Mitropolie și episcopatele de la Lugoj și Gherla au fost puse sub dependența acestora. Prin aceasta a fost posibilă înființarea unei constituții bisericești pe bază națională.

Andrei Șaguna a înființat învățămîntul primar, secundar, normal și școala teologică. A creat și *Telegraful Român*. El este omul politic pe care Romii îl ascultă și în care Împăratul are încredere, căci el știe să-i arate că interesele Romiilor corespund cu interesele Curții. Autorul laudă dibăcia lui politică, spunînd că el a știut totdeauna să se folosească de situații prietnice. După diploma din Octombrie, într'un memoriu el exprimă recunoștința față de Împărat, cerîndu-i tot odată alte drepturi pentru neamul său: o Diplomă după modelul Diplomei Leopoldine, în care cere asigurarea drepturilor românești și egalitatea limbii. Vrea pentru Ardeal un cancelariu român, dar înainte de toate permisiunea de a ține un Congres național.

De și Împăratul n'a răspuns, președintele Consiliului de miniștri a permis oral acest congres, la Sibiu. Afacerile Congresului erau în mîna unui Comitet (Comitetul Național Român), sub prezidarea lui Șaguna. Autorul face o comparație între el și Mitropolitul unit Șuluțiu și constată că trezirea și menținerea constituției naționale prin presă și prin aranjarea diferitelor serbări e meritul lor. Tîmpurile fiind neprietnice, Romii trebuiau să se mulțumească deci cu un Congres mai restrîns. Cei 159 invitați au apărut în costume naționale, împodobiți cu tricolor și profesînd un naționalism foarte conștient.

Congresul s'a deschis prin cuvîntarea lui Șuluțiu, al cărui discurs e resumat de autor. Șuluțiu îndeamnă pe Romii la

solidaritate; spune că pe nedrept au fost calomniate ei că ar tinde la înființarea unei Dacoromâni prin unirea cu Principatele Române; cere egalitate pentru poporul său. După acest discurs Congresul a declarat:

1. Solidaritate cu faptele Mitropolțiilor făcute în interesul națiunii romine.

2. Romînii se declară națiune politică și independentă față de celelalte națiuni.

3. Congresul declară afurisit pe acel Romîn care strică munca solidară.

Romînii s'au plins pentru două lucruri:

1. Pentru faptul că în Cancelaria Curții nu este decît un singur sfetnic și un secretar romîn;

2. Că la adunarea din Alba-Iulia, care era să fie convocată în curînd, față de 24 de Unguri și 8 Sași, numai 8 Romîni au fost invitați, ceea ce nu e just în proporție cu procentul locuitorilor.

Resultatul Congresului fu un proiect de lege care se bazează pe reprezentanța poporului.

La 1861 se deschide desbaterea ardeleană în palatul episcopal catolic din Alba-Iulia, jînta fiind înființarea și organizarea reprezentanței poporului, servind interesele tuturor popoarelor și claselor sociale. Reprezentantul opiniei ungurești, Ludovic Haynald, episcopul catolic al Ardealului, declară că Dieta de la Bratislava și de la Pesta a hotărît definitiv unirea Ardealului, și, fiindcă hotărîrile acestor diete sînt și în prezent valabile, propune ca dieta nouă să-l roage pe Împărat a invita pe deputații ardeleni la Dieta comună din Budapesta.

Reprezentantul intereselor românești a fost Șuluțiu, Mitropolitul greco-catolic; discursul lui, ținut în limba romînă, a durat două oare. Acest discurs e înfățișat în cele mai mici amănunte de autor (pp. 85-113), cu mențiunea că el oglindește spiritul politic românesc din Ardeal. Mai întăiu caută să dovedească prin date istorice drepturile Romînilor. După acela, răspunzînd deputaților unguri, spune că, prin faptul că s'au adunat, au recunoscut decretul Împăratului și prin aceasta și legile de la 1848. Deci el ține la diploma din 1860 și protestează contra unirii. Drept motiv al acestei protestări citește extrasul din procesul-verbal de la Congresul din Sibiu și spune că legea sufragiului e nedreaptă și unilaterală, fiindcă ea cere așa de mari biruri, în

schimbul dreptului de vot, pe care poporul nu le poate plăti. Legile de la '48 dau numai libertate individuală, care nu folosește nimic fără libertatea națională. Cere anularea tuturor legilor care ofensează egalitatea națiunii romine sau sentimentul național și vrea ca națiunea romină să fie a patra „nație” recunoscută în Ardeal. Dreptul de represintanță și dreptul de vot să fie acordate în proporție cu birurile ce se plătesc.

Interesele Sașilor au fost represintate prin Conrad Schmidt. El recunoaște situația creată de diploma din Octombrie, dar nu protestează nici contra ideii de unire. Înaintează un proiect de lege pe care Rominii nu-l vedeau cu ochi buni.

În ultima zi, Alex. Dobolyi a sfătuit pe cei doi Mitropoliți romini să accepte și el părerea Ungurilor, dar, fiindcă aceștia au rămas neclintiți, s'a ajuns la vot. După acela toate trei propunerile au fost cuprinse în procesul-verbal și înaintate Împăratului.

Nu mult după aceasta se restaurează viața administrativă, și elementul romin intră în viața politică, mai ales în județe. Județul Alba-de-Jos și Iniedoara primesc prefecti romini. Aicea limba maghiară și cea romină erau întrebuițate paralel, pe cind în Năsăud și Făgăraș, care aveau subprefecți romini, se declara limba romină ca singură limbă oficială. În comitetul judiciar erau de asemenea mai mulți Romini decit Unguri. Însă, prefectii fiind nemeși, cari au ținut morțiș la drepturile lor din '48, în virtutea căroro membru Consiliului județean nu poate fi decit un „nemeș”, de și dieta de la Bratislava a declarat că și comunele pot să trimeată delegași, fiindcă legea nu hotăra alegerea acestora, prefectii au trecut cu vederea peste acest capitol, și astfel s'au adunat comitetele de la '48. De și adunările au fost binevoitoare față de Romini, — așa, de exemplu, județul Cluj a declarat ca limbă oficială și limba romină și a îndemnat și celelalte județe să-i urmeze, dar Rominii au vrut mai mult, — la fiecare județ ei au înaintat memorii, în care protestează contra textului jurământului, contra faptului că preoții romini nu sint invitați, că membrii adunării au fost aleși pe cale nedreaptă și astfel interesul majorității a rămas în minoritate. Pretind: să se numească o delegație de 30 de membri, jumătate Romini și jumătate Maghiari, care să facă un plan al comitetului judiciar, și drepturi egale pentru limba romină. Cam acesta era conținutul

memorandului din Cluj. Dar acest memorandum nu era singurul. În fiecare județ s'au înaintat astfel de memorande cu manifestări zgomotoase. Purtarea Românilor a produs frică între localnici. Cancelarul Kemény i-a reproșat Mitropolitului Șuluțiu, care în răspunsul lui exprimă părerea de rău că în rezistența Românilor Ungurii nu văd decît tulburări, de și ea nu e decît „iuris sustentatio“ pe cale constituțională.

Între Sași, baronul Salmen a început restaurarea administrației constituționale. Românii, unde a apărut Salmen, l-au întimpinat cu memorii, în care pretenția principală era să fie aleși centumvirii după proporția națională. Salmen, sătul de atâtea cereri, înștiințează Senatul săsesc să oprească activitatea acestor „agitatori și sfătuitoari tainici“. Șaguna, auzind acestea, cere socoteală lui Salmen, spunind că toți preoții fac politică activă, deci acest drept nu e oprit nici preoților români. În general faptul, că astfel de ciocniri între Români și Sași n'au luat o proporție mai mare se datorește motivului că ambii au fost contra unirii.

În general memoriile Românilor cer:

1. Egalitate;
2. Primirea Românilor în funcțiuni publice;
3. Recunoașterea limbii romine ca limbă oficială.

Românii se pregăteau să se ducă la Viena cu plingerile lor, cînd, la 4 Novembre 1861, s'a convocat dieta din Ardeal. Între propunerile ei prima a fost egalitatea politică și religioasă a Românilor.

Guvernul, fără a publica decretul imperial, care convoacă Dieta, protestează în contră-i, spunind că puterea legislativă e numai pe jumătate a regelui, și numai dacă e încoronat. Opinia celor trei sfetnici guvernali români în fond a fost corespunzătoare cu opinia Ungurilor. Șaguna convoacă Comitetul și face un memoriu, trimis apoi printr'o delegație la Împărat, în care îndeamnă la așunarea Dietei, susținind că opinia celor trei sfetnici români nu reprezintă opinia publicului.

Delegația română a fost bine primită la Viena, așa că ei s'au întors cu cea mai mare satisfacție. Între timp s'au început alegerile, în care cerințele Românilor au fost împlinite. Au căpătat dreptul să voteze bărbații cari au împlinit douăzeci și patru de ani și au plătit opt florini impozit direct. Autorul descrie cu o oarecare admirație entuziasmul Românilor, cari în totul munci

de cîmp s'au presintat fără excepție în rinduri închise înaintea urnelor, numind după obicei cu voace tare, cu fruntea sus pe deputații lor, chiar în regiuni unde, din cauza numărului mic al locuitorului romini, neizbinda lor s'a fost prevăzut, și aceasta numai pentru afirmarea naționalității lor. Resultatul alegerilor a fost: 46 deputați romini, 46 deputați unguri și 32 sași.

Dieta s'a deschis la 15 Iunie 1863. În ea însă Ungurii, afară de trei regaliști, n'au luat parte, considerind convocarea ei ca lucru impus. Această pasivitate politică a fost comentată de presa internă și externă. Nicolae Bethlen eră de părere că Ungurii, dacă ar fi rămas în majoritate, n'ar fi făcut acest gest. De cinci ori s'au înolt alegerile pentru locurile părăsite de Unguri, și la urmă au înirat unsprezece Unguri din 154 deputați.

În ce privește egalitatea națională și religioasă, Universitatea Sașilor a recunoscut mai înainte de dieta din Ardeal pe Romini ca a patra națiune și s'a declarat gata să înființeze nouă regiuni administrative, care însă să nu influențeze drepturile personale ale locuitorilor de altă naționalitate. La inițiativa Sașilor au devenit atente gazetele din Transilvania. *Gazeta Transilvaniei* publică un tablou al celor patru regiuni, după care Ungurii, Rominii și Sașii ar fi avut cam același număr de judecătorii.

Relativ la această chestiune, la dieta din Ardeal au sosit patru proiecte, dintre care a fost votat cel făcut de o delegație pentru pregătirea legilor, care era compusă din membri romini și sași și al cărui președinte era Gheorghe Beldi. În virtutea acestui proiect:

1. Națiunea romină, religia greco-catolică și greco-orientală sint recunoscute pe lângă cele trei nații și patru religii.

2. Biserica greco-catolică și greco-orientală, ca și celelalte religii, au libertate de conștiință și religie, au dreptul să se administreze independent de orice altă Biserică.

3. Ungurii, Sașii, Secuții și Rominii au drepturi politice egale. Egalitatea politico-juridică și religioasă a tuturor locuitorilor nu e restrînsă.

4. Numirile ținuturilor nu dau niciun drept națiunilor.

5. În stema principatului Transilvaniei Rominii vor primi o însignă separată.

6. Toate legile contrare acestor hotăriri se abrogă.

6. Legile acestea intră în vigoare îndată.

Desbaterile la legi au ținut treisprezece zile.

Primul punct a fost primit de fiecare deputat. Subiectul discuțiunii era, dacă ar fi un lucru just să se recunoască națiunea romină ca a patra națiune, căci aceasta ar însemna continuarea claselor privilegiate. Alții au pretins ca baza regimului constituțional să fie comuna liberă, care, strinsă în jurul judecătorei, să aibă un caracter național.

O altă întrebare era dacă oare chestiunea națională și religioasă se poate separa din punct de vedere legal constituțional. Unii au spus că în Ardeal religia a mers mină în mină cu naționalitatea: Sașii erau luterani, Ungurii romano-catolici, Rominii greco-catolici și ortodocși. Alții au susținut că religia nu cunoaște hotare naționale și, prin faptul că trece cineva la o altă religie, nu înseamnă că a lepădat și naționalitatea. Dar toți au recunoscut egalitatea religiilor.

În legătură cu paragraful că numele unor ținuturi nu dau drepturi niciunei națiuni au fost discuții vehemente între Sași și Romini. Sașii au vrut ștergerea acestui punct, cu argumentarea că nimeni nu vrea o centralizare cu supremație maghiară, germană sau romină și, pe de altă parte, asemenea stare de drept nici n'a existat. Și, chiar dacă acest paragraf ar rămânea, Sașii nu se invoiesc să se desființeze municipiile lor naționale. Rominii au argumentat astfel: Ardealul nu se poate împărți în regiuni naționale, căci aceasta ar contrazice ideile de libertate națională și, pe de altă parte, legarea de un teritoriu nu asigură viitorul unui neam, și, cu toate că e adevărat că din numirea unui teritoriu nu rezultă drepturi pentru o națiune, totuși unele națiuni chiar pe baza acestora își formează drepturi asupra unor teritorii.

În ceia ce privește titlul proiectului, Rominii au protestat contra numirilor: *valah, oláh, rumänisch*, găsind aceste expresii ofensatoare, și cereau înlocuirea lor prin cuvintele: *román și romanisch*.

De oare ce datoria Dietei era și împărțirea judecătorească a Ardealului, ea a numit o comisie pentru dezbaterea proiectului guvernamental. În virtutea acestui proiect, Ardealul era împărțit în opt cercuri judiciare, în fruntea cărora stătea guvernatorul. Pușcariu a dezvoltat această chestiune. El schiță rostul acestor împărțiri, spuse că mai de mult judecătoria a avut un caracter privilegiat și nu național, ca azi. El laudă proiectul guvernului și îl propuse la vot, cu modificarea că alăturază teritoriului

judecătorească din Sibiu și „Pământul Sașilor“. Sașii au pretins că toate comunele săsești, fără a lua în considerare așezarea lor geografică, să fie anexate judecătoriei săsești. Proiectul lui Pușcariu a fost acceptat.

Istoria limbii romine e tratată într'un capitol separat. Limba Ardealului medieval a fost cea latină. În epoca principilor limba oficială a devenit cea maghiară. La începutul secolului al XVII-lea, în timpul Habsburgilor, iarăși s'a revenit la limba latină, de și în administrația internă a rămas limba maghiară și cea germană. Iosif al II-lea a înălțat limba germană la gradul de limbă oficială. Despre limba romină, fiindcă ea n'a fost limba unei „nații“, la primele debateri ale Dietei nici nu era vorbă. Prima pretenție a claselor e proiectul de lege de la 1790, în care se cere ca limba Statului, în afară de scrisorile externe și corespondența Curții, să fie cea maghiară.

Sașii au luptat tot pe la 1790 prima oară pentru limba lor. Fiindcă la Unguri a trăit ura contra regimului lui Iosif, ei nu puteau privi obiectiv cerințele Sașilor. După o pauză mai lungă, în 1837 iarăși se ivește chestiunea limbii maghiare, în formă de administrație maghiară și pentru scrierea unui cod de legi în această limbă.

De la 1840 Sașii au luptat mult pentru drepturile lor de limbă. După aceasta scriitorul vorbește de Stephan Ludwig Roth ca de acela care a văzut întâia oară esența luptelor naționale și de limbă, și dă o dare de samă a cărții lui „Der Sprachkampf in Siebenbürgen“. În această carte Roth vrea să convingă pe Unguri că pretențiile Sașilor și ale Rominilor sînt legale și propune ca legile să fie tipărite în trei limbi. Sașii să scrie ungu-rește administrației, însă și administrația să fie așa de simțită încît să răspundă nemțește. Guvernul să comunice ordinele în limba maghiară și germană și ordinele care privesc numai un singur neam în limba neamului respectiv.

Chestiunea limbii romine s'a ivit atunci cînd, la 1842, Ungurii au vrut să introducă limba maghiară în școlile românești și pentru obținerea unui post preoțesc puneau drept criteriu învățarea limbii maghiare în zece ani. Rominii protestă într'un memoriu contra înlocuirii limbii romine cu cea maghiară, care nu e destul

de cultivată și nu are destule cărți valoroase, — cum spune memorandumul —, așa că prin ea Rominii ar decădea în vechea lor stare barbară. Masa mare a poporului român nu cunoaște limba maghiară și nici pentru îndeplinirea funcției de preot nu poate fi limba maghiară un criteriu, căci vor exista și de aici înainte preoți excelenți cari fără păgubirea Bisericii nu pot fi scoși din posturi. Învățarea limbilor nu este datorită școlilor primare. Poporul care muncește din greu și plătește birurile e fericit dacă poate să învețe cunoștințele elementare: religia și morala în limba sa maternă.

Drept răspuns la proiectul de lege al claselor din Ardeal, împăratul răspunde prin următoarele: ordonă pentru Sași traducerea legilor în nemțește. N'a luat în considerare cerința de a introduce limba maghiară în școlile românești, dar n'a avut grijă de drepturile limbii românești.

După un an a izbucnit revoluția, și pe urmă limba oficială a absolutismului era cea germană. Dar în acest timp Sașii n'au câștigat nimic, fiindcă auto-administrația a încetat. La 1860 Francisc-Iosif a ordonat ca toate națiunile, toate Bisericile să-și aleagă în mod liber limba de administrație în viața rurală și școlară. Oficiile sînt obligate a primi cereri în orice limbă și răspunsul să se dea tot în aceeași limbă în care s'a făcut procesul. În școli limba e determinată de patronul școlii.

Dieta a recunoscut în general limba și națiunea romină, numai în amănunte au fost discuțuri. Astfel episcopul romano-catolic Fogarassi consideră introducerea celor trei limbi în oficiu ca o povară pentru Stat, căci funcționarii trebuie să cunoască aceste limbi. După părerea lui, starea ideală era cînd ca limba oficială servia cea latină. Cere cu insistență menținerea legii de la 1847, căci altfel s'ar părea, spune el, că limba oficială n'a fost fixată până acum.

Simlon Bărnuț răspunde la această cuvîntare. El spune că nu apelează la drepturi istorice, de și ar avea tot dreptul, ci numai la drepturi personale și naționale, care rămîn drepturi în veci, și nu pot fi călcate în picioare. Și, dacă, în vremea lui Iosif al II-lea, administrația Statului a fost în patru limbi, dacă Belgia, Elveția, etc. n'au nicio greutate întrebunșind mai multe limbi în administrația lor, aceasta nu poate fi cazul nici în Ardeal. Caută să dovedească bogăția limbii românești în toate domeniile,

spunind că astfel nici lipsa de expresii nu poate fi cauza neîntrebuințării ei.

S'a discutat întrebuințarea limbii între oficii și particulari, unii fiind de părere că procesele-verbale, decisiunile, etc. să fie scrise în limba pe care o posedă particularul mai bine, neluând în considerare originea etnică. Alții cereau ca decisiunile să fie redactate în limba oficiului, determinată de procentul național din regiunea respectivă. La armată, limba de comandă să fie germană, însă limba între armată și oficii să fie a oficiilor, determinată de populația respectivă.

Românii au fost destul de loiali ca să nu pretindă introducerea limbii romine ca limbă majoritară în Curțile de apel și în oficiile superioare de Stat. În ceea ce privește școlile, toți Românii au fost de părere că învățămîntul primar nu poate avea la basă decît limba maternă. Deci, neluând în considerare școlile particulare și cele confesionale, care aleg limba de predare după voia lor, limba în școlile primare de Stat va fi aleasă după procentul populației. Așa, de exemplu, limba școlii primare din Blaj va fi cea romină. În școlile secundare se recomandă introducerea celor trei limbi obligatorii, iar la Universitate Românii au cerut cursuri paralele în limba romină, maghiară și germană.

Resumat de Viola Pop.

Romanitatea din jurul Brașovului

(Conferință ținută la Liga Culturală din Brașov.)

Doamnelor și domnilor, de mai mulți ani de zile urmăresc o idee cu liniștea absolută a omului de știință care, — adaug și aceasta —, face parte dintr'o națiune vrednică și care își dă sama că, dacă s'ar întîmpla ca în cutare domeniu să facă anumite constatări care nu-i sînt agreabile, are alte domenii unde poate găsi compensații pentru aceste neplăceri.

De o mulțime de vreme se discută neconținut dreptul nostru aici. Ultima combatere a acestui drept istoric al nostru se face de un bătrîn savant, foarte simpatic în aparență, pe care l-am întîlnit în congresele internaționale ca membru al comitetului de conducere al Uniunii Internaționale a Istoricilor, unde în momentul de față eu sînt unul din cei doi vicepreședinți. E vorba de d. Domanovszky.

După ce a tipărit o broşură, în care vorbeşte de „metoda Iorga“, — şi eu îl mulţămesc pentru constatarea că există o metodă a mea, de şi am răspuns cu o altă broşură —, d-sa se plinge acum, într'o revistă maghiară publicată în mai multe limbi, — articolul d-sale e publicat în franţuzeşte —, de suferinţile pe care le-a îndurat de la mine. Alege tot ce am spus eu oarecum desagreabil în ceea ce-l priveşte pe d-sa şi face apel la opinia publică, pentru că ar fi maltratat. Revista poartă un titlu de latină medievală: „Archivum Europae Centro-Orientalis“, şi cred că gramaticul roman Quintilian ar fi sărit în sus, când ar fi citit acest titlu. Este nu o latină de bucătărie, dar de sigur una de restaurant de clasa a doua.

Problema este aceasta: am fost noi, Rominii, din timpuri mai vechi decât alţii, aici, sau nu? De o bucată de vreme, ştiinţa nu mai are curaj. Chiar când îi are, nu ameninţă pe nimeni, iar, când o ameninţă ceva, tot nu are curaj. Da, ştiinţa nu mai vrea să supere pe nimeni. Din relaţiile diplomatice politeţa a dispărut: numai pe vremea lui Homer se discutau problemele politice aşa cum se discută acum, cu tot ce se poate găsi mai urit, şi tot nu se mai supără nimeni. Dar, astăzi, când politeţa a dispărut cu totul din relaţiile internaţionale, când diplomaţia politicoasă nu mai există, căci nu mai este secretă, ştiinţa răspunde rare ori şi la cele mai nedrepte atacuri; ea se fereşte să iele atitudine între păreri diametral opuse.

Iată, un profesor suedez, cu foarte bune sentimente faţă de noi, d. Sjegrön, tînăr filolog, foarte distins, vorbind în „Enciclopedia Suedesă“ despre originea Rominiilor, arată că în această privinţă sînt două teorii. După una, sîntem coborîtori ai colonilor aduşi de Împăratul Traian.

Poate se ştie că eu am o altă teorie: că Împăratul Traian n'a făcut altceva decît să urmeze expansiunea latină către Răsărit şi Nord-Est. Creaţiunea Împăratului Traian, în aceste părţi urmează deci expansiunea populară latină, din care cauză limba noastră cuprinde mai multe elemente latine vechi decît limba francesă, spaniolă şi atîtea dialecte italice. Oricum, în o sută cincizeci de ani nu se poate crea o naţiune. Aăaug că e indiferent dacă e vorba de neamul nostru pe malul drept sau pe malul stîng al Dunării. Rominii sînt pe ambele laturi participanţi ai aceleiaşi istorii, cu acelaşi titlu. Aşa a fost şi la Rin cu ele-

mentele etnice. În cursul călătoriei mele recente de la Reims la Trier, eu m'am găsit tot pe vechea șosea romană, în același mediu creat și de expansiunea liberă romană.

Dar d. Sjegrön adaugă că mai este o altă teorie: anume că Românii s'au format în Peninsula Balcanică și că de acolo au trecut dincoace. Formidabilă eresie! Izvoarele nu spun nimic despre această trecere. În toată făptura noastră nu este nimic care să ne lege *exclusiv* de regiunea de la Sudul Dunării. Și apoi nimeni nu avea interesul să ne scoată de acolo, și nici noi nu aveam interesul să părăsim un teritoriu unde eram privilegiați pentru a trece în teritoriul unguresc, teritoriu de catolicism, de feudalism —, lucruri cu totul deosebite de religia și de felul nostru de viață.

D. Sjegrön pune deci alături aceste două păreri, dar nu se poate opri de a zice: parcă totuși ar avea dreptate Românii cu prima teorie...

Așa fiind, m'am gândit a face dovada vechimii noastre pe calea nomenclaturii geografice, în ce privește Țara Birsei, unde și altfel avem destule dovezi de locuire a poporului român. Dar, înainte de a arăta ceea ce pentru mine constituie fără indoielă o nouă dovadă, să-mi dați voie să amintesc stări generale pe care poate nu le-am avut în alte părți ca în această Țară a Birsei. Se întilnesc aici, — n'aș zice trei națiuni, de și există chiar patru —, ci *atâtea curenți de istorie deosebite*.

Întiiu este curentul cel mai vechiu, nu vorbesc de Români, ci de curenții străine —: curentul ungar. Firește, a existat dorința de a se muta marginile teritoriului ungar spre Răsărit și spre Sud-Est, chiar și dincolo de Carpați. Dar pentru mulți nu mai este nevoie să afirm ce am afirmat și altă dată: că *niciodată înaintarea maghiară aici nu a avut caracterul unei opere de cucerire națională*. Dacă sînt azi sentimente de vrăjmășie care, din fericițe, nu se constată și în părțile acestea, vrăjmășia vine din altă parte, din partea unde e un steag care și-a restrîns umbrirea, prin voința vremurilor, prin logica lucrurilor. Dar, dacă este deci o vrăjmășie, ea nu poate fi o moștenire de la regii ungari. Pătrunderea ungurească aici a fost *un act de cruciată*, nici măcar unul de „războiu economic“, căci teritoriile acestea, unde erau numai păduri, *nu meritau să fie cucerite*. Regalitatea ungară putea să se întindă în Rutenia sau în Vest, unde s'a și întins o

bucată de vreme până a apărut Statul german ca apărător, sau și la Sud, în Imperiul Bizantin, spre Constantinopol. Și apoi evul mediu este o epocă de prestigiu, de idealism; nu una de exploatare, ci de *supunere la țidei superioare*. Altfel nu ar fi fost Sfântul Imperiu German, nici Papalitatea, căci nu prin numărul de ostași pe cari-i putea reține permanent Împăratul nici prin numărul de supuși pe cari-i avea supt autoritatea sa Sfântul Părinte se putea domina lumea. Cind e vorba de cuceriri, regele Ungariei nu s'ar fi îndreptat spre păduri, ci ar fi urmat, cum am spus, drumul Carpaților ruteni, ar fi forțat poarta Occidentului, ori s'ar fi îndreptat spre regiunile bogate ale Imperiului Bizantin. Cind pleacă din Ungaria spre locuri noi, regele, — *rex Hungarorum*, nu, până târziu: *Hungariae* —, arată autorisația papală pe care o aducea cu sine.

Dar, cînd o cucerire este de felul acesta, ea nu colonizează. Ungurii erau, de altfel, foarte puțini, și de origine foarte amestecată. Dacă se caută Unguri de rasă, aceasta ar fi o operație de o chimie foarte complicată. Ungurii erau numai supuși regelui Ungariei, cari vorbeau ungurește mai mult sau mai puțin, dar altfel scriau și vorbeau chiar latinește, ca și canonicii romini între dinșii, acum o jumătate de veac. Așa dar Ungurii nu puteau stabili sate, orașe, căci li lipsia și materialul uman. Chiar în timpurile mai nouă, cind au creat orașe, a venit acolo elementul evreiesc, care a jucat rolul știut, tocmai pentru că Ungurii nu aveau elementele care să poată da o burghesie.

Căci ce a creat vre-odată burghesia maghiară în Ardeal? Nimic. Numai Sașii sînt exclusiv săteni ori burghesi. Din insuficiența de mijloace a regelui Ungariei, [din carența, — se întrebuițează azi acest cuvînt —, din carența] [Coroanei ungare s'au adus deci oaspeții sași de pe Moselle și de pe Alzette.

Acum o lună și jumătate am fost la trașii lor de acolo, unde felul de tratu, felul de a vorbi și de a înțelege lucrurile sînt la fel ca și aici. Ba în momentul de față în Luxemburg se întrebuițează în anunțurile familiare și de serbători limba luxemburghesă, pe care Germanii o înțeleg foarte greu, ca și, de alminteri, limba Sașilor de la Bistrița, de și amîndouă sînt tot forme ale limbii germane.

Sașii au venit aici încredințați că pot forma un grup politic deosebit. Regele ungar înțelesese însă că ei au a fi numai un

sprijin pentru Coroana lor. De aici multe neînțelegeri. Totuși Sașii s'au organizat în acea „universitas“ a lor, organizație de Stat în Stat, cea ce se putea atunci, iar astăzi nu. Ei au rămas măcar așa, ca un organism aparte.

Atunci se aduc de rege și Cavalerii Teutoni, Germani, retrași din Ierusalim, din Siria, cari căutau să se ducă alurea, precum mai târziu s'au dus în Prusia și au creat germanismul de la Baltica, dar, mai întâi, s'au făcut cu dinșii încercări în părțile acestea.

Un cercetător român, d. Sceopul, pretinde că toate documentele așezării teutonice la noi sînt false. Dar, dacă se substituie gîndirea abstractă istoriei prudente, atunci nu mai e istorie.

Cînd au venit la rînd Cavalerii Teutoni, se mutau *toți* cavalerii din Palestina; și Ospitalierii francezi au voit să se așeze, măcar parțial, în Oltenia. Cu Teutonii regii ungari s'au înșelat. Volau să facă din ei oamenii lor, și de aici au pornit conflicte, mergînd până la un războiu fâșș și la o expulsare. Deocamdată, ei au stat în Țara Birsei și și-au întemeiat aici Statul, ca mai târziu acolo în Prusia. Este de recomandat chiar celor cari studiază chestiunea așezării Cavalerilor Teutoni în Țara Birsei să aibă înaintea ochilor ca paralelă ce au făcut aceiași în Prusia, unde documentele sînt mai numeroase, căci stăpînirea lor a continuat acolo până în epoca modernă.

Un lucru foarte interesant e că în partea de dincoace de Carpați Cavalerii n'au căutat să colonizeze. De ce? Pentru că *acolo erau locuitori*. Au pătruns doar numai la Cîmpulung. Dar la Răsărit au continuat tălarea pădurilor, și locul deschis l-au colonizat cu oameni de toate națiile. Observați numele de localități din Secuime. În cea mai mare parte localitățile sînt supt oblăduirea unui sfînt, începînd cu Sfîntul Petru din marginea Brașovului și cu Feldioara, care a fost cetatea Malcii Domnului, Patroana Teutonilor, Marienburg, ca și cetatea omonimă din Prusia. Secuile sînt deci elemente culese din văile Carpaților, rămășițe de pe vremea Pecenegilor, și de dincolo de munți, pentru a fi așezate în satele cu acele nume de sfînti. Exact lucrul pe care l-au făcut Cavalerii în Siria, unde era însă o populație siriană veche și deasă. Deci chestiunea Teutonilor trebuie pusă și pe această față, care oferă mari avantagii de înțelegere, a vieții anterioare în Siria, pentru că sistemul de acolo l-au

aplicat ei și aici. Orizontul acesta depășește rezultatele școlii săsești din Ardeal și introduce elemente utile de comparație. Seculi, de altfel, cum am spus, nu sînt același lucru cu Maghiarii.

Aceste trei curente s'au ciocnit între ele. Niciunul n'a putut birui definitiv. Regele Ungariei n'a putut coloniza, el n'a reușit apoi complet în ce avuse în vedere cu Sașii. Iar ceea ce Sașii înșiși au avut în vedere n'a izbutit din cauza numărului restrîns al lor și pentru faptul că erau răspîndiți, așa cum i-a așezat regele ungar. Chiar pe vremea acelei „universitas“ a lor ei n'au putut decît să reunească supt raportul constituțional acele elemente răspîndite, fără a-și face adevăratul Stat în Stat.

Pe Romîni să-i căutăm pe hartă după numele de localități. Voiu începe cu numele Braşovului. Cînd regele Ungariei a venit aici cu ai săi, evident că a găsit o localitate cu numele de Braşov, și s'a păstrat această numire, — doar numele de Brassó nu vine de la Unguri. Dar există o reglune întregă avînd o nomenclatură cu acest caracter. Să-mi dați voie să vă citez un nume de alci și două de dincolo. Rîșnovul este o mare așezare săsească dar nu e o fundație a colonilor. O spun fără niciun gînd de a-i scădea. De altfel orice alte așezări săsești sînt foarte prețioase, și nu avem intenția ca, prin legislația noastră școlară sau administrativă, să li imputăm rosturile. Sîntem într'o țară unde, în luna August, vor fi 20 de milioane de locuitori, dintre cari numărul Romînilor trece de 17 milioane, și ei nu au deci motiv pentru o atitudine desagreabilă față de această prețioasă insulă a Sașilor. Ei sînt oameni cu drepturi pe care le apreciem și facem totul ca aceste drepturi să li fie menținute: fiind oameni dispuși s'o înțeleagă singuri, nu e nevoie să li-o spunem noi.

Dar revin la Rîșnov. Numele săsesc, Rosenau, înseamnă o cîmpie unde se cultivă rose. Apoi, își poate inchipui cineva că în secolul al XII-lea și al XIII-lea, prin cele citeva poieni de alci, cu fel de fel de dobitoace sălbatece, putea fi, ca la Cazanlicul bulgar, o cîmpie de rose, de unde să se facă apă de trandafiri? Numele de Rîșnov nu vine din Rosenau, cum nici numele de Braşov nu vine din forma maghiară.

Numele acestea cu „ov“ se continuă. Astfel, în Muscel, *Circinov*, care poate fi o formă slavă pentru „satul lui Crăciun“ sau „al Grecului“ (*Grcinov*; cf *Gircineanu*, din *Gircina*, satul *Grecului*).

Diecii slavi au făcut schimbarea. Dacă mergem până la *Neajlov*, e tot o regiune, o linie, a numelor de localități terminate astfel.

Dar să mai ținem samă de un lucru. Regii ungari n'au putut să dea un nume nou Brașovului, iar Sașii au făcut din această așezare, întâiu rurală, o „*Civitas Coronensis*“, *Kronstadt*, în această regiune, unde *Burzenland* în orice dialect german nu înseamnă nimic, pe cind noi avem apa Birsei, avem oia birsană. Birsa este apa, dar este și țara, numele avind și legătura cu pământul și aceia cu noțiunea politică, pe cind *Burzenland* este numai termenul politic de mai tirziu.

Partea aceasta nu ne interesează din punct de vedere românesc. Am putea, în urmărirea numelor terminate în „ov“, care în românește se prefac în „eu“, „ău“ ca în *Brașeu*, să mergem până la Buzău, care vine din Buzov, iar, până și spre Est, la *Milcov*, la *Nișcov*, cu aceeași finală. Este o regiune de veche penetrație slavă, care ni-a lăsat moștenire pământul acesta. *Pe aici, în secolul al VII-lea izvoarele bizantine așează și un adevărat Stat slav, slavomîn ca populație, contra căruia lupă Impăratul Mauriciu.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

La Răsărit este vechea feudă teutonică, până la Sf. Gheorghe, (Szt.-György), Sf. Nicolae (Szt.-Miklos) și așa mai departe. Pre-tutindeni unde localitatea poartă un nume de sfint e opera Cavalerilor de la Locurile Sfinte.

Vin acum la *Săcele*, care au fost cercetate de mai multe ori, și este și o revistă, „*Plaiuri Săcelene*“, în care tineri activi pomenesesc pe cei mai distinși dintre ai lor. Săcelele sînt Sătcelele, adică satele cele mici, iar dincolo, în Apus, este Satul Mare. Sătcelele acestea nu formează un grup întimplător. Formele de alcătuire păstorească, trecută la plugărie, se întilnesc de la un capăt la altul al pământului românesc, în Cîmpulungurile Bucovinei, în Vrancea, în regiunea Bîscelor din Buzău, în cele două Chiojduri dintre Prahova și Buzău, unde această linie românească e vecină cu o penetrație ungurească, populară și politică, mergînd, prin acele Chiojduri (Kövesd), prin Pătărlage (Peterlak) și Calvinii, la Răsărit spre Brăila, pe drumul de comerț al regelui Lučovicel-Mare, iar, spre Nord, prin diecesa episcopului Cumanilor, până la Sascut (Szász-Kút, Fintina Sasului), Agiud și Ocna.

Astăzi — și aici vorbesc pentru prima oară de această formă

de aşezare asemănătoare —, mai sînt Buciumele, ca acele din Bihor, Birgăiele, din părţile Bistriţii ardelenene sau Nijnei (de unde Nösen), ori, în Maramurăş, Apşele, unde Românii s'au strîns împreună ca să aibă o viaţă politică, de şi în genere ea li-a fost refuzată. Dacă, deci, găsim „Şapte Sate“ aşezate unul lângă altul, popasuri de ciobani devenite apoi sate aşezate, *aceasta înseamnă o formă politică românească în Ardeal.*

Ce nume întîlnim în cele „Şapte Sate“? „*Satul Lung.*“ Apoi „*Cernat*“: acesta este un nume de om, aici satele româneşti se numesc după moşul care le-a întemeiat, ori după urmaşii lui, astfel ar fi în loc de „*Cernat*“: „*Cernăteştii*“, satul lui Cernat. Există şi în numele satului „*Budila*“ un moş: Budilă, asemenea cu „*Pudilos*“ din Peninsula Balcanică, în izvoarele bizantine. Cînd, în general, găsim sufixul „eni“, aceasta înseamnă o derivaţie din altă localitate. A existat deci un „*Tărlung*“, de unde, în Săcele, satul *Tărlungeni*. Tot aşa satul *Purcăreni*, ceea ce înseamnă că au existat purcari (ca de-aşupra vărsării Nistrului), dintre cari unii au venit în această „confederaţie“. Cum vedeţi, este un fel de mică *Elveţie românească la Săcele.*

Pe urmă, în *Turcheş*, rădăcina este *Turc* (lingă Craiova: Turcineştii), o poreclă asemenea cu *Cheleş* şi o samă de nume din acestea, cu încă un sufix care vine din bogata comoară de sufixe transmise de înaintaşii noştri. În ce priveşte *Zizin-Zaizon*, concluziile sînt fireşte mai puţin sigure. Dar satul *Baciului* înseamnă sălaşul unui cioban care s'a oprit acolo şi a devenit locuitor de sat. În fostul judeţ Secuileni, astăzi în Prahova, este un sat Rincezi, al cărui nume înseamnă poreclă pe care locuitorii agricultori, mai curăţi, o dădeau ciobanilor, cari, cu cămaşa lor fiartă în zăr, miroşiau a rînced.

Iată, prin urmare, ce se culege în ce priveşte sensul numelor de localităţi de aici.

Dar aici se mai pune o întrebare. Săcelele, Şapte Sate, sînt *punctul de plecare al unei transhumanţe mocăneşti*, — „*Mocan*“ vine de la „*Moş*“, din Munţii Apuseni. Mocanii merg până în Crimeea, în Caucas şi ajung şi pe malurile Amurului, în Asia Mongolă. Dacă ar fi venit din afară aceşti Români, de unde ar fi putut veni? Dacă din Vest, regii Ungariei ar fi lăsat oare un grup de vagabonzi, cărora niciodată nu li s'a acordat un privilegiu, pe cînd Ţiganilor li s'au acordat privilegiul, *ca să rămîna,*

căci celui care este mai vechiu nu trebuie să i dai privilegiul pentru aceasta, cum oare ar fi lăsat regii Ungariei ca grupul venit din Vest să fi trecut pe la Sibiu, prin Țara Oltului, ca să se așeze tocmai aici? Dar poate un guvern de pe lume să permită un astfel de act de anarhie? Pe vremurile noastre, oamenii vin și fără privilegiu, pentru că —, până în tristele vremuri de astăzi, — se credea că orice om aduce cu el un drept la libertate și la cruțare. Dar, pe atunci, nimeni nu venia fără o asigurare. *Dacă i-ar fi așezat regele Ungariei, i-ar fi pus în locurile puste, nu în marginea unei țări, unde același element ajungea atunci la o conștiință de Stat, ca să-i dea, prin urmare, ca aliați unor posibili dușmani.* Poate răspunde cineva altfel decît că avem a face cu oameni aflați de foarte multă vreme aici? Răspunsul contrar aș fi foarte curios să-l aud. Dar răspunsul acesta e tot așa de greu de dat ca și pentru Romîni din Maramurăș, înaintea cărora știința ungară se întreabă cum în secolul al XIV-lea țara aceasta a putut fi așa de unitar locuită de Romîni, cu cneji și voievozii lor.

În sfîrșit, a treia regiune geografică. Ajungem la *Bran*, care ne duce în regiunea Muscelor. Ce înseamnă „Bran”? „Bran” reprezintă o rădăcină slavonă care se întilnește și în „braniște”. Dar „braniște” e *teritoriul rezervat pentru Romîni*, pentru vinătoarea lor, ca *foresta regis* din Anglia, ca „pădurea regelui” ungar. Eu am crezut odată că este vorba de numele de om, Bran. Dar, „braniște” înseamnă o oprire, o rezervare. Bran, trecătoarea și grupul de sate, reprezintă și ele *un fenomen particular românesc, din cele mai vechi așezări.* Dar a fost acolo și un sat românesc, al unul „moș” Terciu, de unde Törzburg (Törösvár), alcătuire anterioară, și ea, Statului ungar.

Din această conferință se desface o învățătură. Să mai lăsăm pe „Anonimul Notar” al regelui ungar, — o colecție de fabule —, să mai lăsăm toată mitologia care se întilnește la acest scriitor al regelui Bela, — care, de sigur, este al IV-le-a, nu al II-lea —, să mai lăsăm discuțiile asupra citorva documente și să ni îndreptăm tot mai mult atenția asupra a două lucruri: nomenclatura geografică, nu numai la numele scrise, ci și la ce numesc Sașii *Flurnamen*, și să căutăm și în obiceiurile poporului nostru,

in felul lui de a se îmbrăca, foarte deosebit de felul celor de peste Dunăre, ceia ce înseamnă că n'au putut veni de acolo; să studiem o artă populară care nu este în totul aceeași ca la Sirbi, Bulgari, Albanesi și Greci, ci mai asemănătoare cu a Rutenilor și a Slavilor din Apus, și de acolo să tragem, sprijiniți pe logică, în aceste momente de amenințări, pe care, dacă le desprețuim, nu înseamnă că nu ținem samă de ele, concluziile care să constituie acea basă pe care s'o ridicăm în fața adversarilor noștri ca să-l reducem la tăcere.

N. Iorga.

DĂRI DE SAMĂ

Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud*, București, fără dată.

Lucrarea aceasta, asupra unei probleme destul de importantă pentru istoria culturii ținuturilor din Sud-Estul Europei, e precedată de o „Introducere istorică“, în care autorul se ocupă pe scurt de legăturile istorice, politice și culturale dintre Principatele române și Slavii sudici, începând din cele mai vechi timpuri și până prin secolul al XVII-lea. E vorba de înrudirile dintre diferiți voievozi români și familiile domnitoare din Sud, de alianțele militare, de trecerea în Țările Românești a călugărilor sirbi, de sosirea tiparului la noi, de texte și cărți de literatură populară cu circulație întinsă și de alte împrumuturi cunoscute tuturor. Introducerea se termină cu o mărturisire, care definește poziția științifică a autorului în cercetările de folklor: „Sans attribuer aux relations folkloristiques la valeur du document historique, j'estime qu'outre la part d'imagination, propre à toute création populaire, on y trouve souvent des vestiges de beaucoup d'événements dont l'existence est confirmée par les sources historiques“ (p. 14). Astfel stînd lucrurile, se impune un compromis: „cercetătorul va putea să distingă elementele reale de cele fantastice, adăugite de fantasia cîntărețului popular“, spune autorul. O serie de mărturisiri în legătură cu această problemă, din Preis, Costomarov, Crusov, Alfred Rambaud, N. Bălcescu, Vasile Pârvan, O. Densusianu, C. Jireček și M. Murko, nu schimbă cu nimic concluziile la care ajunge autorul.

Capitolul următor e intitulat: „Privire generală asupra folklorului balcanic“, înlăuntrul căruia d. Iordan urmărește o serie de elemente românești. Mai întâiu e vorba de felul cum se reflectă în cîntecele poporane sud-slavice cîteva denumiri de Ținuturi românești :

- a) „Țara valahă“ sau „pămîntul valah“,
- b) „vasta întindere a pămînturilor valahe“,
- c) „frumoasa Romănie“, „frumosul pămînt valah“, „munții în-verziți din Romănia“, „pe malul alb al Dunării“.
- d) Numele orașelor „București“¹ și „Brăila“,
- e) Frumuseța Romîncei e cîntată mai ales în cîntecele populare bulgărești. Tinerii Bulgari se îndrăgostesc de Romince, pe care le iau de soții, fie chiar răpindu-le. Astfel de episoade sînt frecvente în epica poporană bulgărească, după cum mărturisește autorul (p. 24). Păcat însă că d. Iordan nu caută să analizeze mai în de aproape acest motiv, mai ales că răpirea Romîncelor de către Turcii păgîni se întîlnește și 'n poesia populară românească².

f) Amintiri despre „fericitul Nicodim“, ca fondator de biserică și despre „Radul-beg“.

g) Mai departe, „Banul Valah“ dă fiica în căsătorie lui Deli

¹ Orașul București mai e amintit și în următoarele balade: *Vuc, Srpske narodne pjesme*, 1913, II, no. 74: „otidoše! ka Bucešu?grădu“ (v. 155); *Sbornik za nar. umot.*, V, p. 77, v. 3; *ibid.*, XII, pp. 59-60; Stojlov, *Pokazalek*, I, no. 201; Bezsonov, *Bălgarski pēsni*, 1855, II, p. 77, *ibid.*, no. 624; Kačimovskij, *Pamjat*, n-le 213-14; C. Fauriel, *Neugriechische Volkslieder*, I, 1825, p. 189, v. 4.

² S'ar putea ca variantele acestea, în care e vorba de răpirea Romîncelor frumoase de către tinerii Bulgari, sau de dragostea acestora, să alcătuiască un „pendant“ al ciclului dunărean în legătură cu răpirea fetelor de Români de către Turci, foarte răspîdit în regiunile românești din Nordul Dunării. Autorul putea să descopere aici anumite legături tematice, mai ales că și la Bulgari există o serie întreagă de variante (p. 23, nota 3). Colecțiile românești cuprind numeroase variante ale acestui motiv, dintre care amintesc: Gr. Tocilescu, *Mat. Folkloristice*, I, pp. 1248 și 1269; Gr. Alexici, *Poesia națională*, 1899, pp. 70-2; I. Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*, 1893, p. 261; Gh. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, 1885, p. 635; A. Marienescu, *Balade*, 1859, pp. 45-8; Urban Jarnik și Birsan, *Doine și strigături din Transilvania*, 1882, p. 491; Tit Bud, *Poesii populare din Maramurăș*, 1908, pp. 8-10; T. Papahagi, *Gratul și folklorul din Maramurăș*, 1925, p. 90; *Familia*, 1873, no. 9, p. 101; S. Fl. Marian, *Poesii populare*, 1873, pp. 19, 86; *Șezătoarea*, 1893, p. 211; 1892, pp. 76-7; *Ion Creangă*, 1910, no. 11; O. Densusianu, *Flori alese*, pp. 178-81.

Marco, după ce mai întâiu îl pune la o serie de încercări, din care viitorul ginere iese biruitor. Nu-i aici o contaminare cu alt motiv sau o influență vădită din basme, unde astfel de „probe“ sînt des întîlnite?

h) „Doiĉin și Petko Najdov“ se refugiază în Țările Românești, din pricina urmării Turcilor.

i) Ajutorul dat de Romîni Bulgarilor în războiul din 1877 și

j) Trecerea trupelor rusești prin țările noastre, supt conducerea Țarului Alexandru, ș. a.

Înainte de a trece mai departe, cred că era locul ca autorul să se întrebe: cărui fapt se datorește existența unor astfel de elemente în cîntecele poporane sud-slavice? Lăsînd la o parte apropierea cu istoria, pe care unii dintre noi ar fi ispițiți să le facă, astfel de elemente răzlețe, de cele mai multe ori fără nicio legătură cu structura motivului, au o explicație estetică, de ornamentație. Tehnica baladei poporane cere acest lucru. Poeții populari, mai ales cînd aveau o oarecare inițiere, — și la Slavii sudici s'a constatat că aveau chiar o pregătire specială în acest sens —, introduceau în cîntecele lor elemente care scăpau controlului imediat, uimind prin depărtarea și colorarea lor exotică. Astfel, adausurile acestea, menite să sporească uimirea și emoția ascultătorilor, alcătuiesc podoaba cîntecului sau așa-zisele „epitete ornantes“.

Capitolul următor se ocupă cu „Vladișlav și Radu Basarab în folklorul balcanic“. Într'o baladă din Vuc (III, p. 54) e vorba de Vidin, „orașul alb, unde a fost Vladislav cel Bătrîn“, cuvinte care îndrituiesc pe autor să creadă că ele se referă la luarea Vidinului de către Vladislav din mîinile lui Ludovic al Ungariei. Alte șapte versuri dintr'un cîntec¹ pomenesc de faptul că Voevodul Radu își iea rămas bun de la orașul Severin. Amănuntul acesta ispitește pe Iordan să precizeze că, în adevăr, despărțirea aceasta a avut loc în realitate. Nu era nevoie de precisarea istorică în legătură cu independența Țărilor Românești de pe vremea lui Radu Voevod numai pentru că o baladă bulgară² amintește că „Radu Voevod s'a întărit în Valahia Neagră și Bogdania Neagră“. Tot despre Radu e vorba și într'un alt cîntec sîrbesc³, al cărui con-

¹ V. Bogišić, *Nar. pjesme iz starich*, I, 1878, p. 129.

² Iordan, *o. c.*, p. 32.

³ *Glasnik drušlva sloves.*, V, 1855, p. 67.

ținut oferă autorului o ipotesă foarte puțin probabilă. Iată conținutul: În ziua nunții, Radu, fiind chemat în ajutor de Împăratul Constantin, pleacă și lipsește șapte ani. În acest timp, florile dăruite de soție se ofilesc, iar aceasta, văzînd că Radu nu se mai întoarce, consimte să se mărite cu Sîrbul Momcilo. În aceiași zi se întoarce soțul așteptat și, generos cum era, oferă Sîrbului în căsătorie pe sora sa, iar el trăiește mai departe cu soția. Cu toate că fîfcele lui Alexandru Basarab s'au căsătorit, una cu Uros, fiul lui Dușan, și alta cu Vucașin, după cum spune autorul (p. 34), nu cred că țesătura acestei balade ar evoca astfel de legături de rubedenie. Trebuie să părăsim pîrtia identificărilor istorice și să căutăm în altă parte o explicație, mai plausibilă. În adevăr balada aceasta cuprinde unele elemente care ni desvăluiesc o contaminare cu basmele, iar țesătura și calitatea eroilor presupun o variantă prin suprapunere a motivului „soția în așteptarea bărbatului plecat departe“, cu „trădarea femeii“, acesta din urmă foarte des întîlnit în epica Slavilor sudici. Motivul trădării formează un capitol foarte întins în poesia populară bulgară și sîrbă. Marco Cralievici, Banul Strahinia, Momcilo¹, Gruia, Popovici Stojan ș. a., au nefericirea să fie înșelați de femeile lor în situații și episoade din cele mai interesante. Plănuind în taină, cu un străin, uciderea bărbatului său, femeia îi distruge armele și-l îndeamnă să plece la vînătoare sau la mănăstire. Soțul (Momcilo)

¹ După Marco Cralievici, Momcilo e cel mai popular erou din epica slavică. Dintr'un aventurier bulgar, care a trăit pe la începutul secolului al XIV-lea, în jurul Rodopei, fantasia poporului a făcut un erou de mari proporții epice (T. Maretić, *Naša narodni epika*, Zagreb, 1909, p. 153). Se spune că la început Momcilo era conducătorul unei cete de haiduci, cari operau pe plaiurile Rodopei, de pe frontiera greco-bulgară. Ceva mai târziu a servit în armata lui Ștefan Dușan, până la ocuparea Rodopei de Cantacuzino, cînd Momcilo a trecut de partea acestuia, primind și titlul de sebastokrator (Konst. Jireček, *Cesty po Bulharsku*, Praga, 1888, p. 292; J. Machal, *O bohatyrském epose*, Praga, 1894, p. 71; F. Hybl, *Dějiny národa bulharského*, Praga, 1930, p. 221; T. Florinschi, *Južnie Slavjane i Vizantija*, Petersburg, 1882, p. 75). Într'o cronică bizantină se amintește că Momcilo a căzut, la 1345, luptînd în fața porților orașului Peritheoria (astăzi Buru-calè), de pe malul Mării Egee. A murit de timpuriu, luptînd împotriva apărătorului său Cantacuzino. Lupta a fost dirză și crîncenă. Momcilo a murit ca un erou, împreună cu 4.000 de tovarăși (Nad. Nodilo, *Religija srba i hrvata*, Rad, LXXXI, 187; K. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 302).

e ucis de străin care, dându-și samă că acesta a fost un erou, pedepsește trădătorea și ia în căsătorie pe sora celui ucis¹. Prin contaminare și suprapunere s'a atenuat episodul trădării și s'au schimbat personagiile, mai ales că într'o variantă bulgară adversarul e Împăratul Constantin.

De ce numai decît atragerea în cursă a lui Radu și uciderea acestuia de către cumnatul său Nicolae, dintr'o baladă bulgară, să corespundă unui fapt istoric? Substituirea eroilor, presupusă de autor: Radu și Nicolae în loc de Dan și Șișman, e un argument care se ridică împotriva istorismului. Și, fiindcă Iordan nu pomeniște că substituirea aceasta a avut loc prin contaminare, ea presupune două ipoteze, în ceia ce privește geneza ei:

1. Sau că a existat un cîntec mai vechiu, în care era vorba de Dan și Șișman, a căror înlocuire s'a întîmplat mult mai tîrziu, adecă într'o vreme cînd cele două nume își pierduseră culoarea și conținutul epic.

2. Sau că balada a luat ființă la o dată cînd pentru cîntărețul popular era indiferent ce nume sînt cîntate într'o acțiune a cărei țesătură ne duce mai curînd spre un motiv cu circulație universală: cel care, prin trădare și pentru recompensă, ademenind pe vrăjmaș spre a-i tăia capul, primește sigur răsplata.

Se prea poate ca balada în care e vorba de însurătoarea lui

¹ Pentru a ni da samă de răspîndirea acestui motiv, în care Momcilo e eroul principal, amintesc aici variantele din poezia sudslavică: *epica sîrbă*: adversarul e Banul german, iar sora lui Momcilo, Andjelija (Bogišić, no. 97); locul Neamțului e luat de Vucașin, soția înșelătoare e Vidosava și sora levrosina (Vuc, II, 1913, no. 24; rămîniind celelalte personaje neschimbate; vrăjmașul e Arapin (*Hrvatske nar. pjesme, junačke pjesme*, cartea, I, no. 52; *idem.*, *Ženske pjesme*, I, 1909, Zagreb, no. 209. Vezi și J. Horák, *Arch. f. slav. Phil.*, 1911, p. 260). Variantele acestui motiv se împletesc cu elemente de basme și povești, împingînd acțiunea pe granița dintre fantasmă și realitate: Momcilo ni apare ca un uriaș din basme (Gr. A. Nikolić, *Srpske nar. pesme*, Zagreb, 1919, no. 37, pp. 11-12; J. Milutinović, *Pěsni Černogorske*, Leipzig, 1837, pp. 265-8; *Narodne pjesme u Dubrovniku*, 1904, I, p. 7; I. K. Jastrebov, *Obyčaj i pěsni tureckih Serbov*, Petersburg 1889, pp. 72-5; Branko Vodnik, *Narodne pjesme hrvatsko-srbske*, III, Zagreb, 1918, p. 28). *epica bulgară*: vrăjmașul e Vicașin, iar sora levrosima (*Sbornik*, I, p. 67; X, p. 87; XII, p. 60; XVI-VII, p. 149); femeia înșeală pe Momcilo cu regele Petrușin, sora se chiamă Andjelina (*Sbornik*, II, pp. 84-5); adversarul e „negrul Arapin” (Kačanovskij, *Pamjatniki...*, Petersburg 1882, no. 182).

Radu¹ să evoace un fapt istoric : căsătoria Voevodului muntean cu fiica lui Ivan Crnojević, după cum afirmă și Vuc². Cum însă lipsesc mărturiile istorice, până la proba contrarie cîntecul acesta rămîne o frumoasă descriere de peșit domnesc cu daruri de nuntă, contaminată cu episodul despre haiducul Dunian Banianin.

„Dan I-iu Basarab în folklorul balcanic“ se intitulează o altă parte a acestei lucrări. Amintind de prezența „Voevodului valah“ Dan Basarab în colindele bulgare, cu amănuntul că Voevodul român ar fi botezat un copil Țarului Șișman, d. Al. Iordan socoate că, de și faptul acesta nu se poate dovedi istoric, totuși e de presupus că visita acestuia în Bulgaria, la un prilej oarecare, a impresionat atît de mult pe Bulgari, încît aceștia au ținut s'o menționeze în cîntecele lor de Crăciun³. Ceia ce e interesant este faptul că Dan e întilnit într'un mare număr de colinde, în care Voevodul muntean e solicitat să clădească biserici⁴, sau e cîntată predilecția lui pentru pescuit și vînătoare⁵ sau, în fine, e vorba de ceremonia prin care i se oferă tînărului prinț stăpînirea țărilor de pe ambele malurile Dunării⁶. D. Al. Iordan se întrebă dacă nu cumva grupul din urmă nu constituie o reminiscență a vechiului Imperiu romîno-bulgar sau dacă nu e o alusie la vre-un proiect de uniune politică supt sceptrul Basarabilor. Iscodirea merge prea departe, și nu sînt de aceeași părere. Chiar dacă istoria vorbește de existența unui „Imperiu romîno-bulgar“ și despre un plan pentru federalizarea ținuturilor din Nordul și Sudul Dunării, faptul acesta nu ne îndreptățește să-i descoperim totuși confirmarea în episoadele unui cîntec poporan. Astăzi, cînd mijloacele de informație sînt la îndemîna tuturor, cîți dintre cîntăreșii populari sînt în curent cu planurile din cancelariile diplomatice? Dar acum cîteva veacuri? Dacă e vorba să-i găsim neapărat o explicație istorică, — de și nu văd necesitatea unei astfel de explicații, — apoi cred că dorința aceasta a Sudslavilor de a se vedea alături de Romîni supt stăpînirea aceluiași Voevod poate fi căutată mai curînd în atmosfera religioasă a vremii. Creștinismul ortodox, care n'a cunoscut fruntarii

¹ Vuc, II, pp. 520-4.

² Iordan, o. c., p. 36, nota 2.

³ *Ibid.*, p. 39.

⁴ *Ibid.*, p. 40.

⁵ *Ibid.*, p. 41.

⁶ *Ibid.*, p. 43.

etnice și politice, a putut prilejui, date fiind legăturile dintre Nordul și Sudul Dunării, o atmosferă de simpatie creștină, în mijlocul căreia au luat ființă astfel de colinde. În acest cas, sîntem inclinați să credem în originea cărturărească a acestui grup de cîntece de Crăciun. De altfel, e de presupus că balădele și colindele în care e vorba de Voevozii romîni n'au putut lua ființă decît numai în anumite regiuni, unde simpatia față de Romîni n'a dispărut niciodată.

Cît privește bogăția numelui lui Dan în colindele bulgare, ea are o singură explicație, indicată chiar de autor: „c'ese ori numele Voevodului romîn ocupă locul rezervat în colindele românești refrenului leroi Doamne“. În adevăr, numele lui Dan a fost folosit pe o scară întinsă pentru fonetismul său bisilabic, care, înlăuntrul versului de colindă, capătă un ritm musical, alături de cuvîntul „Ban“, ca, de pildă, în vocativele:

„Dane, Bane, Dan voivoda“,
 „Danin Banin, Dan voivoda“.

sau ca în forma următoare: Central University Library Cluj

„Dane le, deli li se“,
 „Dane le, dvama brata“,
 „Dane le, Dan voivoda“, etc. (p. 42).

Reușind să capete în colinde o accepțiune de ornamentație musicală, numele lui Dan a pătruns apoi cu ușurință și în alte episoade, străine de istoria și viața Voevodului muntean.

În grupa colindelor care cîntă vinătoarea lui Dan e o variantă în care este vorba de urmărirea unui cerb de către Dan, călare. În timpul fugii, animalul cu coarnele de aur spune Voevodului că nu-l va putea atinge de oare ce, fiind „primul născut, a supt primul lapte de la maică-sa“. Se știe că în concepția populară calitatea aceasta dă o anumită tărie și forță celui care o învoacă. De sigur pentru ca episodul să fie cît mai interesant, cîntărețul atribuie și lui Dan aceeași calitate: și el e primul născut și el a supt primul lapte de la mama lui. Amănuntul acesta îndreptățește pe autor să-l confrunte cu realitatea istorică: Dan a fost primul fiu al lui Radu Basarab (p. 47). E o simplă coincidență și nimic mai mult. Și, fiindcă în jocul acesta de întîietăți, des întîlnit în epica poporană, chiar și calul Voevodului se bucură de

aceleași atribute, se cuvine oare să credem că și el a fost primul născut?

Continuînd analiza colindelor în care Voevodul muntean e pomenit ca luînd parte la botez sau la nuntă, autorul le împarte în trei categorii, după locul unde Dan e invitat. Astfel, în două cîntece de Crăciun se spune că Dan pleacă în Dobrogea, într'o baladă el trece Dunărea și 'n alte trei e chemat să boteze copilul lui Șișman. Întru cît legăturile de prietenie dintre Voevodul muntean și Țarul Bulgariei sînt îndoielnice, Iordan face o expunere a tuturor textelor istorice, cronici, studii, etc, privind această problemă, fără să lămurească dacă legăturile de prietenie au durat mai mult față de celelalte sau invers. Și apoi de ce nu-și definește și autorul punctul de vedere, sprijinit pe texte și documente? Nu mulțimea, ci calitatea citatelor atîrnă greu în analiza unor astfel de probleme, și autoritatea lor. Așa, de pildă, socot că nu toate sugestiile lui Bogdan P. Hasdeu în legătură cu interpretarea folklorului balcanic sînt fericite. De aceia ele trebuie cîntărite și selecționate¹. Nu era nevoie ca între Dan și Șișman să fi fost legături de prietenie pentru ca să se explice existența colindelor care cîntă botezul copilului de către Dan². În acest cas, consecvența ne obligă să căutăm și botezului o basă istorică. Asemenea colinde puteau să ia ființă chiar dacă între cei doi Voevozi n'au existat raporturi prietenești. S'a dovedit doar că Vuc Branković n'a trădat la Cosovo și cu toate acestea trădarea a fost cîntată cu lux de amănunte în eposul cosovian. Dar „trădarea“ lui Estourmi din „La Chanson de Guillelmo“ sau a lui Ganelon la Roncevaux, din „Chanson de Roland“, cum se explică decît ca episoade de înaltă tensiune epică? Pricini de ordin social și estetic colaborează la înseilarea țesăturii unui motiv epic, asupra cărora nu voiu insista aici.

În fine, într'o altă serie de balade e vorba de luptele dintre Mircea și Radu, prezentați de poetul popular ca frați în ceartă pentru solul „roditor“ și „pietros“ sau pentru „cele două moșteniri părintești, Valahia și Bogdania Neagră“ (pp. 60-1). Cum însă istoria amintește de neînțelegerile dintre Mircea și fratele său Dan, Iordan crede că în realitate e vorba de aceștia doi și că schimbarea de roluri se datorește circulației orale a baladelor

¹ E drept că odăta d. Iordan nu-i de părerea lui Hasdeu; p. 59.

² *Ibid.*, p. 57.

(p. 62). Faptul că aceste balade și colinde conțin episodul botezului în situații inversate, care nu e confirmat de istorie, putea da loc la o analiză mai largă, mai lămuritoare. E vorba de o contaminare? Lungimea neobișnuită și structura acestor balade mărturisesc un artificialism evident¹. Pe bună dreptate observă d. Iordan că însoțitorii celor doi frați variază de la un cîntec la altul (p. 62, notă). Nu numai atît, dar se schimbă chiar și numele orașului, către care se îndreaptă cei doi frați de la botez².

Cît privește figura lui Mircea, autorul o urmărește în cîteva cîntece fără prea mare importanță. Că într'un cîntec se întîlnesc alături Mircea și Ioan Corvin, lucrul acesta nu poate fi surprinzător, pentru că amănuntul nu „corespunde realității“, cum crede d. Iordan. În adevăr, cei doi Voevozi n'au fost contemporani, însă în poesia poporană spațiul și timpul dispar ca elemente dimensionale.

Lucrarea de față se încheie cu un capitol închinat lui „Mihai Viteazul în folklorul balcanic“. Aici autorul formulează chiar de la început o problemă de mare interes folkloric: prezența unor elemente și episoade în legătură cu Mihai Viteazul în epica bulgară și lipsa acestora în poesia populară românească. Căror pricini se datorește acest fapt? Răspunsul la această întrebare îl găsește autorul în situația politică din acel timp: „tous les chrétiens de la Péninsule Balcanique étant sous la domination des Turcs, dirigeaient leur regards vers les principautés roumaines, où ils avaient toujours trouvé de l'appui et de la sollicitude“ (p. 68). Prin urmare, d. Iordan crede că Bulgarii au cîntat isprăvile Voevodului muntean fiindcă își exprimau prin aceasta speranța în desrobirea de supt stăpînirea turcească. Se înțelege că o astfel de ipotesă e admisibilă numai în cazul cînd astfel de balade au

¹ În unele, de pildă, nașul e Dan (A. Iliev, *Narodna pjesni*, Sofia 1889, pp. 46-7; *Sbornik*, 1892, p. 16; 1923, n. 75), iar în altele copilul Țarului bulgar e botezat de Radu (C. Cojkoč, *Pjevanja černogorska i herzegovaska*, Leipzig 1837, p. 60; Vuc, II, pp. 145-50 și 445; Miladinovici, p. 282; citate de d. Iordan). Vezi și apropierea între Radu și Mircea, de o parte, și frații Jaksic, de cealaltă, făcută de A. Soerensen, *Arch. f. sl. Phil.*, XV, pp. 207-8.

² Pe cîtă vreme în *Sbornik*, V, pp. 77-83, orașul e „Bukureși“, în Miladinovici, no. 181 e vorba de „Miserlij“. La fel și cu frații, „Petre și Mitre“ se numesc în Miladinovici, no. 180, „Janku și Nikola“, no. 182, „Petru și Pavel“, în Kačanovskij, *o. c.*, n-le 92 și 93. Vezi și J. Máchal, *O bohatyrském epose slovanském*, Praga, 1894, p. 134.

luat ființă chiar în vremea Domniei lui Mihai Viteazul, fiindcă după moartea acestuia nu se mai putea formula o astfel de speranță. Ipotesa e însă îndrăzneată atîta timp cît nu putem dovedi că au existat în Bulgaria astfel de cîntece înainte de 1600. Nici epica iugoslavă, căreia fantasia și imaginația poporului i-au dat proporții de epopee, n'a înregistrat, înainte de această dată, decît fragmente și scurte episoade, în versurile cărora se împletiau accentele tînguioase ale unui popor umilit de păgîni cu țesătura naivă a unor teme de circulație universală ca: trădarea, cearta dintre frați ș. a.¹ Au existat asemenea încercări și la Bulgari? Iordan a pus problema, n'a aprofundat-o, și ea rămîne deschisă pentru cercetări viitoare.

Mai departe, cîntecele în care e vorba de Mihai Viteazul autorul le împarte în trei grupe: În prima, Voevodul muntean apare ca un zavergiu al locuitorilor din „Cara-Vlașca și Cara-Bogdana“. În cursul unei răscoale Mihai se însoară cu sora sa, cu numele de Stăncița, și angajează ca doică pe propria lui mamă, fără să știe acest lucru². În a doua grupă, alcătuită dintr'o singură baladă, Mihai pleacă să scoată din robie pe Slavii sudici³. În fine, într'un singur cîntec Voevodul român se află la Alba-Iulia, în mijlocul soldaților săi. Pe vremea unei inspecții de noapte, Mihai e ucis de un glonte rătăcit, tras din Pesta⁴.

Analisînd pe scurt prima grupă, d. Iordan își exprimă nedumerirea în ceia ce privește existența incestului în aceste cîntece, „puisqu'aucune des sources qui se réfèrent à la famille de Michel ne mentionne un degré de parenté quelconque entre lui et sa femme, Stanca“ (p. 72). Explicația e căutată greșit, fiindcă, dacă faptul s'ar fi petrecut în realitate, etica populară nu s'ar fi mulțămît să pună în sîna lui Mihai incestul, ci balada ar fi avut caracterul unui blăstăm. Și nedumerirea e cu atît mai mare, cu cît, după cum afirmă și d. Iordan, figura Voevodului muntean se bucura la Slavii sudici de o deosebită popularitate și simpatie. Atîta

¹ Vezi, în legătură cu această chestiune: A. Gavrilović, *Ist. srpske i hrvat. književnosti*, Belgrad 1912, pp. 9-10; André Vaillant, *Les Chants épiques des Slaves du Sud*, *Revue des Cours et Conf.*, 1932, p. 310 și urm.; Jan Máchal, *Slovanské literatury*, Praga, I, 1922, pp. 91-2.

² Iordan, p. 70.

³ *Ibid*

⁴ *Ibid*.

timp cît n'avem la dispoziție întregul material al epiceii bulgare, o explicație e greu de găsit. Cu toate acestea d. Iordan recurge la ipoteza substituirii. Cum? De bună seamă, crede autorul, balada aceasta a existat „bien avant Michel le Brave“ (p. 72), și cîntărețul bulgar a înlocuit eroii inițiali cu numele lui Mihai și al soției sale. Substituirea e, fără îndoială, un fenomen foarte frecvent în epica poporană, — după cum mărturisește și citatul din van Gennepe, de și cuvintele cărturarului frances se referă la timpurile mai noi, cînd școala și tiparul au exercitat o influență hotărîtoare asupra folklorului, — însă ceia ce e mai greu de dovedit, după cum am amintit și mai sus, e existența unor astfel de balade înainte de 1600. Era interesant de văzut dacă mai există în epica bulgară și alte variante ale incestului, căci altfel ar putea fi o intervenție cărturărească, și în acest cas problema e lămurită.

Tot în prima grupă de cîntece d. Iordan mai descopere două amănunte istorice: exactitatea numelui soției lui Mihai, Stanca, și originea greacă a Voevodului. Sînt foarte interesante ecourile luptelor lui Mihai Viteazul în poeziile populare grecești. Cît privește poemele scrise de cronicarii și istoricii greci și unguri (pp. 79-81), ele nu țin de folklore. Șapte balade din sîrbă și bulgară, tălmăcite în limba francesă, încheie lucrarea de față. Lipsește un indice al numelor și locurilor, atît de necesar în lucrările de specialitate.

Cu toate că d. Iordan își mărturisește răs-picat prețuirea pentru istorism în cercetările de folklore, pentru că acesta „redresse souvent des évènements authentiques, mais enchevêtrés le plus souvent avec l'irréel qui caractérise les productions populaires“ (p. 84), totuși din obiecțiunile formulate mai sus se poate înțelege că noi nu ne aflăm pe o poziție cu totul opusă ci, lăsînd pe planul al doilea istorismul, care nu mulțamește nici pretențiile noastre și nici tehnica misterioasă și complexă a epiceii poporane, noi sîntem pentru o adîncire a fiecărei probleme folklorice, menită să împace, de o potrivă și cu obiectivă cumpănire, atît faptele istorice, acolo unde este cazul, cît și legile epiceii poporane. Fără îndoială că pentru această lucrare, de altfel foarte bine informată și avînd cu multă grijă redate anăunțele din limbile sud-slavice, d. Iordan a depus străduinți laudabile și a în-

tîmpinat greutăți, necunoscute de cei cari n'au obișnuința să iutirzie asupra unor texte străine. Cercetările de folklor s'au îmbogățit cu o contribuție meritoasă.

Traian Ionescu-Nișcov.

* * *

Dr. Heinz Brandsch, *Die Streuweite der siebenbürgisch-deutschen Schule*, Sighișoara 1939.

Lucrarea d-lui Heinz Brandsch, cunoscut și prin alte studii, urmărește școala săsească din Ardeal încă de la 1334, căutînd să învedereze că, peste aceste mențiuni documentare, exista mai în fiecare sat o *schola* și un *scholarius*; dacă se gîndește cineva la caracterul bisericesc, pentru învățarea catehismului, se opune autorului faptul că atunci învățător ar fi fost preotul. Fapt de mare importanță, de și, cum o recunoaște d-sa, nu poate fi vorba de o frecvență generală, cu atît mai puțin de o obligație școlară. Dovada largii răspîndiri a învățămîntului în sate e, firește, foarte ușoară pentru epoca de după Reformă. În al XVII-lea secol și fetele urmează de obicei la școală. Biserica evanghelică dă ordine stricte pentru urmarea cursurilor. Se urmărește problema și până tîrziu în secolul următor. Se arată cu cît a mers înainte inițiativa populară la Sași acțiunii de guvern în Prusia (p. 20). Cu mîndrie se înșiră imposanta serie a stabilimentelor școlare săsești (p. 21).

Folositoare comparația cu alte țări: în Ungaria la 1900 47,6% analfabeți. Statistica pentru România nu mai e pe departe cea din 1899: se putea arăta situația actuală. Dacă școala rurală de *Stat* nu exista înainte de Domnii Regulamentului Organic, satele și căutau și plăteau învățători: un contract l-am tipărit în *Revista învățămîntului*. Școala de la Zorleni e de înainte de 1830. Și, mai ales, *fără școli cum se explică prezența în fiecare sat a unor redactori de documente, cari dovedesc stăpînirea condeii și cunoștința unei bune ortografii?*

* * *

Const. Solomon și C. A. Stoide, *Documente Tecucene, II, sec. XVI-XIX*, Birlad 1939.

Multe documente, în mare parte din secolul al XVII-lea. Încă un Talabă; p. 9, no. III. De acolo satul Tălăbești. Un Hamza și în Moldova, sătean, dar fratele se chiamă Marco; p. 17, no. XIII. Hotnogi și la 1647; no. XV. O Candachie; p. 19, no. XVI. La

1658 apar cunoscuții Brăileni, Die (de unde schitul tecucean și apoi satul: Popii Diei, Pochii-Diei, Pochidia); fratele Șărbul; pp. 20-1, no. XVII. Interesant numele Giocotă; p. 32, no. XXXII. Un călugăr care se dă Mitropoliei cu toată moșia, pe vremea Mitropolitului Antonie; pp. 49-50, no. LI. „Moșia Pochilor“ de la no. LIII e tocmai Pochidia (și „Viile Pochilor“). Mențiunea de Ioan-Vodă Calimachi a „prădăciunii Tătarilor cu doi ani“; p. 51, no. LIV. Aceia, altfel necunoscută, a mănăstirii Dumbrăvița. Tablă amănunțită.

* * *

I. Șiadbei, *Cercetări asupra cronicelor moldovene*, I, *Evstratie Logofătul, Grigore Ureche, Simion Dascălul, Ion Neculce*, Iași 1939.

Într'o cercetare plină de pătrundere, d. Șiadbei ajunge la importantul rezultat că între partea ce se poate atribui lui Simion Dascălul și între prefața la *Noul Testament* a Mitropolitului Ștefan Simion (deci *fost* Simion) sînt asemănări de stil probante. Nu ne-am putut încredința că Neculce n'a avut pentru „O Samă de cuvinte“ cîtece populare. Ar fi greu de admis că, din cauza stilului său latinisant, Ureche ar fi scris latinește. Dar se învederează încă odată că el e autorul cronicii cîrpite numai și împes-trițate de „dascăl“.

* * *

Frunză verde..., *literatură populară, culeasă de Marg. Buddănescu și dr. G. F. Ciaușanu, profesori*, 1938.

Materialul e inegal ca valoare estetică și une ori banal. Importante sînt baladele: Codreanu, Miul (dar și aici e o scădere a formei inițiale). E prosaică povestea haiducului Crețu din Terpezița. A lui „Muscu Haiducul“ arată la ce decadență a ajuns cîntecul epic. De folos dicționarul de termeni rari.

* * *

Sébastien Charléty, *Lettres du duc de Richelieu au marquis d'Osmond, 1816-1818*, Paris 1939.

Scrisorile fostului general rus, creator al Odesei, ajuns, supt Restaurăție, a fi conducătorul Ministeriului frances, pe care le publică d. Charléty, sînt de un mare interes și cuprind o serie de lucruri nouă, unele cu totul neașteptate.

Astfel cu privire la atitudinea ducelui de Orléans care va fi regele Ludovic-Filip, acela care, după întoarcerea lui Ludovic al

XVIII-lea, care-l făcuse locotenent al regatului, trecu în Anglia, unde stătu cîțiva ani, pentru ca, la întoarcerea lui Napoleon, să refuze a întovărăși pe rege la Gand, și, după o scurtă apariție la Paris, revenind pentru alți doi ani (— 1817), în castelul său engles de la Twickenham, era socotit că ar putea lua el coroana, cu ajutorul lui Alexandru I-ii (pp. 6, 10, 16 nota 1). Din parte-i, el însuși socoate că Suveranii Austriei și Bavariei ar voi să dea tronul frances „micului Napoleon“, cu prințul Eugeniu ca regent. La 1816, de fapt, țărani 3-400, și cîțiva intelectuali se revoltă strigînd *Vive l'empereur*, trupele răspunzînd cu *Vive le roi*; e vorba de complotul „patrioților“ (p. 33). În schimb, sîngeroasa mișcare „albă“ a lui Trestaillon și a „quatretaillońs“-ilor (p. 58). Până tîrziu teama că Napoleon, rău păzit la Sfînta Elena, s'ar putea întoarce, ajutat de unii „forbans américains“. E semnalat la Malta (p. 108)! Gourgaud îi anunță apropiata evasiune (p. 188). L-ar sprijini și Rusia (p. 230 și urm.). Louis Bonaparte voia să se așeze în Anglia (pp. 62, 76). *Mémorial de S-te Hélène* se cetește cu pasiune, și se bănuia ca autor Benjamin Constant (pp. 106-7). Fostul Împărat era așteptat ca factor al revoluției generale (pp. 152-3). O răscoală izbucnește la *gardes du corps* chiar ai regelui (pp. 105-6). Venit la putere „ca să reconcilieze Franța cu Europa“ (p. 227), Richelieu păstrează legături cu Țarul, care-i dă Ordinul Sf. Andrei (p. 197). Vorbește de amicii săi ruși, Narișchin, Orlov, Lieven (pp. 65, 85) și de intenția sturliuibateci princese de Wales de a trece din Boemia la Moscova (p. 105). Dar declară că „nu vrea în Franța sprijinul străin ca să se menție la Ministeriu; ideia însași a acestei protecții îl îngrozește“ (p. 108).

* *

Bogdan Gh. Agapie, *Problema jurătorilor romîni, studiu critic de drept vechiu românesc, cu o prefață de prof. Ștefan Gr. Berechet*, Iași 1939.

Această lucrare, bine făcută, pe basa tuturor izvoarelor, are meritul, după aceia, din 1921, a d-lui Dem. D. Stoenescu, *Instituția jurătorilor*, de a mărgeni în timp instituția acelei garanții personale printr'un fel de „opinie publică“ redusă la cîțiva oameni cari se chiamă jurătorii. Se știa un cas în Moldova la 1461, ultimul supt Fanarioți (aceștia, fără a înlătura vechiul drept, îl admit numai în sintesa noilor coduri; cf. și pp. 7-8) la 1754, dar auto-

rul se referă la o dovadă ardeleană din 1366, la altele de acolo din secolul al XV-lea, la câteva moldovenești de pe la 1460, la una din Croația la 1435, la un exemplu muntean din 1460. Ose-birea de „oamenii buni“ se cuvine însă a fi stabilită. Se atrage atenția asupra obiceiului, colateral, de „a se da mina“, care se află și în Franța (pp. 4-5).

Făcînd despărțiri juridice, autorul caută să explice de ce aceiași jurători sînt cînd „marturi“, cînd „judecători“, adăugînd și subdivisiuni. În ce privește aducerea sau numirea lor, ar părea că e de fapt o deosebire: și cei numiți de Domn sînt propuși de împetricinați, dar se citează casuri în care Domnul face însuși alegerea dintre boierii săi; aceasta înseamnă însă pierderea sensului primitiv al instituției; se admit recusările (p. 10, nota 6). Pentru fixarea adevărului, altă deviere față de acea noțiune originală, se recurgea, firește, la vecini. În acest cas se evita ancheta, nefiînd funcționari; cînd e vorba de garanția personală, e un principiu extrem de prețios, necunoscut de procedura modernă, pentru care nu există caracterul personal de moralitate al celui care se judecă. Autorul caută să desfacă acele delegații din secolul al XVII-lea care, plecînd de la aceiași rădăcină, nu mai cuprind exact aceiași concepție (p. 12): e o părere nouă și întemeiată; avem a face, de fapt, cu ispravnici. Paragraful deosebit privitor la preoți (pp. 15-6) nu iese din regula generală.

Credința că garanția persoanei derivă din aceea a situației sau faptei e o iluzie (cf. pp. 17-8; foarte dreaptă părerea d-lui I. C. Filitti, la p. 19, nota 1).

În ce privește dreptul Domnului de a aproba ceia ce este numai o atestație, un mijloc personal sau local de informație, el e învederat și pleacă din concepția însăși a Domniei (cf. pp. 42-3).

Identitatea între feriiă însăși și „punerea cu condeiu“ a ei nu se poate susține (p. 44); feriiă era o amendă ce-și impunea partea judecată pentru a nu mai reveni înaintea instanței de judecată. „Legea peste lege“ este cu adevărat un apel, cum credea Tocilescu.

În ce privește originea, teoriile de împrumut trebuie jertfite, aceleia de necesitate în State de o alcătuire încă laxă. Teoria romană a autorului are și mai puțină verosimilitate decît celelalte (v. p. 57).

C R O N I C Ă

În *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscricții din Paris, 1939, p. 138 și urm., d. L. Poinsset dă biografia lui M. Vettius Latro, participant la războaiele dacice, fiind decorat („Ger. Dac. bello dac. hasta pura corona murali, vexillo arg[enteo]“). Conducea la început, ca prefect, cohorta I *Alpinorum* călare. În al doilea războiu *ala siliiana civium romanorum*. Se pomenește o inscripție de la *Gerasa* (cf. „Gerasul“ nostru, Prutul).

Se referă și la memoriul, neglijat la noi, despre aceste războaie al lui L. Perret, în *Mémoires des antiquaires de France*, LXXIX, și la studiile lui Degrassi, în *Atti della pontificia Accademia di archeologia, Rendiconti*, XII, pp. 179-82, lui A. Merlin și J. Gagé, în *Revue Archéologique*, 1937, II, p. 330.

Se adaugă mențiunea unor ofițeri din aceste campanii: un P. Besius, cunoscut din inscripții, un P. sau T. Prifernius și un C. Caelius Oufentina Martialis (după Cagnat și A. Merlin, *Rev. arch.*, 1934, II, pp. 233-4, și Broneer, în *American Journal of Archaeology*, XXVII, p. 567, pl. LXIII¹).

*

O notă, de d. Aurel Golțmas, după „L'Ottomano“ al lui Lazaro Soranzo, despre beglerbegul Hidir, care a pornit întreprinderea, apoi oprită, contra Polonilor, pe vremea lui Petru Șchiopul, în *Cuget Moldovenesc*, VIII, 5-7. Asupra expediției se află amănunte în Hurmuzaki-Iorga, XI.

*

Academia Română publică un Catalog al Expoziției pictorului Luchian.

*

În *Revue de philologie*, Ianuar, un articol al d-lui Filip Horowitz despre „principiul creației provinciilor procuratoriene“. Se ocupă și de situația Munteniei în epoca romană și de „valuri“.

*

În *Revue des questions historiques*, April 1939, dd. Edmond Soreau și P. Sainte Claire Deville, despre Revoluția franceză (afaceri economice, Comuna).

*

În *Din trecutul nostru*, Maiu-Iulie, d. Gh. G. Bezviconi prezintă, în limba franceză, împrejurări basarabene la începutul secolului al XIX-lea (și influența francmasoneriei; sint întrebuințate și Memoriile lui Liprandi, cel care a arestat la Iași pe Ioan Sandu Sturdza: ele n'au fost încă întrebuințate după cuvință pentru istoria Românilor). Un certificat rus pentru Andronachi Domici.

*

Despre creștinismul la Tomis, d. Ion Dinu, în *Pontice*, April

*

În *Morți vii*, Brașov 1939, d. Axente Banciu dă biografiile lui V. Goldiș, Mariei și lui Gheorghe Dima (inchisorile lui de vre-o doi ani în timpul Marelui Războiu), lui Aurel Mureșianu, lui Va'er Branisce, d-rului Băulescu, Mariei Cunțan, lui I. Petrovici, lui Iosif Blaga, lui Partenie Cosma, lui Dimitrie Răcuciu (cu totul nou, și foarte interesant; cu Scrisori), lui Al. Bogdan și fratelui său G. Bogdan-Duică, lui Alexandru Roman (Scrisori; povestea lui Sturdza de la *Theresianum* din Viena, care se vrea neapărat Thurzó și Maghtar, luîndu-se la ceartă cu Pumnul, pe atunci Pumnea; pp. 108-9; V. A. Urechia venind din partea lui D. A. Sturdza ca să cîștige pe I. Rațiu pentru pacea cu Ungurii; p. 108), lui Pavel Vasiciu.

*

D. I. Minea a făcut foarte bine publicînd, sub titlul de *Paralipomena* (Iași 1939), șase lecții de deschidere ale sale. Ele cuprind mai mult punctele de vedere, de caracter sintetic, decît însăși expunerea. Subiectele sînt luate mai ales din dezvoltarea istoriografiei noastre, în care nu uită pe nimeni, nici pe aceia cari n'au adus în ea nici știință, nici noutate.

Nu lipsesc idei originale. Astfel, la pagina 42, explicarea lui a pleca, nu, cum crede d. Sextil Pușcariu, de la drumetul care se pleacă suînd muntele, ci de la „înduplecarea“, — am zice —, a soldatului care-și strînge bagajele. Mai mult, la biografia, largă a lui Miron Costin, arătat și ca fondator al schitului Drăgușanu din județul Bacău, schit care nu-mi e cunoscut.

De mare folos va fi bogata bibliografie de la sfîrșitul capitolelor: și aceia despre periodizarea istoriei universale.

*

În *Gazeta Cărților*, 15-31 Mart, d. Teodor Palade publică vechea sa lucrare despre Radu-Vodă de la Afumați.

*

În *Universul Literar* de la 24 Iunie, d. Gh. Ungureanu aduce o sumă de știri noi despre Eminescu.

E dat de tatăl său, Bucovinean, la o școală particulară, și de nemțește, pensionatul lui Ladislau Ferderber (am cunoscut familia, polonă, așezată în Botoșani). Înscrierea copilului de opt ani e din 10 Ianuar 1850. La toate materiile: „eminenție“. Face trei ani. Și frații învață acolo, trimețindu-se la Cernăuți în 1852 Șerban și Nicolae (descrierea lor pe pașaport), apoi, în 1853, Gheorghe și Ilie (care fu însă reținut). Mihai urmează același drum în 1857. Pașapoartele se capătă la Iași, prin ruda mamei, protosinghelul Luchian Iurașcu, poate un frate, a cărui viață ar trebui urmărită.

*

În *Buletinul Institutului economic românesc*, XVIII, 1-4, un articol al d-lui Victor Vasileșu, despre raportul dintre Friedrich List și economistul român Dionisie Marțian. Făcîndu-se biografia acestuia, se arată și legăturile lui ca sociolog cu Lorenz von Stein. Dar în genere, Marțian are o gândire proprie.

*

Și în lucrarea d-rei Hildegard Shaeder, *Geschichte der Pläne zur Teilung des alten polnischen Staates seit 1386* (Leipzig 1937), se arată ce puțin „contemporan“ e așa-zisul Nestor rus: el prezintă pe Poloni ca un singur popor. Liabii, într'o epocă în care existau numai deosebitele seminții. Acolo și despre rostul celui Wilhelm Piastul de Oppeln, stăpin și în Silesia sa și spre Prusia, fost vice-rege ungar în Galiția și „moștenitor“ al acestei țări, care a luat pe fiica lui Alexandru-Vodă al Țării-Românești, apoi înmormintată la Orade. El fu contra legăturii Hedvigei cu Lituanianul Jagello.

*

Despre vechea musică vocală, d. Traian Ghica, în *Corul domnița Bălașa* (București 1939) (și pagini despre D. G. Kiriac).

*

În *Erasmus en Voltaire als exponenten van hun tijd*, discurs ținut la Universitatea din Amsterdam de d. N. B. Tenhaeff (Groningen-Batavia 1939), caracterisări fine, defavorabile, ale lui Voltaire.

*

În *Moldavia*, I¹, scrisori privind Basarabia ale lui Vasile Pogor, soț al unui Harting, înrudită cu boierimea Moldovei.

*

Dd. Har. A. Mărgineanu și S. Simache dau *Catalogul pinacotecei Municipiului Ploești* (Ploești 1939) (pânze de Aman și C. Leca, Tătărescu, Henția, de Grigorescu, pe lângă contemporani).

*

În *Revue Historique*, Ianuar-Mart, d. Ch. Virolleaud se ocupă de marile descoperiri de la Ras-Șamra supt raportul poemelor care precedă pe cele biblice (ca legenda lui Keret). Se vede și coborirea lui Adonis din Adon, sirlan: „domn“. E aici o întreagă mitologie, unită cu pagini de roman de aventură. D. Isidore Lévy, despre epocala găsire a inscripției triumfale a lui Xerxe, care dărimă iluziile de mare victorie ale Grecilor: „Împăratul“ apare sacrificind după legea sa la Atena, pe altarul închinat până atunci acelor *daivas* cari sint zeli elenici.

*

În *Paralelism fonetic între limba română și dialectul tarentin* (Sibliu 1939), d. Tommaso Pignatelli constată uimitoare asemănări fonetice între românește și dialectul din regiunea Tarentului (*ă, chieă* pentru *cheiă, sănătătă, bunătătă, ce, cine, că, cu, puț, față*); se adaugă identități în vocabulariu (*pic, na, însura, cimq*), și în alte domenii. Pentru explicație s'a invocat substratul iapig, de caracter iliric. O. Densusianu prefera acele relații de pe un mal la altul care nu pot să aibă astfel de urmări. *Strămutări însă de populație balcanică, și aici ca în alte părți ale Italiei meridionale, se presintă de la sine.*

*

Observatorul social-economic, IX, 2-4, aduce trei articole istorice de o deosebită importanță: al d-lui Al. Dobosi despre „comer-

țul și industria din Ardeal în anii 896-1400 (plin de lucruri noi), al d-lui P. N. Panaitescu, despre rolul economic al Țigănilor (o adevărată reabilitare, alături de tesa fără idei generale a d-lui Potra) și al d-lui Augustin Tătaru, despre „problemele economice ale grupului agrar“.

*

În *Buletinul Museului regional al Basarabiei din Chișinău*, 1938, no. 9, d. I. Lepși se ocupă de geografia lui Cluverius, bine cunoscută, și de a lui Bruzeu la Martinière, din 1729.

*

În broșura d-lui N. Butculescu, *100 ani de la nașterea regelui Carol I, Amintiri*, se găsesc prețioase știri despre persoanele care au fost în jurul regelui întemeietor al Dinastiei.

*

În *L'homme mesure de l'histoire*, d. Bernard Foy, profesor la Collège de France din Paris, presintă, într'o formă personală, de un puternic caracter literar, cu influențe de cugetare aduse din America, unde a stat multă vreme, considerații, totdeauna interesante, cu privire la rostul istoriei în sine și față de societatea contemporană, caracterisind curentele ce s'au succedat, condamnând școala, ușoară de învățat, a „metodei“ pure și a statisticilor, pentru a ajunge la încheierea că măsura și în istorie este omul înțeles integral și poetic, presintat cu toate mijloacele literaturii. Pe cînd, la istoria Revoluției franceze, din care, cu entusiasm național jubilar, face cel mai mare act uman după creștinism, arată că ar fi bine să se încheie cu operele de caracter polemic, pentru a o înfățișa în complexitatea și sinceritatea unor figuri umane, din care promite citeva după corespondențe și memorii, între care una e a lui Bouillé, care a putut fi, într'un moment, salvatorul lui Ludovic al XVI-lea. Cum se vede din notișa următoare, prima figură nu e prielnică spiritelor revoluționare.

*

Versuri de toată frumuseța se cuprind în volumul d-lui Alfred Margul-Sperber (un Român pe jumătate?) *Geheimnis und Verzicht*, Cernăuți 1939.

*

În ultimul nr. din *Hesperia* un larg studiu despre sarcofagul lui Sidamara.

*

În *Dimindarea*, Iunie-Iulie, o notă, de d. Dimitrie T. Pașcu, despre felul cum apar Romîni în poezia populară albanesă.

*

În *Siebenbürgische Vierteljahresschrift*, 62, 3, continuă articolul d-lui Béla Iványi din Seghedin despre Dominicanii în Ardeal și Moldova. Deocamdată e vorba numai de Ardeal. Tot în continuare d. Th. B. Streitfeld despre cetatea de la Săsciori.

*

În *Arhivele Olteniei*, Mai-Decembre, articole istorice care ar fi trebuit controlate; multe documente de preț.

*

În *Tribuna de la Cluj*, 16 Mart și urm., traducerea unui articol din *Zuschauer* de la Viena despre Romîni din Ardeal.

BCU Cluj / Central University Library N. Iorga.

NOTIȚE

J. C. Lawson, *Modern Greek Folklore and ancient Greek Religion*, citat de P. Saintyves, în *L'astrologie populaire étudiée spécialement dans les doctrines et les traditions relatives à l'influence de la lune*, Paris 1937, p. 64, vorbește de temerea sătenilor greci de visita într-o anumă perioadă din desvoltarea lunii a unor grozavi jumătate-oameni, jumătate-animale cari se chiamă *Kal-likantzaroi* sau *Karkantzaroi*. Nu e vre-o legătură cu *călușerii*?

*

Cartea lui Henne am Rhyn, *Die Frau in der Kulturgeschichte*, Berlin 1892, e dedicată reginei Elisabeta, „der Fürstin und Dichterin“. E lăudată, la pagina 364, ca una care „s'a deprins a ceti în tainele inimii omenești“.

*

Cine observă frumoasele stucaturi, încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, care împodobesc castelul din Uppsala (v. descrierea la August Stahr, *Uppsala Slott*) se întreabă dacă nu cumva

meșteri suedeși din oastea lui Carol al XII-lea au lucrat la noi de la 1700 înainte la case și biserici.

*

În Memoriile d-lui Joseph Noulens, *Mon ambassade en Russie soviétique, 1917-1919*, I-II, Paris 1933, se cuprind cu privire la România aceste pasagii (pp. 95-6):

„M. Diamandy, ministre de Roumanie, diplomate à l'intelligence déliée, homme à la fois audacieux et habile, qui a donné sa mesure dans différents postes, en Russie et en France notamment. Son savoir-faire remarquable lui a permis de rendre des services éminents à son pays“ (pp. 41-2). Se vorbește pe larg de arestarea și liberarea lui, ca și de agitațiile bolșevice între soldații români (v. pp. 97 și urm., 184 și urm.). În volumul II se arată oroarea tratatului de la București (p. 95 și urm.).

*

În cartea contelui Wilczek, *Gentleman of Viena* (New-York, f. an), mențiunea vinătorilor cu arhiducele Rudolf la Gheorgheni și a desertorilor români ce i-ar fi găsit autorul pe acolo, la o dată pe care nu o înseamnă (pp. 269-70).

*

Într'o scrisoare a lui Gregorovius (*Ferdinand Gregorovius v. Johannes Hö nig*, Stuttgart-Berlin, 1921) această întrebare (p. 450), cu privire la o serie de lucrări ce s'ar face pentru editorul Cotta: „Warum sollte nicht auch eine Geschichte der Deutschen (Sachsen) in Siebenbürgen in Aussicht genommen werden können? Man dürfte dort wohl eine Kraft dafür gewinnen“ (23 Ianuar 1881).

*

În note ale contesei Kessler, reproduce de fiul, Harry (*Gesichter und Zeiten*, 1935), pp. 44-5, după ce se afirmă că în adevăr Wilhelm I-lu a întors cu voință spatele ambadorului frances Benedetti și a adaus și gestul de a se desface de dînsul, se urmează astfel: „Niemandem schien es auch nur einen Augenblick einzufallen dass vielleicht Preussen und nicht Frankreich den Krieg gewinnen könnte“. Lumea de sus fugia, îngrozită, de la Ems: abia află contesa loc într'un tren ordinar, la clasa a III-a. Dar la Koblenz „ruhige Begeisterung der Menge“; trupele cîntă

Wacht am Rhein. La Colonia se doarme, într'un oțel, pe scaune. În Franța, formidabil entusiasm. Se aude: „à Berlin, à Berlin!, les lampions!“. Studenți și muncitorii fraternizează.

*

În frumoasa lucrare a lui C. E. Brinckmann, *Schöne Garten, Villen und Schlösser aus fünf Jahrhunderten*, München, fără an, Villa di Gamberajo de la Settimano (no. 123) are proporțiile, geamlicul din față, rinduirea etajului al doilea, în stil de ghevghir, linia acoperișului întocmai ca vechile noastre case din secolul al XVIII-lea.

*

În revista *Art et décoration*, Novembre 1927, un articol, de Léon Deshairs, *Tapis de l'Europe septentrionale et orientale*, în care covoarele, desemnate de Maria Maäs-Fjetterström, de la „Societatea Industriei Casnice“ din Stockholm, chiar și ale d-rei M. Sjoström, mai ales desemnul din Norvegia Centrală (sec. XVII-XVIII), ba încă și cel finlandes din 1907, redat în colorii, pe lângă cel de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cel din 1798 de la Kisko, apoi al doilea colorat, acela cu povestea Craiilor de la Răsărit (1792), apar lângă cele basarabene, de și acestea au și o influență de artă naturalistă, și cele oltene, ucrainiene, sirbești, întru toate asemenea. Laude mari se dau de autorul crărilor de la noi, observându-se, pentru Oltenia, „cunoștința unor modele orientale“.

*

La bibliografia războiului din 1877-8: *L'empire ottoman, 1839-1877, L'Angleterre et la Russie dans la question d'Orient par un ancien diplomate*, Paris 1877: că Nicolae I-ii „a restituit generos“ Sultanului Principatele, „pe care le putea anexa la Statele sale, în 1829“ (p. 10), i-ar fi spus-o lui Guizot, în 1856, un diplomat rus. Autorul vede în Albanesi niște desnaționalizați: Greci pentru ortodocși, Slavi (*sic*) pentru catolici, Turci pentru musulmani (p. 19, nota 1)!

*

În *les Principes de géographie* ale lui Lemoine, „avocat et instituteur de la jeune noblesse“, pentru ducele de Enghien, Paris 1784, se vorbește larg și competent de Turcia (p. 259 și urm.), pomenindu-se țările noastre, „deux provinces fertiles et qui

fournissent d'excellens chevaux : elles sont tributaies du Grand-Turc, et elles ont chacune un Prince particulier, nommé Hospodar ou Voivode", menționându-se Iași, Hotinul, Bucureștii și Tirgoviștea. Atena apare ca Setines, cu 15-16 000 de locuitori, ca și „Thiva, par corruption Stives“.

*

În Italo Zingarelli, *Vecchia Austria*, Milano, f. a., se citează dintre articolele arhiducelui Rudolf acela pe care, cu prilejul toastului lui Petru Grădișteanu, la Iași, despre diamantele ce lipsesc coroanei lui Ștefan-cel-Mare, îl propunea amicului său Szepes, criticând toleranța Monarhiei față de „micile State orientale“ (p. 81).

Asupra vechii idei a lui Francisc-Iosif că rostul Monarhiei e în Orient și mulțămirii că în 1855 armatele rusești au ieșit din țările noastre, *ibid.*, pp. 155-6. Ura contra Prusiei, pp. 155-7. În schimb a lui Wilhelm al II-lea contra Slavilor, și în special, a Cehilor; p. 158. Ciudate exerciții de călăreți ale lui Wilhelm, ca prinț moștenitor, înaintea împăratului austriac și arhiducilor; pp. 259-60. Face și neîngăduite critice; p. 61. Vaticanul oprește călătoria, plănuită, a lui Francisc-Iosif la Roma pentru a pune o coroană pe mormântul regelui Humbert; p. 163.

*

Din Reynaud, *L'influence française en Allemagne*, ed. a 2-a, p. 329: „Ce a rezultat din simbolism? Așa a fost revolta publicului, încît, pentru multă vreme, poate pentru totdeauna, interesul nației pentru poezie a fost brutal ucis, așa încît nu mai avem decît un lirism de mici capele, absurd, meschin, ridicul“.

*

În ziarul lui Sebastian de Branca de' Talini (la Creighton, *A history of the Papacy*, etc., V, 1911, p. 340): „adi 24 Julio fece concistorio Papa Leone per imbricare lo cardinale de S. Giorgio“.
A-1 Imbrăca.

*

În amintirile baronului Beyens (*Revue des deux mondes*, 1-ju April 1929, p. 536), Zimmermann, girantul Afacerilor Străine ale Germaniei, se arată bucuros de plecarea de la Londra (ianuar 1913) a lui Take Ionescu, „qu'il n'aime guère et qu'il soupçonne,

à tort ou à raison, de vouloir se draper dans un succès diplomatique, sans avoir les qualités nécessaires pour mener à bien des négociations aussi ardues". Preferă pe Mișu, care a fost la Sofia, știe bulgărește și se tutuiește cu Danev, „comme de vieux amis". El ar putea mai bine decit oricare să se înțeleagă cu acesta în ce privește revendicațiile românești, pe care sub-secretarul de Stat german le crede realizabile.

Wilhelm al II-lea e supărat de „intransigența României". La 12 Ianuar, în cursul serbătorii, s'a oprit la ministrul României. „Je l'ai entendu donnant à ce dernier de rudes conseils sur ce ton tranchant dont il a le monopole". Dar tot el însărcinează pe represintantul său la conferința de la Londra să spuie că Germania nu va interveni la Constantinopol, dar Puterile celelalte nu se unesc cu el pentru presiunea la Sofia ca să se primească reclamația românească (pp. 536-7). Beyens crede că impopularitatea regelui Carol în țară vine de la „son inaction et son manque de provoyance au début des hostilités" (p. 537).

*
BCU Cluj / Central University Library Cluj

În *Les Annales* din 6 Septembre 1914, trei coloane despre visita în România (București, Galați, Iași) a lui André Lichtenberger. Despre regele Carol, la moartea lui, și „simpatiile mai curând rusofile" ale regelui Ferdinand, p. 298.

Se semnalează la 1-iu Novembre, conferința francesă, la București, a lui N. Filipescu, *La littérature héroïque du drapeau*, la 8, a lui Take Ionescu, despre principiul naționalităților, având să urmeze și altele.

*

Pentru istoria raporturilor noastre cu Războiul cel Mare n'a fost întrebuințată cartea folositoare, a d-lui Ștefan C. Ioan, *Din revoluțiunea rusească (Zile trăite)*, București 1923.

*

Între cărțile rare: *Carte de cetire seaă legendariū romnesc pentru a doua clasă a școalelor poporene (costă legat în pînză 10 cr. C. M., Viena, la č. r. ediciunea de cărți scolastice, 1858)*. Materia e mai ales din științele naturale, cu adaus de „nărăciuni morale" și „învățături morale", „indeletniciri".

*

În *Carnets* ale lui Ludovic Halévy, I, Paris 1935, p. 197, în 1867, se notează căderea la alegeri a lui „Grégory Ganesco”.

*

Puține știri despre drumul prin Basarabia, în Emmanuel Chau-mié, *La belle aventure de Robert de Flers, Russie-Roumanie (fé-vrier-mars 1918)*, Paris 1929. Importantă caracterizarea atmosferei așa de grele de la începutul anului 1918. Și mențiunea ceremoniei de înmormântare a lui Delavrancea (pp. 109-10).

*

În titlurile personagiilor de căpetenie din epoca lui Napoleon I-ii nu se știe că Austriacul Alwinczy, de fapt Ungur din Vințul-de-sus, era și de Borberek, satul vecin, Vurperul; alt general, ca- valerul de Melas, e Sas și feldmareșalul Kray, baron de Crațova pentru că în războiul din 1789-91 ocupase acest oraș.

*

În *Bukarester Kalender* pe 1934, biografia lui Johann Klokner, parohul protestant din București pe la 1800, de pastorul H. Ho-nigberger.

*

În E. G. Silva-Tarouca, *Glückliche Tage* (Berlin 1928), un ca-pitol despre vânători în Bucovina, la Margenea și la Solca (p. 203 și urm.), la Dealul-lui-Vodă. Iea parte. de Sf. Mihai, la o serbare a preotului din Solca (p. 209). Se descrie pitoresc hramul (pp. 211-2). Nu lipsește o frumoasă vedere a Suceviței (la pagina 216). Se întreabă dacă Doamna lui Ieremia era tot așa de frumoasă ca părui ei (p. 216). Visită la un conte P. P. din Știubeieni.

*

Contra prințului străin, și N. Rucăreanu, în broșura sa din 1863, *Principe străin sau Domn român*.

*

Pe o ediție a *Arghirului* lui Ioan Barac: „Aice popa Tomă au scris; Mai 25 de zile 1829, parohie Rămete”.

*

De la d. Milan P. Șesan, *Starea religioasă din Germania de după războiu*, Cernăuți 1908.

N. Iorga

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

Τ Η Σ

ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ.

Συντεθείσα μὲν μετὰ πάσης ἐπιμελείας
ἔ ἀκριβῆς διορθώσεως παρὰ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΤΟ΄ΤΗ

Τύποις δὲ ἐκδοθείσα Δαπάνη, καὶ
Ἐπιμελείᾳ Πολυζώῃ Λαμπανι-
τζιώῃ τῆ ἐξ Ἰωαννίνων.

ΚΑΙ Α΄ΦΙΕΡΩΘΕΙ΄ΣΑ

Τοῖς Εὐγενεστάτοις, ἔ Χαριεστάτοις Υἱοῖς
τῆ Ἐκδοξοτάτῃ Ἀρχοντος, ἔ Μεγά-
λυ Βισιταρίῃ τῆς Μολδαβίας,

Κυρίῃ, Κυρίῃ,

ΜΑΤΘΑΙΟΥ,

ΤΟΥ

ΚΑΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ,

αψκς. ἐν ΒΙΕΝΝΗ, 1786.

Παρὰ Γωσήπῳ τῷ Βαημειεραφ